

S T U D I A
UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI
HISTORIA
1-2

Editorial Office: Gh. Bilașcu no. 24, 3400 Cluj-Napoca ♦ Phone: 0264-40.53.52

SUMAR – CONTENTS – SOMMAIRE

Camil Mureșanu - la 75 de ani ♦ Camil Mureșanu - On His Fifty-Fifth Anniversary (N. EDROIU).....	3
FLORIN SOPORAN, Rivalitatea otomano-habsburgică la jumătatea secolului al XVI-lea și constituirea Transilvaniei ca Principat sub suveranitate otomană ♦ The Ottoman-Habsburg Rivalry in the Mid-16th Century and the Emergence of the Transylvanian Principality under Ottoman Rule.....	7
SUSANA ANDEA, AVRAM ANDEA, Mihai Viteazul și căpitanul sârb Baba Novac (1596-1601) ♦ Mihai Viteazul and the Serbian Captain Baba Novac (1596-1601)	17
SIMONA FĂRCĂȘAN, Școală și cultură evreiască în Principatele Române. Între tradiție și modernitate (sec. XVII - prima jumătate a sec. XIX) ♦ Jewish School and Culture in the Romanian Principalities. Between Tradition and Modernity (17th - mid-19th century)	29
IOSIF MARIN BALOG, TEODOR PAVEL, Societatea rurală transilvăneană în tranziția spre modernitate, în lumina legislației austriece din perioada neoabsolutistă, 1849-1859 ♦ Transylvanian Rural Society in Transition Towards Modernity, Seen in the Light of Austrian Legislation During Neo-Absolutism 1849-1859	41

CLAUDIA URSUȚIU, Presa și memorialistica evreiască - forme de rezistență civică ♦ Jewish Press and Memoirs - Forms of Civic Resistance.....	55
AURORA ARION, Nicolae Iorga și cooperarea științifică internațională ♦ Nicolae Iorga and Scientific International Cooperation.....	63
NICOLAE BOCȘAN, STELIAN MÂNDRUȚ, Istoriografia românească în anul 1999. Direcții și tendințe ♦ Romanian Historiography in 1999. Trends and Tendencies.....	81

CENTENAR DAVID PRODAN

LADISLAU GYÉMÁNT, David Prodan - istoric al secolului al XVIII românesc ♦ David Prodan - Historian of the Romanian 18th Century.....	91
--	----

CENTENAR VIRGIL VĂTĂȘIANU

NICOLAE EDROIU, Virgil Vătășianu și arheologia medievală românească ♦ Virgil Vătășianu and Romanian Medieval Archaeology.....	101
---	-----

ACADEMICIANUL CAMIL MUREȘANU LA VÂRSTA DE 75 DE ANI

La 20 aprilie 2002 profesorul universitar Camil MUREȘANU, membru titular al Academiei Române, a împlinit vârsta de 75 de ani. Personalitate științifică și culturală marcantă a țării, discipol al marilor magistrii care au ilustrat Clujul universitar și academic în perioada interbelică și imediat de după al doilea război mondial, magistrul el însuși al seriilor de absolvenți din ultima jumătate de veac în istorie și cercetărilor din același domeniu, pe care i-a format ca doctoranzi ai săi, profesorul Camil Mureșanu poate fi astăzi mândru în fața unui strălucit bilanț științific și profesional.

Drumul vieții, al formării și carierei sale a pornit acum trei sferturi de veac din orașul Turda, unde se naștea în casa unor intelectuali de prestigiu ai locului. Părintele său, poetul Teodor Murășanu, profesor la vestitul liceu din localitate, scotea acolo revista "Pagini Literare", prin care făcea dovada autorității culturale a provinciei. După mamă se trăgea dintr-o familie de preoți, descendenți din marele George Barițiu, în familie transmițându-se, din generație în generație, preocupările intelectuale și militantismul activităților cultural-științifice, toate puse în serviciul națiunii.

La Universitatea din Cluj a intrat în primii ani postbelici, audiind cursurile lui Constantin Daicoviciu, Dimitrie Popovici și David Prodan, pentru a aminti doar câteva dintre personalitățile care ilustrau atunci învățământul nostru superior. Bine pregătit în domeniul limbilor clasice și moderne, în cel al istoriei universale și a Transilvaniei, Camil Mureșanu a fost însărcinat - imediat după absolvire - să asigure continuitatea studiilor de istorie universală la Cluj, întemeiate de profesorul Constantin Marinescu în perioada interbelică. Deși Institutul de Istorie Universală fusese contopit în 1949 cu Institutul de Istorie Națională, preocupările din domeniul respectiv nu trebuiau să lipsească, fiindcă era nevoie de o permanentă raportare la spațiul Europei Centrale și Vestice, fără de care nu puteau fi înțelese fenomenele socio-politice și culturale complexe derulate în arealul românesc. Alături de Francisc Pall și Mihail Dan, profesorul Camil Mureșanu a reușit să asigure această continuitate a preocupărilor de istorie universală la Cluj, devenind, în timp, până astăzi, cel mai apreciat specialist în acest domeniu. Totul s-a bazat pe un travaliu științific de peste cinci decenii, din care au rezultat monografiile istorice privitoare la mari fenomene ale istoriei universale din epocile modernă și contemporană. Dintre acestea se cuvine să menționăm, în acest context, lucrările *Focul ocrotit de ape (Revoluția burgheză din Țările de Jos)* (1960), *Revoluția burgheză din Anglia* (1964), *Imperiul Britanic*.

Scurtă istorie (1967), *Președinte la Casa Albă* (1974), *Simon Bolivar* (1983), *Downing Street 10* (1984), *Președinții Franței* (1991). Volume masive de istorie, apreciate în țară și deopotrivă în străinătate de cercurile specialiștilor pentru temeinicia lor documentare și marea putere de sinteză a autorului.

De numele academicianului Camil Mureșanu este strâns legată afirmarea modernisticii românești în ultimele patru decenii, a istoriei moderne universale, din câmpul căreia a ales spre investigare fenomene istorice majore, care au avut influență asupra evoluțiilor istorice din spațiul românesc. După cum se poate vedea, a investigat primele manifestări revoluționare ale burgheziei europene, care au avut loc în Țările de Jos și în Anglia, apoi istoria Imperiului Britanic, cel mai extins în epoca modernă, cu atât de mari implicații în evoluția mai multor continente sau părți ale acestora. Din istoria Angliei a investigat instituția adăpostită pe Downing Street 10, istoria cabinetului de miniștri englez de la Robert Walpoole la Margaret Thatcher, în relație cu instituția regalității, atât de veche în regatul insular. Instituția prezidențială a urmărit-o așa cum ea a evoluat în Statele Unite ale Americii și apoi în Franța.

Alte preocupări au vizat instituțiile diplomatice, evoluția misiunilor de legătură între diferite țări și popoare. Astfel, a colaborat la lucrările românești privind istoria diplomației, la acea sinteză intitulată *Diplomați iluștri* (1969), apărută în răstimpul în care istoriografia și cultura românească în general s-au putut bucura de un oarecare respiro în alegerea temelor de investigație și modalitatea de tratare a lor. În același sens a ținut și cursuri speciale la Facultatea de Istorie a Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca.

Din domeniul istoriei românești l-a preocupat cu deosebire evoluțiile din spațiul românesc intracarpatic, din Transilvania, în care scop a elaborat studii și publicat valoroase cărți. Chiar cel dintâi volum care i-a apărut, în 1957, prezenta pe *Ioan de Hunedoara și vremea sa*, la comemorarea a 500 de ani de la moartea eroului de la Belgrad. Această lucrare, revăzută, s-a constituit în teza de doctorat strălucit susținută la Universitatea clujeană. A colaborat la editarea volumelor referitoare la *Revoluția de la 1848 din Transilvania*, a căror publicare a început în 1977, colecție de izvoare istorice deosebit de importantă pentru cunoașterea marelui fenomen pașoptist.

Istoric cu vocație de sinteză, Camil Mureșanu a colaborat la marile sinteze de istorie publicate în ultimele decenii: *Din istoria Transilvaniei* (1961-1963), *Istoria României* (1962-1964) și recent la ampla sinteză de *Istorie a românilor* apărută sub egida Academiei Române, fiind coordonator al volumului al IV-lea, referitor la secolele XIV-XVI.

L-a preocupat în ultimul timp fenomenul naționalului și raporturile lui cu universalul, evoluțiile înspre o viață democratică a tot mai multor popoare și țări, istoria presei, analizată aceasta ca izvor istoric și deopotrivă ca formatoare de opinie. Subiecte de istorie culturală națională și universală au fost îmbrățișate de autor și tratate cu rigoare științifică în volumele recent apărute, toate făcând dovada unei erudiții deosebite și maturități în abordare cum rar se mai poate întâlni.

Toate contribuțiile științifice ale profesorului sunt bazate pe o vastă bibliografie de specialitate, pe un imens material documentar-istoric adunat cu multă grijă, trebuind să fie surmontate numeroasele dificultăți de informare științifică, dată fiind posibilitatea de "circulație" extrem de limitată a cercetătorilor științifici în acel timp. Consultarea surselor istorice și literaturii de specialitate era atunci obstrucționată prin măsuri ideologice și administrative excesive deopotrivă în privința fondurilor de carte și arhivistice aflate în țară, istoricul trebuind să consume un timp prețios și întins ca durată pentru propria documentare științifică.

Elaborarea monografiilor sale de istorie universală era îngreunată, la vremea respectivă, și de natura subiectelor pe care le tratau acestea. Ele se preocupau de instituțiile create odată cu apariția și dezvoltarea marilor democrații din Europa și din America, fiindu-le înfățișată istoria în condițiile totalitarismului politic și ideologic instaurat în partea de continent în care ne aflăm. Nu în rare cazuri, lucrările și autorul lor erau interogate asupra "influenței" pe care le puteau avea în rândul cititorilor români, care trebuiau "educați" într-o anumită concepție, și nu prin cazul democrației burgheze. Se poate afirma că prin lucrările și prelegerile sale, Istoricul și Profesorul Camil Mureșanu a contribuit la pregătirea mai multor generații de specialiști în domeniul științelor istorice fiind călăuzit de adevărul istoric, de spiritul raționalului, de onestitate științifică, de rectitudine morală. Argumentele introduse întotdeauna în dezbateri, modul nuanțat de prezentare, aveau darul să convingă pe auditor și cititor, impunând judecăți de valoare certe și îndemnând pe tineri să ajungă la propria înțelegere a lucrurilor și fenomenelor dezbătute sub bagheta strălucită a Maestrului.

Se impune a fi subliniată prezența sa la manifestările științifice din țară și mai ales din străinătate, începând cu acel Congres Internațional de Istorie de la Roma din 1955 și până la recenta sa participare la Veneția și Budapesta, comunicările prezentate și intervențiile din cursul dezbaterilor acestora arătând un cercetător întotdeauna avizat în problematica dezbătută, oricât de complexă ar fi fost. De mai bine de un deceniu este președintele părții române în Comisia mixtă de istorie româno-maghiară, contribuind la dezbateri mai multor probleme care interesau istoriografiile din cele două țări.

Pentru ținuta sa profesional-științifică și tactul său, a fost investit cu numeroase sarcini de răspundere, deținând funcții academice și universitare. Face parte de un sfert de secol din Comitetul național al istoricilor români, a fost decan al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca între anii 1968-1976 și 1980-1989. Din anul 1995 este directorul Institutului de Istorie "George Barițiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române, implicându-se în organizarea activităților de cercetare științifică în domeniile istoriei medievale, moderne și contemporane.

Camil Mureșanu s-a impus drept un strălucit profesor al Universității clujene. A urcat rapid, datorită calităților sale, pregătirii profesional-științifice și mai ales talentului înăscut de dascăl, toate treptele carierei universitare, încântând întotdeauna prin cursurile sale de istorie universală sau românească prezentate înaintea unui

auditoriu tânăr, care a avut numai de învățat de pe urma prestației sale. O voce deosebit de plăcută îl distingea alături de vastele sale cunoștințe din domeniul istoriei și al culturii în general, prin măestria cu care îi conducea - pe cei care îl ascultau - printre fenomenele deseori întortochiate ale istoriei. S-a înscris drept unul dintre cei mai străluciți profesori care au ilustrat universitatea clujeană și învățământul românesc în genere.

Pentru activitatea științifică deosebită prestată în câmpul istoriografiei românești și universale, Camil Mureșanu a fost ales în 1990 membru corespondent al Academiei Române și în anul 2000 ca membru titular al celui mai înalt for științific și de cultură român. În ultimii ani i s-a decernat titlul de Doctor Honoris Causa de către Universitățile din Oradea și din Timișoara.

Era aceasta recunoașterea performanțelor științifice ale unui temeinic cercetător al istoriei, al unui distins om de cultură și universitar român.

În acest moment aniversar, colaboratorii și elevii Dânsului, cei numeroși care s-au putut împărtăși din fructele activității sale științifice și didactice și care l-au avut ca model de afirmare și comportament îi doresc multă sănătate și putere de muncă în continuare, fiind convinși că opera sa istorică și culturală va continua să vină, ca și până acum, în beneficiul științei românești contemporane.

RIVALITATEA OTOMANO-HABSBURGICĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XVI-LEA ȘI CONSTITUIREA TRANSILVANIEI CA PRINCIPAT SUB SUVERANITATE OTOMANĂ

FLORIN SOPORAN

ABSTRACT. *The Ottoman-Habsburg Rivalry in the Mid-16th Century and the Emergence of the Transylvanian Principality under Ottoman Rule.* The present paper analyzes the political and military circumstances under which the new balance of strength emerged in east-central Europe in the second half of the 16th century. The incapacity of the House of Austria to mobilize Christian forces and the conflict between the political priorities of the Habsburgs in Vienna and Madrid enabled the sultan to gain control over Transylvania. After 1541, the Transylvanian Principality became a vassal to the Ottoman Porte, like Moldavia and Wallachia.

Problema Transilvaniei a reprezentat după 1540 principala sursă a litigiilor între cele două puteri care domină de acum Europa Centrală, Monarhia danubiană structurată de acum ca pol de putere, care revendică Ardealul ca parte a moștenirii ungare, cunoscută ca revenind Casei de Austria prin tratatul de la Oradea¹, și Imperiul Otoman, care având asigurată poziția politică în regiune prin constituirea în august 1541 a pašalâcului de la Buda, impune legitimarea sultanului de stăpân al Ungariei, poziție din care a putut acorda corona lui Zapolya și mai târziu moștenitorului sau partizanului acestuia din urmă. Este principiul pe baza căruia Poarta va negocia toate acordurile cu imperialii până la pacea de la Szigetvár. Pentru a analiza situația din regiune, se impune o succintă trecere în revistă a realităților interne din Transilvania, în epoca delimitată de bătălia de la Mohacs și revenirea pe tron a lui Ioan Sigismund Zapolya, în 1556. O asemenea abordare este necesară în contextul dezbaterilor istoriografice vizând geneza și structura politică a noului principat, istoriografia maghiară accentuând ideea continuității statale maghiare prin transferul de putere în spațiul intracarpatic², iar din perspectiva românească, Transilvania a evoluat pe o direcție similară cu Moldova și Țara Românească³, argument potențat

de similitudinea relațiilor acestor state cu Poarta⁴ și de solidaritățile cristalizate la nivelul elitelor politice ale acestora. Dacă în sprijinul aserțiunilor mmaghiare pot fi invocate cu prudență argumente ținând de evoluțiile secolului al XVII-lea, în legătură cu opțiunile politice ale principatului calvin, pentru perioada aflată în discuție, hotărâtoare în apariția principatului autonom a fost voința sultanului, exprimată la 4-5 septembrie 1541 prin emiterea beratelor de investitură pentru Ioan Sigismund cu sanjacul Transilvaniei⁵, a lui Gheorghe Martinuzi cu cetățile Kașovia, Oradea, Baia Mare și Făgăraș și a lui Petru Petrovici cu stăpânirea Timișului. Pentru Transilvania, noutatea constă în sursa de investitură a autorității și nu în exercitarea ei, aici manifestându-se încă din secolele XII-XIV opțiuni în sensul autonomizării, și chiar al independenței față de Coroana Maghiară⁶. Accentuarea presiunii otomane și declinul puterii de stat în Ungaria după 1490 au potențat asemenea intenții pentru societatea ardeleană impunându-se necesitatea preluării pe cont propriu a apărării în fața raidurilor turcești, iar luptele civile și venalitatea oficialilor regali hrăneau disprețul pentru autoritățile unui stat ineficient, relațiile contemporane conținând aspre reproșuri la adresa magnaților⁷. De altfel, oastea Transilvaniei, pornită prea târziu în campanie, nu a luat parte la bătălia de la Mohacs⁸, deși voievodul Zapolya fusese anterior implicat în acțiunea antiotomană, prin sprijinul oferit lui Radu de la Afumați. În privința atitudinii manifestate în voevodat în timpul războiului civil, se pot constata similitudini, dar și mari diferențe, în raport cu Ungaria propriu-zisă. Primele se regăsesc în privința structurării facțiunilor nobiliare aflate în luptă, în sensul aderenței marii nobilimi la cauza lui Ferdinand⁹ și sprijinul acordat lui Zapolya de nobilimea mijlocie și mică. Prezența politică a sașilor reprezintă un element de particularism, cetățile acestora fiind bastioane ale susținătorilor lui Ferdinand, până după 1545, când opțiunea luterană a acestora va impune distanțarea de un suveran catolic cu atitudini contrareformatoare. Prezența politică a domnitorilor Moldovei și Țării Românești s-a făcut simțită după 1527, trupele acestora trecând în mai multe rânduri Carpații, la ordinul Sultanului sau în virtutea unor interese patrimoniale, putând înclina balanța puterii în favoarea uneia sau alteia din Părți¹⁰. Dinamismul schimbărilor și-a pus amprenta asupra societății românești din Transilvania, oferind cadrul de afirmare pentru nobilimea cnezială activă din Hațeg și Banat, sau pentru personalități ieșite din rândurile sale, cazul cel mai spectacular fiind acela al lui Ștefan Mailat¹¹ stăpânul cetății Făgăraș, nutrind la un moment dat ambiții princiare. Sfârșitul anului 1526 găsește Transilvania într-o atmosferă de așteptare, în

rândurile nobilimii predominând fidelitatea față de Zapolya, regele încoronat la Szekesfehervar, care ca voievod își asigurase o bază socială de putere, nobilimea din Hațeg afișând o atitudine favorabilă acestuia, după cum reiese dintr-o scrisoare contemporană din Orăștie¹². Ca notă discordantă, Ladislau More este menționat ca infidel în documente emise în 1527 de Cancelaria Regală, familia acestuia fiind legată de fostul rege Ludovic și dăruind Ungariei pe episcopul de Quinque Ecclesiae, umanistul Filip More¹³, căzut la Mohacs urma linia politică a categoriei căreia îi aparținea, obținând ulterior favoarea lui Ferdinand. Pozițiile partidei zapoliene sunt puternic afectate de acțiunile trupelor lui Nenada¹⁴ și de exilul temporar al regelui Ioan, situația restabilindu-se în 1529 prin intervenția lui Petru Rareș, care determină înfrângerea susținătorilor lui Ferdinand, încununată de supunerea Brașovului, rezistența imperială continuând doar la Sibiu, Făgărașul rămânând în stăpânirea lui Mailat, care se manifestase ca ferdinandist. Armistițiile din deceniul al IV-lea al secolului al XVI-lea care în general se limitează la menținerea statu-quo-ului întrețin o atmosferă de confuzie în părțile ardelene, propice ascensiunii unor *homines novos*, susținând interesele otomane sau cele proprii, care vor determina reacții ostile din partea nobilimii, cu acordul tacit al celor doi regi beligeranți, aflați în incapacitate de intervenție, cum a fost cazul complotului finalizat cu asasinarea lui Aloisio Gritti la Mediaș¹⁵ în 1534. În afara proiectelor politice atribuite acestuia, având centrul de greutate în Transilvania, pe care o guverna, episodul Gritti este relevant și sub aspectul afirmării unei opoziții interne, reprezentată de Mailat, devenit voievod al Transilvaniei din 1535¹⁶, care va căuta o soluție proprie pentru această regiune în noul echilibru de forțe, conformă cu situația celorlalte două principate românești, după cum observă Anton Verancsis¹⁷. Inițiativa se concretizează în 1539 prin acordul încheiat de Mailat cu voievodul Emerik Blasa și cu Francisc Kendi, în vederea acțiunii comune pentru desprinderea de Ungaria și instituirea unui principat autonom, tributar sultanului desconspirarea acțiunii are ca urmare replica regală, voievozii sunt demiși iar Mailat este asediat în Făgăraș, moartea lui Zapolya în iulie 1540 redeschizând perspectivele planului unei Transilvanii autonome. Având suportul Stărilor¹⁸ Mailat întreprinde acțiuni diplomatice pe lângă sultan și Ferdinand în vederea recunoașterii sale ca principe, investitura sa fiind acceptată de Poartă în septembrie dar revocată o lună mai târziu, decizia sultanului fiind influențată de intervențiile regelui Poloniei și ale partidei zapoliene, dominată de acum de episcopul Juraj Utjesenovic, numit în istoriografia românească Martinuzi¹⁹. Cariera politică a lui Mailat se va

sfârși în condițiile campaniei moldovene din 1541²⁰, finalizată prin capturarea și predarea acestuia autorităților otomane, dar ideea politică pe care a personificat-o va supraviețui, devenind un element esențial al strategiei sultanului de soluționare a ultimelor aspecte ale problemei maghiare. Istoriografia a insistat asupra existenței unui plan premeditat a lui Soliman cu privire la Ungaria, ultimele aprecieri acceptă pentru sfârșitul lui Zapolya cristalizarea proiectului de supunere treptată a regiunii unui regim de stăpânire efectivă, investitura unui rege copil, cu calitatea de stăpân al sandjacului Transilvaniei fiind un prim pas în această direcție²¹. În favoarea acestei interpretări pledează și maniera în care se desfășoară negocierile cu exponenții partidei zapoliene, ca și investirea în teritoriile neocupate efectiv a mai multor autorități, susceptibile de a intra în conflict, slăbind opoziția potențială²². Soluția s-a dovedit avantajoasă pentru otomani, întrucât în următorii ani, scena politică transilvană este dominată de rivalitățile între Martinuzi și Petru Petrovici, ultimul rămas un adept fidel al colaborării cu Poarta²³. Pe de altă parte Ferdinand adoptă o strategie complexă, tot mai detașată de punctul de vedere al împăratului, mai puțin interesată de stăpânirea Transilvaniei²⁴, strategie bazată pe negocieri cu otomanii în vederea aplicării tratatului de la Oradea, iar pe de altă parte încercarea de organizare a unei cruciade în Ungaria susținută de unii principii protestanți și având promisiunea colaborării lui Petru Rareș²⁵. Eșecul acestui proiect și evoluția nefavorabilă a ostilităților impune Curții de la Viena activizarea negocierilor cu factorii politici ardeleni, Martinuzi arătându-se dispus să colaboreze la încorporarea principatului în posesiunile Casei de Austria, acesta fiind scopul înțelegerii secrete încheiate la Gilău în 1542. Proiectul este tergiversat datorită presiunii otomane și reacțiilor interne, imperialii neputând risca o angajare militară de amploare în condițiile perspectivelor de conflict cu Franța și cu principii protestanți. În Transilvania, contradicțiile între Martinuzi și Regina Isabella se intensifică generând intervenția sultanului care solicită în 1546 intervenția militară a domnilor Moldovei și Țării Românești, conjugată cu cea a pașei de la Buda²⁶. Martinuzi are sprijinul stărilor și mai ales al secuilor, trupele sale resping atacurile de la frontiere, iar poziția sa este restabilită prin expedierea la Constantinopol a haraciului datorat de Transilvania, stabilit în 1541 la 10.000 de florini și prin concilierea aparentă cu regina. Reacția prudentă a sultanului se justifică prin redeschiderea în această etapă a conflictului cu Iranul²⁷, situație care va impune și încheierea unui armistițiu pe cinci ani cu Ferdinand. Acest răgaz va fi folosit de habsburgi pentru lichidarea conflictelor din Boemia²⁸ și stabilirea unor acorduri cu Isabella, concretizate

la Nyr Bathor în 1549, când aceasta acceptă în numele fiului său, la sugestia lui Martinuzi, să renunțe la Transilvania în favoarea lui Ferdinand în schimbul unei compensații financiare și a unor domenii în Silezia. Astfel, vor fi stabilite premisele stăpânirii efective a Transilvaniei de către Habsburgi, dar aceasta nu mai era vechea componentă a regatului Ungariei, schimbările nu afectaseră numai aspectul politic, unde poziția Stărilor dobândise un ascendent semnificativ²⁹ ci și echilibrul confesional. Sub influența lui Honterus, la Brașov și Sibiu, comunitățile săsești puseseră bazele bisericii luterane saxone, care dispune din 1545 de un statut propriu, iar în aceeași perioadă, se constituie cu sprijinul lui Petru Petrovici o biserică reformată maghiară distinctă, care va evolua spre calvinism. Slăbiciunea bisericii catolice menținute în scaunele secuiești și pe domeniile unor magnați din Partium, va reprezenta o cauză a lipsei de consistență a sprijinului pe care ardelenii îl vor manifesta pentru stăpânirea Casei de Austria, aceasta în pofida persistenței unor opinii care-i considera pe Habsburgi singurii în măsură să protejeze țara în fața perspectivei de transformare în pașalâc. În deceniul V al secolului al XVI-lea, se constată dinamizarea contactelor la nivelul elitelor transilvănene cu boerimea și interesele extracarpătice. Posesiunile moldovene revendicate insistent de Petru Rareș și fiii săi³⁰, oferă cadrul în care se afirmă instituțional biserica românească, iar facțiunile opozante din Țara Românească își găsesc refugiul în Transilvania, mai ales după 1545, când Mircea Ciobanul inaugurează o nouă politică domnească bazată pe anihilarea grupărilor boierești tradiționale, cu asentimentul sultanului³¹. De altfel, acesta din urmă intervine în repetate rânduri pe lângă Marinuzi, poruncindu-I să-I extrădeze pe fugari, fără ca prin aceasta să fie stopată emigrația politică. Din rândurile exilaților va rezulta acea partidă antiotomană pe care habsburgii vor căuta să o instrumentalizeze după 1551. În acest moment, avându-se în vedere activizarea frontului asiatic, imperialii găsesc oportună reluarea ofensivei în Europa Centrală obiectivul ales fiind Transilvania ocupată în 1551 de trupele generalului Castaldo, în pofida reticențelor lui Martinuzi³². Ambasadorul imperial la Istanbul a încercat să neutralizeze reacția otomană, insistând în discuțiile cu marele Vizir asupra apartenenței tradiționale a Transilvaniei la Coroana maghiară, menținând ca argument în favoarea acțiunii lui Ferdinand și înțelegerea prealabilă cu Isabella³³, aflată atunci în Polonia. Incapabile să angajeze forțe suficiente pentru obținerea avantajului militar în regiune, otomanii acționează politic pentru formarea unei grupări locale favorabile, sub conducerea lui Petru Petrovici, iar în regiunile frontaliere, Banatul cu Timișoara sunt cucerite în 1552, în pofida

rezistenței imperiale, această campanie oferind prilejul unor nobili români din Hațeg, precum Ladislau Kenderes să se distingă pe câmpul de luptă, fiind menționați ca atare în actele regale³⁴. Poziția lui Castaldo în Transilvania este fundamentată doar de forța trupezor sale, orice legitimitate încetând după asasinarea lui Martinuzi, socotit nesigur, și căderea Timișoarei, fapt ce afecta prestigiul habsburgilor incapabili să asigure pacea publică. Reacții ostile va declanșa și atitudinea confesională a noilor autorități, voievodului Andrei Bathori cerându-se în 1553 să-I distrugă pe luterani, după puțină, fapt de natură să înstrăineze simpatia sașilor³⁵. Trebuie menționat că inițiativele lui Costaldo vizează întreg spațiul românesc, în sensul tradițional al confederării lor în vederea luptei antiotomane. Relevante pentru aceste intenții sunt expediția din Țara Românească, soldată cu înscăunarea lui Radu Ilie în 1552 și tratativele cu Ștefan Rareș³⁶, rămase fără rezultat. Anul 1553 consemnează succesele Porții prin revenirea la Târgoviște a lui Mircea Ciobanul și răscoala ardelenilor prilejuită de convocarea Stărilor pentru alegerea noilor voievozi, susținută de peste munți dar înfrântă de imperiali. Încheierea păcii turco-persane la Amasia determină intervenția sultanului în problemele Transilvaniei, trupele Pașei de Buda, intervenția lui Lăpușeanu și mai ales opoziția aproape generală a localnicilor față de centralismul promovat de habsburgi impun retragerea forțelor lui Costaldo în 1556 și revenirea în țară a Isabellei și a lui Ioan Sigismund. Ostilitățile continuă cu întreruperi până în 1568, dar Transilvania va cunoaște regimul dominației otomane, evoluând pe aceleași coordonate cu Moldova și Țara Românească, cele trei structuri fiind segmente ale proiectului dacic adevărat lei motiv politic al secolului următor.

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, București 1997, p.119-123.
2. Benda Calman, *Les bases sociales des Povoir*, în "*La Renanaice en Hongrie et la Pologne, 1500-1650*", 1963 Budapesta; Problema moștenirii maghiare și apărarea identității sale în raport cu Monarhia Habsburgică vor constitui eșafodajul ideologic al principatului Calvin în secolul al XVII-lea.
3. Ioan Aurel Pop, *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazu*, Cluj-Napoca, 1997, p.183.
4. Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă, cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în secolul al XVI-lea*, București 1993, p.73-81; Din punctul de vedere al dreptului islamic, poziția principelui era similară cu cea a domnilor români, diferența constând în tradițiile instituționale nobiliare și în abordările impuse de circumstanțele politice externe.
5. M.Guboglu, M.Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române*, Vol.I., București, 1960, p.272.

6. Cristina Feneșan, op.cit., p.78-83.
7. Rodica Ciocan, *Politica Habsburgilor în Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945, p. 143.
8. I. Pataki, *Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zapolya în ajunul luptei de la Mohacs (1526)* în "Studii, Revistă de Istorie", 1967, tom.20, nr.2, p.23-24.
9. Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol.I, București, p.31-33; vezi și Nicolae Grigoraș, *Precursor al lui Mihai Viteazul*, în *Petru Rareș, domn al Moldovei*, București, 1978, p. 87.
10. Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în timpul lui Petru Rareș*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București 1978, p.52-54.
11. O. Popa, *Ștefan Mailat, domnul Făgărașului (1502-1550)*, Brașov, 1932, p. 72; Apărând inițial interese Habsburgice, Mailat evoluează spre o politică personală, axată pe relațiile stabilite cu domniile Moldovei și Țării Românești.
12. Ioan Aurel Pop, *Mărturie documentare privind nobilimea din Hațeg în conflictul dintre Ioan Zapolya și Ferdinand de Habsburg*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", 26, 1983-1984, p.335.
13. I. Drăgan, *Diplomatul și umanistul de origine românească Filip More din Ciula (1940?-1526)*, în "Apulum", 1983, 21, p.185.
14. Gh. Duzinkevici, *Despre mișcarea condusă de țarul Iovan (1526-1527)*, în "Studii, Revistă de Istorie", 1956, tom 9, nr.6.
15. Gizella Nemeth și Adriano Papo, *L'ultimo viaggio Ungheria e la tragica fine de Ludovico gritti nelle diverse versioni delle cronache e dei documenti caevi (II)*, în "Transylvanian Review", vol.9, nr.4, Winter 2000, p. 73-89 și vol.10, nr.1, Spring 2001, p. 83-103; Este evidențiată aderența lui Gritti la cauza otomană, precum și planul său de alcătuire a unei bare politice proprii în Transilvania.
16. I.Lupaș, *Desfacerea Transilvaniei de Ungaria și înălțarea ei la treapta de principat sub ocrotire otomană*, în "Studii, Conferințe", vol.4, p. 115.
17. Anton Verancsics, *În Călători străini despre Țările Române*, vol.1, ed.Științifică, București, 1971, p. 412-415.
18. Ștefan Andreescu, op.cit., p.53
19. Cristina Feneșan, op.cit., p.107; Surse din epocă apreciau că ceașul otoman fusese mituit pentru a confirma încoronarea lui Mailat.
20. Constantin Rezachevici, *Politica externă, în "Petru Rareș domn al Moldovei"*, p. 231-239.
21. P. Fodor, *Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541*, în "Acta Orientalia Academiae Scientiarum", XLV, 23, 1991, p. 270.
22. Cristina Feneșan, op.cit., p.47; Încă în timpul negocierilor, disensiunile dintre Martinuzi și Balint Totok determină încercarea acestuia din urmă la ordinul sultanului.
23. Rodica Ciocan, op.cit., p. 103.
24. Florentina Cazan, *Divergențele de păreri între Ferdinand de Austria și Carol Quintul privitoare la Transilvania*, în "Anuarul Universității București", 1974, Istorie" p. 15-23; Spre deosebire de împărat, Ferdinand insistă asupra poziției Transilvaniei departe inalienabilă a moștenirii sale.
25. Radu Constantinescu, op.cit., p.105.
26. Rodica Ciocan, op.cit., p.156.
27. Halil Inalcic, *Imperiul Otoman în epoca clasică*, p. 104.
28. Jean Berenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor*, București,2000, p. 139.
29. Benda Kalman, op.cit., p. 479.
30. Radu Constantinescu, op.cit., p.119; Posesiunile pentru apărarea cărora se organizează frecvente acțiuni militare au asigurat, nu numai afirmarea politică, dar și sprijinul necesar unor instituții locale românești în acord cu menținerea libertăților secuiești. În acest sens, vezi și Victor Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 45-79.
31. Ștefan Andreescu, op.cit., p. 59.
32. Rodica Ciocan, op.cit., p. 173; În decursul tratatelor secrete, Martinuzi încearcă să evite intervenția imperială directă, invocând teama de turci și de Petrovici.
33. Elena Cazan, *Habsburgii și Otomanii la Dunărea Mijlocie*, București, 2000, p. 171.

34. Ioan Aurel Pop, *Mărturii documentare privind nobilimea din Hațeg în conflictul dintre Ioan Zapolya și Ferdinand de Habsburg*, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", 26, 1983-1984, p.340; Actul Regal evocă meritele acestuia cu prilejul atacului otoman asupra Lugojului, care stârnise spaima locuitorilor țării.
35. Cristina Feneșan, op.cit., p. 142; Acțiunile îndreptate împotriva protestanților vor genera o reacție anti-catolică în 1556, soldată cu alungarea episcopului de Alba Iulia, Paulus Bornemisza.
36. Victor Motogna, op.cit., p. 83.

BIBLIOGRAFIE

1. Anonymus, *Gesta Hungarorum*.
2. Barany, George, *Hungary. From Aristocratic to Proletarian Nationalism*, în vol. "Nationalism in Eastern Europe", ed.de Peter F.Sugar și Ivo J.Lederer, Seattle and London, 1969.
3. Birnbaum, Marianna D., *Matthias Corvinus in Humanist and Popular Perspective*, în vol."European Monarchy. Its Evolution and Practice from Roman Antiquity to Modern Times", ed. De H.Duchhardt, R.A. Jackson, D.Sturdy, Stuttgart, 1992.
4. Bonfinius, A., *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, ed. De J.Sambucus, Basel, 1568.
5. Borkowska, Urszula, *The Merging of Religious Elements with National Consciousness in the Historical Works of Jan Dlugosz*, în vol."Faith and identity.Christian Political Experience", ed. De D.Loades, K.Wilsh, Oxford,1990.
6. Bylina, Stanislaw, *Le mouvement hussite devant les problemes nationaux*, în vol."Faith and Identity. Christian Political Experience", ed.de D.Loades, K.Walsh, Oxford, 1990.
7. Dvornic,Fr., *Les Slaves. Histoire et civilisation. de l'Antiquite aux debuts de l'epoque contemporaine*, Paris, 1970.
8. Galbraith, Vivian H., *Language and Nationality*, în vol."Nationalism in the Middle Ages", ed. De C.Leon Tipton, New York etc., 1972.
9. Handelsmann, M., *Le Role de la nationalite dans l'histoire du Moyen Age*, în "Bulletin of the International Committee of Historical Sciences", II, partea a 2-a, 1929, nr.7.
10. Hertz, Frederick, *Nationality in History and Politics. A study of the Psychology and Sociology of National. Sentiment and Character*, New York, 1944.
11. Huizinga, Johan, *Nationalism in the Middle Ages*, in vol."Nationalism in the Middle Ages", ed. De C.Leon Tipton, New York etc., 1972.
12. Kieniewicz, St. (coord.), *Histoire de la Pologne*, Varșovia, 1972.
13. Kloczowski, Jerzy, *The Church and the Nation: Example of the Medicants in Thirteenth Century Poland*, în vol. "Faith and Identity, Christian Political Experience", ed. De D. Loades și K. Walsh, Oxford, 1990.
14. Kloczowski, Jerzy, (coord.), *Histoire religieuse de la Pologne*, Paris, 1987.

15. Monfort, H. de, *L evolution du polonisme en Prusse Orientale*, în vol. "La Pologne et la Prusse Orientale", Paris, 1933.
16. Mousnier, Roland, *La naissance des Nationalismes en Europe*, în vol. "Nationalismes et universalisme", Colloque de L Institut de Recherches sur les Civilisations de L Occident Moderne – 15 Mars 1981, Paris, 1981.
17. Mureșanu, C., *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca, 1996.
18. Obolensky, Dimitri, *Nationalism in Eastern Europe in the Middle Ages*, în "Transactions of the Royal Historical Society", seria a 5-a, vol.22, 1971.
19. Panaitescu, P.P., *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969.
20. Papacostea, S., *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988.
21. Papacostea, S., *Întemeierea Mitropoliei Moldovei: implicații central sud-est-europene*, în vol. "Românii în istoria universală", III/1, Iași, 1988.
22. Papacostea, S., *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciadă și Imperiul Mongol*, București, 1993.
23. Pereny, J., *La conscience nationale dans les chroniques hongroises du XIIIe siecle*, în vol. "Le developpement de la conscience nationale en Europe Orientale", Paris, 1969.
24. Petrovich, Michael B., *Religion and Ethnicity in Eastern Europe*, în vol. "Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe", ed. De Peter F.Sugar, S-ta Barbara (California), Oxford (England), 1980.
25. Pop, Ioan-A., *Church and State in Eastern Europe. Why the Romanians Remained in the Orthodox Area*, în "East European Quartely" (Colorado), XXIX, 1995, nr.3.
26. Pop, Ioan-A., *The Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, 1994.
27. Pop, Ioan-A., *Solidarități etnice în Evul Mediu – secolele XIII-XVI*, I, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj", XXIX, 1989.
28. Pop, Ioan-A., *Solidarități etnice în Evul Mediu – secolele XIII-XIV*, II, în "Anuarul Institutului de Istorie Cluj", XXX, 1990.
29. Rapp, Francis, *Les origines medievales de l Allemagne moderne. De Charles IV a Charles Quint (1346-1519)*, Paris, 1989.
30. *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, Budapesta, 1937 (SRH).
31. Shafer, B.C., *Nationalism; Myth and Reality*, New York, 1955.
32. Smahel, Frantisek, *La revolution hussite – une anomalie historique*, Paris, 1985.
33. Smahel, Frantisek, *The Idea of "Nation" in Hussite Bohemia*, I, în "Historica" (Praga), XVI, 1969, (The Idea I).
34. Smahel, Frantisek, *The Idea of "Nation" in Hussite Bohemia*, II, în "Historica" (Praga), XVII, 1969.

35. Sugar, Peter F., *External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism*, în "Nationalism in Eastern Europe", ed. De P.F.Sugar și I.J. Lederer, Seattle and London, 1969.
36. Szucs, J., *The Peoples of Medieval Hungary*, în vol. "Ethnicity and Society in Hungary", ed. De F.Glatz, 1990.
37. Thiriet, Fr.E., *La formation d une conscience nationale hellenique en Romanie latine (XIII-XIVe siecles)*, în "Revue des Etudes Sud-Est Europeennes", XIII, 1975, nr.2.
38. Werner, K.F., *Les nations et le sentiment national dans l Europe medievale*, în "Revue Historique", 94, tom CCXLIV, 1970, octombrie-decembrie.

MIHAI VITEAZUL ȘI CĂPITANUL SÂRB BABA NOVAC (1596-1601)

SUSANA ANDEA, AVRAM ANDEA

ABSTRACT. *Mihai Viteazul and the Serbian Captain Baba Novac (1596-1601).* The paper deals with the close collaboration between two leading personalities of South-East European history at the threshold of the 16th-17th centuries, within the framework of the late crusade: Mihai Viteazul (1593-1601) and Baba Novac. The former was one of the most important Romanian rulers, who joined the Christian League and successfully resisted the Turks and whose name is connected to the first political unification of the three Romanian countries (1600). Baba Novac was one of his faithful and constant collaborators.

Between 1596-1601, the latter and his detachments of "haiduci" - a military category of mercenaries - distinguished themselves in many raids against the Turks, south of the Danube, as well as by the support granted to the Romanian prince in his attempt to safeguard the political unification of the three countries: Wallachia, Transylvania and Moldavia. Baba Novac was slain in Cluj, in February 1600, by the Transylvanian Hungarian aristocracy hostile to Mihai Viteazul and his friends. Both Mihai Viteazul and Baba Novac entered the legend and were immortalized in Romanian and Balkan epic songs for their valor and bravery.

Reluarea ideii de cruciadă antiotomană la sfârșitul secolului al XVI-lea de către Papalitate și Habsburgi, susținuți de Spania și ducatele italiene Toscana, Mantova și Ferrara, au găsit Țările Române și popoarele balcanice hotărâte și pregătite să se ridice la luptă alături de Creștinătate pentru a înlătura asupra turcească. Această cruciadă târzie și luptele pe care le-a generat au prilejuit o intensificare a apropierii între Țările Române și popoarele de la sud de Dunăre, acestea din urmă furnizând domnilor români efective însemnate de luptători mercenari sau lefegii, cunoscuți sub numele de *haiduci*. Mulți dintre aceștia au luptat cu dârzenie în cadrul oștilor creștine și a celor române sub căpitani proprii, pe care izvoarele vremii și eposul popular i-a consemnat și imortalizat¹.

---

¹ Pentru cântecul epic despre haiduci vezi Adrian Fochi, *Colloque sur la chanson des haïdouks dans le Sud-Est de l'Europe (Čepelare-Bulgarie, 22-24 Septembre 1972)*, în "Bulletin AIESEE", X(1972), Nr.2, p. 135-141; Dragoslav Antonijević, *Das epische Volkslied als Quelle zur Kenntnis der Haiduken- und Uskokentracht*, în "Balkan Studies", XVIII(1977), Nr.1, p. 31-41.

Baba Novac a rămas, fără îndoială, în istorie ca unul dintre acești căpitani legendari care a câștigat, prin faptele sale de arme, încrederea totală și prețuirea deplină atât a lui Mihai Viteazul, cât și a compatrioților săi. Conducător iscusit a unui corp de haiduci sud dunăreni, a ajuns încă din timpul vieții să simbolizeze conlucrarea militară dintre sârbi și români în lupta antiotomană², fixându-și durabil numele în conștiința popoarelor balcanice. Baladele istorice ale sârbilor și bulgarilor glorifică și preamăresc acțiunile sale militare și ale haiducilor săi alături de cele ale domnului român Mihai Viteazul³.

Baba Novac era de neam sârb și s-a născut în satul Poreci de lângă Semendria (Smederevo), nu departe de Panciova și Belgrad, așa cum precizează un contemporan bun cunoscător al său. "Baba Novac era din satul Poreci, lângă Dunăre, aproape de Semendria. Novac trăia numai din haiducie; fost-a un timp oarecare turc și subașă între aceștia"⁴. Așadar era unul dintre acei sârbi creștini care, obișnuit sau constrâns de lipsuri să-și vândă forța brațelor, a înțeles la un moment dat, după ce a slujit și la turci, să se angajeze alături de români în lupta împotriva stăpânirii otomane. Motivația s-ar putea găsi, printre altele, și în faptul că haiducul Baba Novac provenea dintr-o regiune, aceea a Panciovei, în care tradiția legăturilor româno-sârbești și a luptei comune cu turcii era o realitate vie, ilustrată și de folclorul local, precum balada lui Laudan Viteazul⁵. Cu aceste gânduri și dorința de luptă pentru eliberarea semenilor săi s-a îndreptat spre Țara Românească, unde a găsit înțelegerea lui Mihai Viteazul care l-a angajat, alături de alți haiduci sârbi și bulgari, în propria-i oaste. "Baba Novac a fost la început ostaș de rând; venit-a apoi la Mihai Vodă în Țara Românească, unde fu pus de Mihai căpitan peste haiduci. Era de neam sârb; când a fost în prinsoare turcească scosu-i-au turcii toți dinții, încât nu mai avea nici un dinte în gură"⁶.

Nu se cunoaște cu exactitate data când sârbul Baba Novac a trecut Dunărea pentru a se pune în slujba domnului român, care tocmai se angajase alături de Creștinătate în luptele cu turcii. E de presupus că gestul haiducului balcanic a putut

² B. P. Hașdeu, *Bătrânul Baba Novac. O schiță din istoria Serbiei și României*, în "Românul", XII(1868), p.292-293, 305 și 320-321. Mai pe larg despre viața și activitatea lui Baba Novac vezi contribuția lui Ioachim Crăciun, *Baba Novac, generalul lui Mihai Viteazul*, Cluj, 1936 [extras din *Gazeta Ilustrată*, V(1936), Nr.5-6, p. 71-76].

³ N. Iorga, *Michel le Brave et la poésie populaire des Bulgares*, în "Revue Historique du Sud-Est Européen", X(1933), Nr.1-3, p.16-17; Al. Iordan, *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*, în "Revista Istorică Română", V-VI(1935-1936), p.361-381; Idem, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud. Traces des voévodes roumains dans le folklore balkanique*, București, 1938, p. 66-83 și 107-108.

⁴ *Szamosközi István történeti maradványai 1542-1608. IV. Vegyes feljegyzések*, în "Monumenta Hungariae Historica", II. Scriptorum, XXX, Budapesta, 1880, p. 129; Apud Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközi și însemnările lui privitoare la români 1566-1608*, Cluj, 1928, p. 143-144.

⁵ *Laudan Viteazul. Baladă populară*, în "Telegraful Român", VIII(1860), Nr. 35, p. 140.

⁶ *Szamosközi István történeti maradványai 1542-1608. IV. Vegyes feljegyzések*, p. 128; Apud Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p. 144.

avea loc pe timpul campaniilor antiotomane ale lui Mihai Viteazul din vara și toamna anului 1595. Oricum, în anul 1596 se afla deja în oastea domnului și calitățile sale erau preabine cunoscute, din moment ce i s-a încredințat, pe la sfârșitul lunii aprilie, o misiune de mare risc și dificultate la sud de Dunăre.

Ne aflăm în plină desfășurare a războiului de 15 ani, mai precis în momentul pregătirilor de primăvară ale campaniei și drumului pe care sultanului Mehmed al III-lea urma să-l întreprindă în Ungaria, pentru a lua parte, în vara lui 1596, la asediul cetății Eger (Agria sau Erlau). Pentru a zădărnici întâlnirea la Sofia a sultanului cu Hasan pașa, cel însărcinat cu supravegherea Țării Românești, Mihai Viteazul a hotărât, după propria-i mărturisire din februarie 1601, să intervină în forță: "Înțelegând eu de aceasta și știind pe unde are să treacă și prin ce munți spre a se întâlni cu sultanul la Sofia, trimisei atuncea pe Baba Novac, acela pe care ardelenii l-au fript zilele trecute, și el plecă cu haiducii săi și trecu Dunărea și se duse până la munți ca să-l aștepte pe Hasan pașa la locul unde îi poruncisem. Și voind pașa să treacă acei munți, Baba Novac sări pe el, zdrobindu-l și punându-l pe fugă, tăind în bucăți destui dintre ei, luându-le cămilele și caii și armele și întregă vistierie ce o aveau, întorcându-se apoi cu acea izbândă în Țara Românească, îndurând Hasan pașa această rușine de la Baba Novac"⁷.

Cu prilejul acestei campanii sud-dunărene din aprilie 1596, Baba Novac s-a remarcat în luptele cu turcii lui Hasan pașa⁸, încât faptele sale de vitejie i-au adus laudele și răsplata domnească. Reușise doar să provoace, împreună cu haiducii săi, mari pagube turcilor, să treacă prin foc și sabie aproape întreg teritoriul de până la Balcani, pierzând numai 8 luptători. "Trimisu-l-a odată Mihai Vodă cu război dincolo de Dunăre. Purces-a Baba Novac cu încă șapte sute lângă sine și a ars castelul Vrața, la o depărtare de două zile de drum de la Dunăre. În această vreme turcii s-au strâns dincoace, la Dunăre, ca să-i închidă calea. Baba Novac, neîndrăznind să se întoarcă pe același drum pe care a purces, (și fiind și bun călăuz), și-a dus toată oastea pe muntele Barkoncza, care era dincolo de Vrața, aproape de muntele Novac; umblat-a pe aci cu oastea până ce a ajuns aproape de Sofia. În cele din urmă s-a întors, după mari ocoliri, și ajungând lângă Dunăre la vechiul castel Florentin, dinjos de Orșova, nu departe de Vidin, și aci, luptându-se cu turcii florentini, dobândit-a multe corăbii, care erau ale castelului, și trecându-și cu ele pe cei șapte sute de ostași, s-a întors cu

⁷ Aurel Decei, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși: Memoriul către marele duce de Toscana Ferdinando deMedici (16 februarie 1601)*, în "Literatura română veche (1402-1647)", II, București, 1969, p.45. Textul italian la Angelo Pernice, *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valacchia alla fine del secolo XVI*, în "Archivio Storico Italiano", Seria VII, LXXXIII(1925), Nr. 10, p. 282-297.

⁸ Pentru acest episod și impactul său asupra răscoalelor de eliberare din Balcani vezi Constantin Velichi, *Mihai Viteazul și lumea balcanică*, în "Revista Arhivelor", LII(1975), Nr. 2, p. 138-140 și Bistra Cvetkova, *Haidutstvoto v bălgarskite zemi prez. XV-XVIII vec*, I, Sofia, 1971, p. 85-90.

mici pierderi - după atâtea răătăciri - în Țara Românească. Dintre toți ostașii lui numai opt au pierit. Adus-a mulți robi și vite. De atunci a fost în mare cinste la Mihai Vodă"⁹.

Fără îndoială că Baba Novac a avut și un motiv sentimental să lupte împotriva lui Hasan pașa care era fiul celebrului mare vizir otoman Sokollu Mehmed pașa (1565-1579) și nimeni altul decât renegatul sârb Sokollovici. Pentru acest motiv apare și sub numele de Sokolluoglu Hasan pașa, zicându-i-se și Tavilzade, "fiul celui lung", întrucât tatăl său Sokollu fusese foarte înalt. Hasan pașa era cunoscut românilor, deoarece participase în vara lui 1595 la expediția lui Sinan pașa contra Țării Românești, în calitate de comandant al trupelor de hărțuială, numite *çarhaci*, trupe date de incursiunilor de jaf. Mai târziu, Hasan pașa a jucat un rol însemnat în ocuparea Egerului și în lupta de la Mezökeresztes, Haçova pe turcește, adică Câmpia Crucii, din zilele de 25 și 26 octombrie 1596, câștigată de sultanul Mehmed al III-lea împotriva arhiducelui Maximilian de Habsburg și a principelui Sigismund Bathori¹⁰.

Faptele de arme și calitățile de conducător priceput ale lui Baba Novac i-au adus numirea de căpitan al haiducilor din oastea domnului român, calitate pe care o va păstra neîntrerupt până la sfârșitul vieții.

În timp ce Baba Novac acționa cu haiducii săi la sud de Dunăre, în părțile Lipovei și ale Făgetului se găsea și acționa în zona de frontieră a Ardealului și împotriva turcilor din pašalâcul de Timișoara sârbul de origine raguzană, Deli Marcu, căpitan de haiduci și el, care a reușit să adune în jurul său mai bine de 2000 de oameni¹¹. Din anul 1597 acest căpitan a intrat în slujba lui Mihai Viteazul pe care îl va servi cu credință și dăruire până la moartea sa, întâmplată în 1600. Pentru faptele și vitejiile sale căpitanul sârb Deli Marcu a ajuns erou popular, cântat în balada *Vlașco bany*¹².

Căpitanul Baba Novac s-a remarcat întotdeauna ca un fidel slujitor al domnului român, acesta încredințându-i misiuni de mare responsabilitate. Așa, în toamna anului 1599, Baba Novac s-a numărat printre acei căpitani ai oștirii domnești de lefegii și haiduci care, împreună cu boierii olteni Radu Buzescu și Udrea banul, au urcat pe valea Oltului, îndreptându-se spre orașul Sibiu. Aceste forțe urmau să facă joncțiunea la Tâlmaci cu celelalte oști conduse personal de Mihai Viteazul, oști care, de la Ploiești, și-au urmat înaintarea spre Ardeal, pe drumul Buzăului și peste Secuime, respectiv Țara Făgărașului, pentru a ajunge în câmpia Sibiului.

⁹ *Szamosközi István történeti maradványai 1542-1608. IV. Vegyes feljegyzések*, p. 129; Apud Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p. 144.

¹⁰ Aurel Decei, *op.cit.*, p. 60-61.

¹¹ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, V (1596-1599), București, 1932, p. 17; *Călători străini despre Țările Române*, III, București, 1971, p. 515.

¹² Al. Iordan, *op.cit.*, p. 24.

Joncțiunea plănuită a avut loc într-adevăr în satul Tălmaci, după care, în ziua de 28 octombrie 1599, a urmat lupta de la Șelimbăr¹³, unde Baba Novac s-a remarcat ca un luptător impetuos și nerăbdător să se angajeze în confruntarea cu forțele ardeleni ale principelui Andrei Bathori. Cu acest prilej a stăruit în dejucarea planurilor trimisului papal Germanico Malaspina, care urmărea fie evitarea luptei, fie tergiversarea angajării acesteia în scopul sosirii de ajutoare suplimentare pentru principele ardelean. Oarecum peste voia lui Mihai Viteazul și nemaiașteptând porunca acestuia, s-a avântat în luptă în calitate de comandant al aripii stânga a oștirii domnești¹⁴.

După victoria de la Șelimbăr, Baba Novac l-a însoțit pe domnul biruitor, în drumul spre noua sa reședință, ca stăpân al celor două Țări Române. S-a numărat printre membrii alaiului domnesc care, în acordurile muzicii ostășești, intrau la 1 noiembrie 1599 în Alba Iulia. Curând însă, domnul pentru a zădărnici incursiunile turcești din pașalâcul Timișoarei, l-a trimis cu haiducii săi în părțile Banatului, la Lipova, cetate redobândită de ardeleni de la turci în octombrie 1595. Ținutul era locuit de români și sârbi iar cetatea Lipovei făcea parte din sistemul strategico-militar de vest al Ardealului. Prezența căpitanului sârb în aceste părți s-a dovedit necesară, isprăvile celor 4000 de haiduci ai săi găsindu-și consemnarea în raportul comisarilor imperiali din primăvara anului 1600¹⁵. În luptele cu turcii, Baba Novac se pare că a colaborat îndeaproape cu Ioan de Săliște, căpitanul domnesc al cetății Șiria.

Aici îl va găsi pe căpitanul sârb de haiduci, cu cei 4000 sau 5000 de ostași¹⁶, chemarea lui Mihai Viteazul, din primăvara lui 1600, pentru a participa la campania din Moldova. A răspuns solicitării domnești cu un efectiv de 4000 de haiduci, forțe cu care, la 24 aprilie, Baba Novac era sosit la Alba Iulia¹⁷. S-a alăturat coloanei principale domnești care din Țara Bârsei a trecut în Moldova prin pasul Oituz, continuându-și drumul pe valea Troțușului. După un mic incident petrecut la Troțuș și joncțiunea cu forțele muntene sosite de la Focșani, Mihai Viteazul, ajuns la Bacău, a constituit un corp de oaste sub conducerea căpitanului Baba Novac, însărcinat să înainteze pe văile Bârladului și Vasluiului spre Iași.

Acest corp expediționar a reușit în mai puțin de două săptămâni să supună întreg teritoriul dintre Siret și Prut, să preia orașul Iași și să ajungă pe valea Jijiei, la 20 mai, în fața Hotinului¹⁸. De aici, căpitanii de haiduci Baba Novac și Deli Marcu

¹³ Mai nou despre aceasta cf. Andrei Pippidi, *Noi informații cu privire la lupta de la Șelimber*, în "Revista de Istorie", XXVIII(1975), Nr.4, p.553-574.

¹⁴ *Szamosközi István történeti maradványai 1542-1608. II(1598-1599)*, în "Monumenta Hungariae Historica", II. Scriptores, XXVIII, Budapesta, 1876, p. 327-328

¹⁵ N. Iorga, *Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul*, în Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XII, București, 1903, p.788.

¹⁶ *Ibidem*, p.843 și 881 (Rapoartele comisarilor imperiali din 16 aprilie, respectiv 1-2 mai 1600); Andrei Veress, *op.cit.*, VI, p.81 (Raport din 14 aprilie 1600).

¹⁷ *Ibidem*, p. 90.

¹⁸ Alexandru I. Gonța, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în "Studii. Revistă de Istorie", XIII(1960), Nr.4, p.154-155; C. Cihodaru, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova (mai-iunie 1600)*, în "Cercetări Istorice", Serie Nouă, V(1974), p.135-136.

au întreprins o incursiune rapidă spre Pocuția¹⁹, îngrozind pe polonezi, după care au primit ordin de la Mihai să ocupe cetățile de pe malul drept al Nistrului și de la Dunăre, anume Tighina, Cetatea Albă, Chilia și probabil Ismail²⁰.

După succesul din Moldova, Baba Novac a fost trimis în Țara Românească cu domnul asociat Nicolae Pătrașcu, servind de comandant al oștirilor acestuia.

Înainte de Mirislău, când Mihai Viteazul a simțit și s-a convins de răzvrătirea nobilimii ardeleni, domnul a solicitat ajutorul oștirii muntene condusă de căpitanul Baba Novac. Acesta a pornit cu forțele sale pe drumul Brașovului, dar, între timp, domnul grăbit a acceptat susținerea luptei înainte de sosirea ajutoarelor din Țara Românească și a celor din Moldova. Lipsa forțelor conduse de Baba Novac și a prezenței sale de căpitan iscusit²¹ au ușurat înfrângerea, la 18 septembrie 1600, a lui Mihai la Mirislău. La deznodământul luptei s-a adăugat, de asemenea, trădarea neașteptată a oștirii imperiale comandată de generalul Gheorghe Basta și a unei părți dintre cazacii ademeniți cu bani de nobilimea răsculată în frunte cu Ștefan Csáki.

După înfrângerea suferită în lupta de la Mirislău, în drumul său de întoarcere spre Țara Românească, invadată de oștile poloneze ale cancelarului Ján Zamoyski și ale domnului moldovean Ieremia Movilă, domnul muntean s-a întâlnit cu căpitanul său lângă Brașov, prilej cu care acesta din urmă i-ar fi reproșat lui Mihai: "de ce te-ai luptat cu ei, știi că ți-am scris să mă aștepți, căci eu știam că stai rău, și apoi și oastea moldovenească era pe drum"²².

În timp ce Mihai, sosit înfrânt de la Mirislău, se întâlnea lângă Brașov cu oastea venită tardiv sub conducerea lui Baba Novac din Țara Românească, marele hatman și cancelar polon Ján Zamoyski, intrat în Moldova, înainta în grabă de la Suceava, pe drumul Siretului, spre Roman și Bacău, cu gândul de-al urmări pe domn în Transilvania.

Dificultățile drumului Troțușului determină oastea poloneză să-și schimbe planul, continuându-și drumul obișnuit, cu popasuri de noapte, spre Țara Românească, prin Focșani și Buzău. Între timp Mihai Viteazul, aflând de planul expediției polone și a domnului Ieremia Movilă, a trecut fără întârziere în Țara Românească pentru a încerca să-i oprească și să-i respingă pe invadatori.

Domnul profită de popasul acestora de trei zile în orașul Buzău, în așteptarea cazacilor Nizovi, pentru a-și așeza tabăra la adăpost în apropierea drumului Buzăului, spre Ploiești, în spatele înălțimilor Slonului, din preajma satului Năeni. De aici, pentru a cunoaște mai bine forțele adversarului și pentru a putea organiza cât mai

¹⁹ Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938, p.314; Alexandru I. Gonța, *op.cit.*, p.155.

²⁰ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, București, 1935, p.82; Alexandru I. Gonța, *op.cit.*

²¹ Ciro Spontoni în *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p.118 susține greșit că printre căpitanii domnești s-ar fi numărat și Baba Novac.

²² *Szamosközi István történeti maradványai 1542-1608. IV. Vegyes feljegyzések*, p.126; Apud Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p.143.

bine rezistența, Mihai plasează un corp de oaste de peste 2000 de oameni²³ în frunte cu sârbii Baba Novac și Ștefan Raț pe o vale îngustă, din vecinătatea drumului de trecere, pentru a hărțui straja oștirii polone și a lua ostateci care să dezvăluie efectivele și intențiile dușmanului.

Aceste pregătiri și măsuri luate de domnul român ne sunt azi bine cunoscute dintr-un raport personal al lui Zamoyski, în care se arată: "Când Mihai a aflat că armata maiestății sale regele Poloniei s-a pornit contra lui, l-a trimis pe Baba Novac spre Buzău pentru a prinde limbă. Armata maiestății sale mergea de la Buzău spre Ploiești. La 12 octombrie, când aceasta a părăsit prima etapă după Buzău, acest Baba Novac s-a așezat la pândă într-o vale îngustă lângă satul Năeni aproape de drumul pe care trecea armata regală. Mihai se afla cu tabăra sa de cealaltă parte a muntelui de unde a trimis trupe pe înălțimile muntelui, vrând să prindă armata regală între două focuri. Mulți soldați și cazaci pornind din imboldul lor s-au năpustit în defileu de unde au alungat pe dușman"²⁴.

După hărțuiri și ciocniri repetate, lupta propriu-zisă s-a dat între localitățile Năieni și Ceptura, în ziua de 15 octombrie 1600, între ostașii căpitanilor Baba Novac²⁵ și Ștefan Raț și corpul de călăreți poloni și pedestrași cazaci încredințați conducerii lui Petru Swirski de hatmanul de câmp Stanislaw Zolkiewski. Cei doi căpitani au fost înfrânți, după cum aceeași soartă a avut și ajutorul în cavalerie al lui Mârzea din Berilești trimis de domn dar ajuns cu întârziere²⁶. Cu această înfrângere, drumul de înaintare pe sub munte al oștirii străine spre Ploiești și Târgoviște era deschis.

Pentru a surprinde și zădărnici înaintarea oștirii moldo-polone Mihai Viteazul împreună cu Baba Novac au urcat pe valea Cricovului și prin depresiunea Podenilor au ajuns pe râul Bucovel, afluent al Teleajenului, unde, în 18 octombrie 1600, au fixat tabăra între cele două ape, ocupând o poziție de apărare, avantajată de natura locului. Aici, peste două zile, la 20 octombrie, s-a dat cunoscuta luptă de la

²³ Hatmanul de câmp Stanislaw Zolkiewski, voievodul Podoliei Stanislaw Golski și Bartosz Kleczky dau în rapoartele lor despre luptă, pe baza mărturiilor prizonierilor, cifre diferite, cuprinse între 2000 și 8000 de oameni, confundând parese pâlcul de oaste a lui Baba Novac și Ștefan Raț cu oastea propriu-zisă a domnului, estimată de un raport anonim la 10000 de ostași (*Călători străini despre Țările Române*, IV, București, 1972, p.213, 219, 223 și 227. N. Iorga reține în *Istoria românilor*, V, *Vitejii*, București, 1937, p.353 cifra aproximativă de 2500 de oameni).

²⁴ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment, II/1, București, 1893, p.639-641; *Călători străini despre Țările Române*, IV, p.207-208.

²⁵ Un pretins discurs al lui Baba Novac, ținut ostașilor înainte de luptă, la Ciro Spontoni, *op.cit.*, p.127-128. Reprodus în traducere de B. P. Hașdeu, *op.cit.*, p.321.

²⁶ Ilie Corfuz, *op.cit.*, p.345; *Călători străini despre Țările Române*, IV, p.208, 212-213, 219 și 223-224. Despre căpitanul de origine moldoveană Mârzea vezi Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec.XIV-XVII*, București, 1971, p.212-213.

Bucov²⁷, nu departe de Ploiești, în care domnul român, copleșit de superioritatea cavaleriei cuirasate a adversarului, a fost înfrânt și silit să se retragă spre Țîrgșor și, de aici, în Oltenia. O ultimă încercare a lui Mihai, din 25 noiembrie 1600 de la Curtea de Argeș, de a atrage în cursă și nimici forțele moldo-polone ale noului înscăunat Simeon Movilă a eșuat, domnul înfrânt și părăsit de speranțe trebuind să ia drumul pribegiei spre Viena și Praga.

Pe acest drum al umilinței și deznădejzii, întreprins peste Ardeal, Mihai Viteazul a fost însoțit, printre alții, și de destoinicul și credinciosul său Baba Novac. Domnul lipsit de țară nu mai avea însă banii necesari pentru plata haiducilor căpitanului sârb, de aceea se pare că, la sfatul lui Mihai, Baba Novac a acceptat de nevoie să treacă în slujba generalului imperial Gheorghe Basta. Totul era un angajament ostășesc și nicidecum o trădare, în condițiile lipsurilor financiare ale domnului român. În plus, prezența haiducilor sârbi la un loc și în Ardeal putea pe viitor să folosească lui Mihai. Despre acest episod scrie însuși Basta într-un raport adresat din Alba Iulia, la 17 decembrie 1600, împăratului Rudolf al II-lea: "A venit la mine unul cu numele Baba Novac, cu aproximativ 1000 de călăreți și 600 de pedestrași, pe care i-am primit îndată în slujbă și i-am trimis spre graniță, în părțile Lipovei"²⁸.

Așadar, haiducii lui Baba Novac reveneau la rostul lor tradițional, pe care l-au îndeplinit și sub Mihai, acela de a apăra țara Ardealului de incursiunile turcești dinspre pașalâcul Timișoarei. Aici l-a găsit mânia lui Ștefan Csáki și Moise Szekely, cele două căpetenii ale nobilimii ardeleni răzvrătite împotriva lui Mihai și ajunse în conflict cu generalul imperial Basta, doritori și preocupați de readucerea la putere a fostului principe Sigismund Bathori.

Stânjeniți într-un fel de prezența haiducilor căpitanului sârb în Banat, nobilii ardeleni pun la cale arestarea și aducerea acestuia în captivitate la Cluj, sub acuzare gravă că "Baba Novac și preotul român Saski aveau de gând să dea Lugoju și Caransebeșul pe mâna turcilor. Pe acest preot l-a trimis Baba Novac cu cărți, dar a fost prins cu cărți cu tot. Baba Novac a scris pașei din Timișoara: să vii când îți scriu eu și Lugoju va fi al vostru"²⁹. Că totul a fost mai degrabă o înscenare și răzbunare nobiliară, rezultă din atitudinea generalului Gheorghe Basta, potrivit gestului arestării și pedepsirii nemiloase prin arderea pe rug a căpitanului sârb. Faptul este consemnat, fără echivoc, de Ștefan Szamosközi în cronică sa: "Basta a fost împotriva arderii lui Baba Novac și a preotului la Cluj"³⁰.

²⁷ Bătălia o avem descrisă cu iscusința unui adevărat boier hatman de cronicarul Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p.52-54. Vezi și I. Minea, *Despre lupta de la Teleajen (octomvrie 1600)*, în "Cercetări Istorice", IV(1928), Nr.2, p.150-156.

²⁸ N. Iorga, *Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul*, în Eudoxiu Hurmuzaki, *op.cit.*, XII, București, 1903, p.1114.

²⁹ *Szamosközi István történeti maradványai 1542-1608. IV. Vegyes feljegyzések*, p.129; Apud Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p.144.

³⁰ *Szamosközi István történeti maradványai 1542-1608. IV. Vegyes feljegyzések*, p.129; Apud Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p.144.

Acest oraș ajunsese într-un fel centrul reacțiunii nobiliare. Aici, în casa căpitanului general (*generalis capitanei*) al țării Ștefan Csáki, s-a întrunit, la 21 ianuarie 1601, dieta căzută în păcatul trădării față de împărat, care, în ziua de 3 februarie, l-a proclamat pe nestatornicul Sigismund Bathori pentru a patra oară principe al Transilvaniei. Tot acum, aceeași dietă clujeană³¹ i-a judecat pentru vinovăția de înaltă trădare pe căpitanul de haiduci Baba Novac și pe preotul român Sasaki³², duhovnicul acestuia. Cei doi au fost condamnați la moarte prin ardere pe rug și expunerea în țeapă a corpurilor neînsuflete, sentința pronunțată invocând drept capete de acuzații înțelegerea secretă și intenția de a ceda Banatul Logojului și Caransebeșului pașei de la Timișoara. Este posibil ca pe parcursul interogatoriului Baba Novac să fi fost culpabilizat și de alte crime și jafuri dintre cele mai grave și de neiertat, comise nu numai de el, ci și de oștenii de sub comanda sa. Oricum pornirile nobilimii se întreceau în a le rezerva învinuiților o moarte cât mai îngrozitoare prevăzută de legislația penală³³.

Execuția trebuia făcută și ea pe măsura supliciuului, în chip spectacular, deci pregătită din timp. Locul de osândă a fost aranjat în piața centrală a orașului, în apropierea bisericii mari cu hramul Sf. Mihail. Pentru zilele de 3 și 4 februarie 1601 avem consemnate cheltuielile orașului Cluj pentru mângărea celor doi și a drabanților păzitori, pentru 2 stânjeni de lemne și tot atâtea grinzi cumpărate de la Gheorghe Ekes, pentru lumânări și lanț de fier, pentru plata lui Luca Ácsi, cioplitorul țepii, și a țiganilor care să pregătească rugul și focul, să tortureze și să tragă în țeapă³⁴.

Sentința pronunțată a fost întocmai executată, în dimineața zilei de 5 februarie 1601, în piața orașului. Un contemporan, martor ocular, putea consemna într-un raport: "Chiar în această zi, pe la orele 10, fură legați pe grinzi, de vii, Baba Novac, cel mai vestit soldat al lui Mihai Vodă, împreună cu preotul său și arși în piață"³⁵. Aici, după ce li se citi sentința, de presupus în sârbește și românește, în fața mulțimii adunate, condamnații au fost luați în primire de călăii țigani și de ajutoarele acestora. Nu cunoaștem dacă au fost împărțâșiți creștinește înainte de moarte. Au fost descătușați și legați de grinzile de supliciu ale rugului. Execuția celor doi ținu un ceas și jumătate, răstimp în care au trebuit să îndure moartea cumplită³⁶. E adevărat nu

³¹ Hotărârile acesteia în *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek*, IV(1597-1601), Budapesta, 1878, p.577-589.

³² Forma românească a numelui preotului a putut fi Zacheu sau Zachiu, Sachi, cf. Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p.144 nota 1. Hașdeu în studiul citat îi zice Șașcă.

³³ Cf. Al. Lapedatu, *Din zilele de cădere ale lui Mihai Vodă Viteazul*, București, 1908, p.28; Ioachim Crăciun, *Baba Novac, generalul lui Mihai Viteazul*, p.12-16.

³⁴ Șt. Meteș, *Domnii și boierii din Țările Române în orașul Cluj și românii din Cluj*, Cluj, 1935, p.22-23.

³⁵ N. Iorga, *Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul*, p.1153; Andrei Veress, *op.cit.*, VI, p.326.

³⁶ Despre supliciu vezi și Ciro Spontoni, *op.cit.*, p.143-144; Eudoxiu Hurmuzaki, *op.cit.*, VIII(1376-1650), București, 1894, p.210 (Raport italian); Ion Filimon, *Arderea pe rug a lui Baba Novac. Un episod feros din trecutul Clujului*, în "Patria", XIV(1932), Nr.265, p.9.

una creștinească, prin pironire pe cruce, ci una eretică, prin înlănțuire pe grinzi și ardere de vii.

La supliciu a fost de față mulțimea din oraș, probabil și din împrejurimi, care a asistat neputincioasă și cutremurată de spectacolul sângeros al morții celor doi. Unii poate nu aveau puterea să privească scena apocaliptică a morții, alții, dimpotrivă, au privit-o cu sânge rece, uitând că osândiții erau creștini care încinseseră brăul morții în lupta cu păgânii.

Spectacolul era amplificat de arta călăilor țigani care aruncau pe condamnați apă cu găleata pentru a le prelungi chinurile, a-i ține în cursul arderii trezi și cât mai mult în viață, ca să îndure cât mai multe. Basta privea și el pe fereastra unei case scena sângeroasă și nemiloasă, intervenind pentru a nu se mai arunca apă, ca cei doi să moară mai ușor. În legătură cu acest gest al generalului, cronicarul Ștefan Szamosközi consemnează: "în cele din urmă trimis-a vorbă să-i micșoreze chinurile, căci îl udau mereu cu apă, ca să-i lungească durerile; astfel au încetat a-l mai uda și a murit curând după aceea"³⁷.

După ce osândiții și-au dat obștescul sfârșit, călăii au luat, la poruncile primite, trupurile arse și neînsuflețite pentru a le duce la Bastionul croitorilor spre a fi expuse înfipte în țape. Pedepsa lor exemplară trebuia doar să fie altora de exemplu și de oroare, spre luare aminte și înspăimântarea trecătorilor, pentru ca nimeni vreodată să nu cuteze să le repete faptele. Același cronicar, cu satisfacția deplină a răzbunătorului, mai adaugă despre Baba Novac: "apoi a fost tras în aceeași țeapă, afară, lângă oraș. Nici nu se poate spune cu ce iuțeală i-au mâncat corbii carnea, încât în zilele următoare nu i se mai vedeau în țeapă decât oasele"³⁸. Acestea au fost împrăștiate, cei doi neavând parte de o înmormântare creștinească.

În acest timp Mihai Viteazul se afla în pribegie la Viena și vestea morții cumplite a căpitanului său credincios i-a sosit la numai câteva zile. Domnul a ținut să consemneze știrea în memoriul trimis unuia din prietenii săi, marelui duce de Toscana Ferdinando de'Medici, arătând că biruitorul turcilor din aprilie 1596 nu a fost altul decât Baba Novac, "acela pe care ardelenii l-au fript zilele trecute"³⁹.

Cu prilejul redobândirii stăpânirii Ardealului după lupta de la Guruslău și a intrării victorioase în Cluj, la 11 august 1601, Mihai Viteazul și-a reamintit de căpitanul său Baba Novac și a ținut să-i cinstească memoria. "Cu toate că trupul acestui Baba Novac nu mai era acolo totuși Mihai Vodă a ridicat pe locul tragerii în țeapă un steag mare în cinstea marelui și viteazului său slujitor"⁴⁰.

³⁷ *Szamosközi István történeti maradványai 1542-1608. IV. Vegyes feljegyzések*, p.128; Apud Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p.144.

³⁸ *Szamosközi István történeti maradványai 1542-1608. IV. Vegyes feljegyzések*, p.128; Apud Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p.144.

³⁹ Aurel Decei, *op.cit.*, p.45.

⁴⁰ *Szamosközi István történeti maradványai 1542-1608. IV. Vegyes feljegyzések*, p.146; Apud Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p.157

Acest steag domnesc nu s-a păstrat, dar a putut fi reconstituit pe baza descrierii unui izvor italian de epocă⁴¹. El cuprindea, pe un fond alb de damasc, un scut verde cu vulturul basarabesc cu crucea dublă în cioc, străjuit de cei doi lei ardeleni susținători ai unei coroane de aur. Așadar, o combinație a elementelor heraldice ale celor două țări revenite sub stăpânirea lui Mihai.

Uciderile căpitanului sârb la Cluj și a domnului român, la 19 august 1601, pe câmpia de lângă Turda au întrerupt împletirea destinului comun al celor doi militari și slujitori ai Creștinătății, Mihai Viteazul și Baba Novac. Fiecare în felul lui și cu motivații proprii a înțeles să slujească ideea de cruciadă târzie, regăsindu-se împreună în lupta antiotomană a popoarelor din Sud-Estul Europei. Domnul român în acțiunile sale politice și în demersurile sale diplomatice, inclusiv în realizarea primei unificări politice a celor trei Țări Române, avea nevoie de un suport militar pe măsură, găsit cu generozitate, să recunoaștem, nu numai la români, ci și la popoarele din jur, îndeosebi la haiducii lui Baba Novac. Cei doi au fost sacrificați, dar acțiunea și faptele lor au rămas cu valoare de simbol în memoria colectivă a popoarelor⁴² din care s-au ridicat și pe care le-au slujit.

---

⁴¹ Idem, *Baba Novac, generalul lui Mihai Viteazul*, p.23-24.

⁴² Sandu Cristea, *Baba Novac și eposul român și sârb*, în "Radovi Simpozijima ó srpskó (jugoslavenskó) rumunskim ódnósima (Actele Simpozionului dedicat relațiilor sârbo(iugoslavo)-române)", Vrsac, 22-23 mai 1970, Pancevo, 1971, p. 353-368.

**ȘCOALĂ ȘI CULTURĂ EVREIASCĂ ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE.
ÎNTRE TRADIȚIE ȘI MODERNITATE
(sec. XVII - prima jumătate a sec. XIX)**

SIMONA FĂRCĂȘAN

ABSTRACT. Jewish School and Culture in the Romanian Principalities. Between Tradition and Modernity. One of the main concerns of the Jewish traditional society was education, as means of preserving and handing down from generation to generation the treasure of the Jewish cultural and religious heritage. The present paper attempts at presenting a brief review of the cultural and educational achievements of the Jewish communities in Moldavia and Wallachia, since their beginnings to the threshold of the modern age, when they embarked upon the road to emancipation and modernization. It also emphasizes the major part played by the modern Jewish schools in this process and their contribution to the emergence of a Jewish intellectual elite.

Societatea evreiască tradițională s-a definit mereu în raport cu participarea sa la valorile sacralului, care se difuzează în toate domeniile vieții, fundamentând și justificând orice gând și sentiment, orice gest sau acțiune. Ca o adevărată doctrină, iudaismul pătrunde totul, mesajul religios fiind în același timp principiu de organizare a comunității, armătură a raportului autorității cu credincioșii ori a credincioșilor între ei, cod de onoare în tranzacțiile financiare, sursă de inspirație ori interdicții în artă. Din această perspectivă, perpetuarea tradiției, respectarea riguroasă a comandamentelor Torei reprezintă condiția esențială a păstrării identității spirituale și culturale.

În consecință, o preocupare centrală a societății evreiești tradiționale consta în transmiterea moștenirii sale religioase și culturale tinerei generații, astfel că unul din aspectele care au contribuit în mod esențial la extraordinara longevitate și vitalitate a culturii evreiești a fost, fără îndoială, prestigiul de care se bucura învățătura și studiul în comunitatea evreiască. Viața religioasă și cea intelectuală erau inseparabile, astfel că, inițial și pe drept cuvânt, vocabularul Evului Mediu nici nu face distincție între lăcașul de rugăciune și cel de studiu, în multe documente sinagoga fiind numită "*școală*". Copilul învăța ritualurile și tradițiile de bază, ca și comportamentul moral și social, mai întâi în familie, iar de la vârsta de patru-cinci ani era trimis la heder, sărăcia neîmpiedicându-i pe părinți să-i asigure cel puțin o

educație elementară. Școlile primare evreiești, hadarim, cu caracter exclusiv religios, organizate pe lângă sinagogă sau casa de rugăciune ori chiar în locuința melamedului, vor continua să funcționeze alături de școlile israelite moderne până târziu. Într-un studiu dedicat instrucției la evreii din Iași, Wilhelm Schwarzfeld arată că, în Moldova, aceste școli, ce nu se deosebeau decât eventual calitativ de cele din Polonia, erau foarte numeroase la începutul secolului al XIX-lea, numărul lor sporind și mai mult odată cu sosirea imigranților evrei polonezi în deceniile patru și cinci ale veacului¹. Subliniind contribuția imigranților polonezi la dezvoltarea vieții intelectuale evreiești în Principatele Române, Moses Schwarzfeld aduce ca argument în favoarea tezei sale "... mulțimea havrelor (școalelor preparatoare) și ieșurilor (școalelor mai înalte talmudice) și mai ales "Înfrățirile" pentru susținerea de Talmud-thora, școli gratuite pentru învățatura legii și pentru înlesnire cu cărți și îmbrăcăminte a elevilor sărmani[...]"². Documentele menționează existența acestor școli gratuite, întreținute de comunitate sau de diferite asociații, încă în secolul al XVIII-lea la Iași, Bârlad, Botoșani, București³.

În școlile elementare instrucția se făcea în limba ebraică și începea gradat, cu scrisul și cititul, mergând până la rudimente de traducere și interpretare a Torei și Talmudului, dar fără nici un plan sau programă sistematică, la bunul plac al institutorului. Educația copiilor era încredințată unui învățător, *melamed* sau *rebe*, care, în ciuda prestigiului de care se bucura educația în comunitate, nu avea un statut pe măsură și, adesea, nici prea multe cunoștințe ori învățătură. În războiul declarat împotriva unor forme ale vieții tradiționale de către cei care aspirau spre o deschidere a societății evreiești, ignoranța crasă, iresponsabilitatea morală și abuzurile de care adesea se făcea vinovat acest personaj au constituit ținta predilectă a unor atacuri virulente. Pentru Iuliu Barasch, care își exersează ironia grea asupra acestor "indivizi mizerabili, ignoranți, veniți din Smirna, Adrianopole s.a.m.d." pentru a se ocupa de educația copiilor din comunitatea sefardă bucureșteană, practicându-și "aci grozava lor îndemânare în arta magică, foarte răspândită în Orient, care constă în a metamorfoza copii tineri în boi bătrâni", "melandimii spanioli" sunt un adevărat simbol al degradării vieții spirituale și morale a poporului lui Israel la mijloc de veac XIX⁴. Aceeși imagine grotescă, doar sugerată în nota fugară a tânărului maskil

¹ Wilhelm Schwarzfeld, *Instrucția la evreii din Iași de la începutul veacului actual până la anul 1866. Schiță istorico-culturală*, în "Anuar pentru Israeliți pe anul 5650" (1889-1890), ed. M. Schwarzfeld, an XIII, 1890, p. 22-23.

² Moses Schwarzfeld, *Excursiuni critice asupra istoriei Evreilor în România*, în *Analele Societății Istorice "Iuliu Barasch"*, an. II, Wiegand, București, 1889, p. 60.

³ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România* (în continuare *IMER*), vol. II/1, coord. M. Spielmann, Hasefer, București, 1988, p. 23 (nota 4).

⁴ Iuliu Barasch, *Itinerar în Cracovia, Galiția, Bucovina, Moldova și Muntenia în 1841-1842*, în *De la Cilibi Moise la Paul Celan* (antologie din Opera scriitorilor evrei de limbă română), Hasefer, București, 1996, p. 32.

galițian, se regăsește schițată în tușe îngroșate într-o bucată literară scrisă de Moses Schwarzfild, al cărei caracter tezist-didacticist, cu vădite exagerări, nu reușește să ascundă prezența elementelor fidel copiate după natură⁵. Tabloul jalnic al cămăruțelor insalubre și întunecate, în care copiii se îngrămădeau pe bănci șubrede, așezate printre piesele desperecheate de mobilier domestic, nu este doar un clișeu inventat de intelectualii oripilați de starea înapoiată a instrucției în comunitățile evreiești din Principate. Imaginile sumbre care bântuie amintirile mai multor generații sunt surprinzător de asemănătoare, schițând viziuni de coșmar: "O masă îngustă dealungul patului pe care jucau fulgi ce țâșneau prin crăpăturile perinelor sfâșiate, iar într'un colț al odaiei, balabusta melamedului gătea bucate la o sobă de unde venea miros de fum și de sosuri arse. Pe masă, o carte de rugăciuni, un arătător de balenă subțiat la vârf și un canțic ale cărui curelușe se înfingeau adânc în carne de câte ori melamedul făcea uz de el"⁶, și ele coincid cu rapoartele oficiale care descriu în termeni seci aceeași realitate sordidă⁷.

Informațiile extrase din aceste surse variate (care trebuie menționat că se referă la momente și etape diferite ale unui proces ce se întinde pe mai multe decenii) ne semnalează în concluzie un fenomen de involuție a vieții spirituale tradiționale, simbolizat de degradarea progresivă a învățământului tradițional, ce merge mână în mână cu dezintegrarea treptată a vieții comunitare.

Însă nu pot fi trecute cu vederea aspectele pozitive ale acestor forme de educație care, așa cum s-a mai spus, au avut o contribuție hotărâtoare la păstrarea identității naționale și la supraviețuirea culturală a poporului lui Israel. Avantajele și dezavantajele educației tradiționale în hadarim sunt surprinse de același Moses Schwarzfild, de această dată cu obiectivitatea cerută de analiza critică: "Învățământul complex al talmudului începe din vârsta cea mai fragedă, când pedagogia modernă nu crede cu cale a da în mână elevului nici măcar o carte elementară. Sub povara studiului, ce se face în mod rudimentar, fără nici o sistemă, subcade sănătatea corporală a multora [...] dar și răsare o vioiciune a spiritului, o perspicacitate a minții, ce nu ne întâmpină așa des la generațiile de azi, modulate după sisteme și programe"⁸. În plus, chiar dacă cei ce frecventaseră școlile elementare evreiești nu rămâneau cu prea multe cunoștințe după ani buni de studiu, totuși funcția socială a acestor forme de educație era îndeplinită: absolventul de heder era în stare cel puțin să rostească rugăciunile și să-și ducă la bun sfârșit obligațiile religioase de bază, deci se putea alătura comunității poporului lui Israel, fiind în măsură să-i perpetueze tradițiile. Din toate acestea se vede că societatea

⁵ Moses Schwarzfild, *Zeilich Bauch, Melamid*, în *Calendar pentru Israelii pe anul 5638 (1877-1878)*, ed. A. L. Löbel, an. I, Bacău, 1877, p. 75-82.

⁶ S. Grosman, *Învățăcel de ebraică*, în "Adam", an. I, nr. 10 (15 octombrie), 1929, p. 2.

⁷ Liviu Rotman, *Școala israelito-română. 1851-1914*, Hasefer, București, 1999, p. 101-104. Vezi și Ecaterina Negruți, *Informații statistice privind casele de rugăciune și școlile evreiești din Moldova în secolul al XIX-lea*, în "Cercetări istorice", XVI, Iași, 1997, p. 176.

⁸ Moses Schwarzfild, *Excursiuni critice.....*, p. 59.

evreiască tradițională, întemeiată pe valorile trecutului, nu ignora viitorul, dimpotrivă, atașamentul față de trecut însemna doar că prezentul părea mai puțin important, nu și viitorul, în care se spera a se aduce din nou la viață valorile trecutului. Astfel, generația viitoare devine purtătoarea acestei speranțe a renașterii societății - paradoxal, prin perpetuarea tradiției - și de aceea se investește atât de mult în ea.

Datele care s-au păstrat nu permit o evaluare estimativă a gradului de instrucție a populației evreiești din Principatele Române în ansamblul ei; se poate aprecia însă că majoritatea erau în general capabili să socotească, să scrie și să citească în limba ebraică într-o vreme în care marea majoritate a populației Țărilor Române era analfabetă⁹.

Cu toate racilele lui, sistemul școlar tradițional se extinde, constituindu-se așa-numitele *Beth Ha-Midrashim*, case de rugăciune destinate și învățaturii, unde oameni de toate vârstele veneau să-și aprofundeze cunoștințele prin studierea Talmudului și a operelor rabinice și "chear a celor poetice, filosofice și științifice ce se aflau în bibliotecile acelor școli" care funcționau și ca aziluri pentru bătrâni, loc de popas și găzduire pentru pelerini, "întocmai ca mănăstirile la Români"¹⁰, fiind și sediul unor asociații pentru studierea Talmudului (*Chevra Mishnaiot*). Despre existența școlilor talmudice superioare, yeshivot, se pomenește mai puțin în diferite surse, de obicei în legătură cu numele unui rabin renumit care îndeplinește și funcția de conducător de școală, rosh yeshivah¹¹. Se pare că aceste instituții - mai degrabă adunări de discipoli decât centre de studiu organizate ca în statele germane ori în Polonia - au funcționat pe perioade limitate de timp și s-au bucurat de prestigiu doar pe plan local.

"Fost-au în vremile trecute învățați și scriitori Evrei în România? De când datează ei și devin mai numeroși? Eată întrebări la cari nu s'ar putea raspunde, căci mai nimeni nu și-a dat osteneala de a face cercetări cu privire la acest punct, atât de important?"¹² observa la sfârșitul veacului al XIX-lea Wilhelm Schwarzfeld. Într-adevăr, nu dispunem de informații abundente referitoare la cultura evreiască tradițională în Principatele Române, deși numeroase surse epigrafice pomenesc nume de rabini venerați, "învățați în ale Legii" dar și cunoscători ai Cabalei, unii dintre ei fiind și capi de școală, "luminători" ai poporului lui Israel, alături de care întâlnim predicatori și dascăli, medici cu o cultură enciclopedică și vorbitori de limbi străine.

⁹ Ecaterina Negruți, *art. cit.*, p. 176-177.

¹⁰ Wilhelm Schwarzfeld, *op. cit.*, p. 24.

¹¹ *Ibidem loc.cit.*, W. Schwarzfeld, *Învățați și scriitori evrei în Iași din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre. Schiță istorico-culturală*, în "Anuar pentru Israeliti pe anul 5651 (1889-1890)", ed. M. Schwarzfeld, an. XIII, 1890, p. 46, 47; M. A. Halevy, *Comunitățile evreiești din Iași și București, până la Zaveră (1821)*, în "Sinai. Anuar de Studii Judaice", red. M. A. Halevy, vol. III, București, 1931, p. 74.

¹² W. Schwarzfeld, *op. cit.*, p. 43.

Însă inscripțiile lapidare nu ne îngăduie să întrezărim mai nimic din rolul, fără îndoială important, pe care acești erudiți l-au jucat în viața comunităților ai căror îndrumători spirituali erau ori în propășirea lor culturală.

O relatare de la începutul veacului al XVII-lea arată că, trecând prin Iași (care, la vremea respectivă, era un punct principal de întâlnire și popas al pelerinilor spre Țara Sfântă), renumitul cabalist Solomon del Medigo din Candia îl întâlnește aici pe "sfântul și înțeleptul" rabin Solomon ben Arayo sau Aravi, "șezând și ocupându-se cu știința Cabalei de mai bine de patruzeci de ani"¹³. O scrisoare din 1666, adresată de rabinul din Vilna rabinului din Zamos?, menționează un confrate din Iași, care nu este altul decât Nathan Hanover, personalitate de marcă a culturii ebraice medievale, autor, printre altele, al unei cronici ce descrie suferințele evreilor de pe urma cazacilor (*Yeven Mezulah*) și al unei cărți de rugăciuni, *Sha'arei Zion* (Porțile Sionului). "Dacă în decursul secolului al XVII-lea au putut ilustra evreimea din Iași personalități ca Solomon ben Arayo, un medic renumit ca Dr. Cohen¹⁴, Nathan Hanover, un Arie Leib ben Samuel și, ceva mai târziu, eruditul Petahia Lida¹⁵, situația socială și economică a obștii trebuie să fi fost într-adevăr înfloritoare. Altfel nici nu s-ar fi gândit un om de talia lor să se izoleze într-o regiune "pe jumătate sălbatică", "lipsită de academii talmudice, de mișcări culturale, de biblioteci, de tipografii etc."¹⁶. Dacă aceste prezențe ilustre sunt, după opinia eruditului istoric, mai degrabă semne ale creșterii cantitative și prosperității economice a comunității ieșene, insuficiența datelor de care dispunem nu ne permite să le calificăm nici drept fenomene atipice, de domeniul excepției, într-o lume "primitivă și incapabilă"¹⁷, nici drept indicatori ai faptului că deja comunitatea evreiască din Moldova se încadrează "în circuitul de valori culturale internaționale"¹⁸.

Cu excepția inscripțiilor funerare și a tradiției care spune că primii hahambași au fost faimoși prin erudiția lor, prima jumătate a secolului fanariot ne-a lăsat la fel de puține urme ale spiritualității evreiești în această arie geografică. Mărturiile unei vieți spirituale și culturale evreiești în Moldova, susținute și durabile, încep să apară abia pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și să se multiplice, eliminând

¹³ Moses Schwarzfild, *O ochire asupra istoriei Evreilor din România din timpurile cele mai depărtate până la anul 1850*, în *Analele Societății Istorice "Iuliu Barasch"*, an. I, Wiegand, București, 1887, p. 21.

¹⁴ Medicul personal al domnitorului Vasile Lupu, însărcinat de Poartă să-i reprezinte interesele în Moldova. Se pare că nuanțele de toleranță, mai ales față de medicii evrei, din legislația moldoveană a vremii comparativ cu Pravila munteană contemporană ei, se datoresc influenței și respectului de care s-a bucurat acesta la curtea domnească. Elias Schwarzfild, *Rolul medicilor evrei în Principatele Române. Schiță istorico-biografică*, în "Anuar pentru Israelii pe anul 5651 (1890-1891)", an. XIII, ed. M. Schwarzfild, 1890, p. 173-177.

¹⁵ Președinte al tribunalului rabinic și conducător al unei "școli talmudice" din Iași.

¹⁶ M. A. Halevy, *op. cit.*, p. 37.

¹⁷ *Ibidem*, p. 69.

¹⁸ *IMER*, vol. I, coord. V. Eskenasy, 1986, p. XXV.

orice urmă de îndoială în legătură cu existența acesteia, în prima jumătate a veacului următor, mai ales odată cu răspândirea elementelor de pietism mistic. Incontestabil este faptul că instituția rabinatului a avut reprezentanți dintre cei mai iluștri pe tot parcursul existenței sale. Evident, creativitatea acestei elite intelectuale s-a exprimat în limba sfântă, în lucrări de exegeză biblică și talmudică, scrieri cabalistice, precum și într-o bogată literatură de responsa. Pe lângă numele menționate anterior, din galeria celor care au dat strălucire rabinatului românesc, configurând un lanț neîntrerupt de valori perene ale spiritualității iudaice, desprindem câteva figuri emblematică, cum ar fi: R. Abraham Iehoshua Heschel (rabin în Iași între 1805-1813) din Opalow (Apter Rav), autorul operei de exegeză hasidică *Ohev Israel* și făcător de minuni, în jurul căruia s-au țesut numeroase legende, ori R. Iosef David Cohen din Zvolev (Zvolever Rav), venit în Iași pe la începutul veacului XIX, învățat și cabalist de renume, dar și conducător de yeshivah, și mulți, mulți alții. M. A. Halevy atribuie acestor apostoli ai pietismului mistic și hasidismului, care vor întemeia adevărate curți hasidice pe tot cuprinsul Moldovei (la Sadagura, Ștefănești, Buhuși, Galați și Iași), meritul de a fi transformat comunitatea ieșeană într-un centru de cultură "cu renume durabil", dar și într-o "citadelă inexpugnabilă a mișcării"¹⁹, fără să treacă cu vederea aspectele negative ale difuziunii hasidismului în rândul maselor paupere, precum și conflictele cu autoritățile comunitare, conflicte ce au marcat pretutindeni anii de coexistență ai acestei mișcări spirituale cu ortodoxismul rabinic, până la apariția curentului Haskalah. Nu lipsesc nici figurile reprezentative ale rabinismului tradițional, cum ar fi R. Iosef Landau din Litin, distins talmudist ale cărui responsa "ne arată pe profundul învățat și bărbatul cu o pătrundere admirabilă"²⁰, care păstorește comunitatea ieșeană între 1830-1853 ori R. Aron Moshe Taubes, ce funcționează la Iași între 1830-1852, întemeietorul unei adevărate "dinastii rabinice" și autor de valoroase comentarii talmudice.

Acestei elite intelectuale, fără de care nu se putea concepe o viață comunitară obișnuită în acele vremuri, i se alătură o serie de "bărbați meritoși", cu diverse ocupații (mai ales medici), care nu-i împiedică să se dedice studiilor tradiționale ori să se afirme în alte domenii de activitate, dobândind, unii, o cultură enciclopedică²¹. Un exemplu remarcabil se găsește în câteva izvoare de la începutul secolului al XVIII-lea²², care ne redau imaginea unui intelectual al epocii, medicul și consilierul lui Nicolae Mavrocordat, Daniel de Fonseca. Domnitorul îl cunoscuse pe vremea când acesta era dragoman la Constantinopol, unde făcea parte dintr-un cerc

¹⁹ M. A. Halevy, *op. cit.*, p. 72-74. Despre hasidism în Moldova vezi și Dr. I. Niemirower, *Ochire asupra istoriei Comunității israelite din Iași*, București, 1907.

²⁰ W. Schwarzfeld, *Învățați și scriitori evrei...*, p. 43.

²¹ *Ibidem*, p. 51-63; E. Schwarzfeld, *loc. cit.*; *Analele Societății Istorice "Iuliu Barasch"*, an III, Wiegand, București, 1889, p. 184-192.

²² *IMER*, vol. II/1, coord. M. Spielmann, Hasefer, 1988, p. 33, doc. 48; p. 34, doc. 54; p. 44, doc. 62.

de oameni cultivați, cu idei avansate, anticipând concepțiile luministe ale deceniilor următoare. De Fonseca obține aprobarea lui Mavrocordat pentru reorganizarea comunității sefarde din București, sugerează un proiect de îmbunătățire a sistemului sanitar al Țării Românești²³, prefigurând astfel prima generație de maskilim ce se vor implica atât în activitatea de ridicare a propriei comunități, cât și în efortul general de propășire a țării. În cadrul acestei categorii de intelectuali laici, proveniți din diferite medii sociale, care înclină îndubitabil în favoarea conservării structurilor intelectuale consacrate, se manifestă mai pregnant semnele interesului pentru alte orizonturi culturale. De pildă, pe la începutul veacului al XIX-lea, Iosif Uhrmann, proprietar de drogherie și meșter vestit, își găsește răgaz să-l citească și pe Mendelssohn alături de cărțile sfinte²⁴, asemeni lui Samuel Herrmann, despre care ni se spune că era interesat și de filosofia germană a vremii²⁵. Diversificarea treptată a preocupărilor cărturărești, însoțită firesc de o înmulțire a contactelor cu culturile europene, va focaliza, într-un viitor destul de apropiat, energiile creatoare în direcția unor domenii predilecte ce nu mai țin exclusiv de sfera sacralului, activitatea intelectuală se va concentra mai mult asupra prezentului, factorii de apropiere cu cultura societății-gază se vor multiplica și se vor intensifica.

Deși mai puțin sonore, vocile care exprimă rezistența față de schimbare nu amuțesc nici în a doua jumătate a veacului. Distanțându-se de modelele comportamentale și tiparele de gândire standard pe care i le impune comunitatea din care face parte, această elită, redusă ca număr la început, reprezintă un adevărat scandal în ochii majorității contemporanilor. Rememorându-și copilăria, Adolphe Stern consemnează cu umor un eveniment "șocant": "într-o bună zi, în casa familiei Stern "își făcu apariția un pian" și, culmea, "o profesoară de pian! Ce mai vâlvă și zumzet în obștie! Familia, o puternică alcătuire tiranică pe atunci, începu să cârtească și scandalul ajunsese la culme când tata se îmbracă - nemțește. Un apikores - nu altceva! Dar el, odată pornit pe această cale a pierzaniei, nu ținu seama de furtuna stărnită și-și văzu de treabă"²⁶. Însă, cel mai grav e faptul că acești intelectuali de modă nouă par a atenta la însăși fundamentele pe care s-a construit viața evreiască în secolele de exil. Integrarea evreilor în societățile în mijlocul cărora trăiesc suscită peste tot, în interiorul lumii evreiești, opoziția grupurilor de ortodocși, care se simt amenințați de efectele nocive ale acesteia asupra purității religiei. Moses Gaster își amintește și la maturitate predicile vituperante ale rabinului Malbim împotriva

²³ Eugen Bernard Denize, *Sephardic Culture in the Romanian Countries (1700-1821)*, în *SHVUT. Jewish Problems in USSR and Eastern Europe* (First International Conference on the History of the Jews in Romania), nr. 16, ed. L. Rotman, Diaspora Research Institute, The Goldstein-Goren Center for the History of the Jews in Romania, Tel Aviv, 1993, p. 110; E. Schwarzfeld, *op. cit.*, p. 177-180.

²⁴ "Anuar pentru Israeliți pe anul 5648" (1886-1887), ed. M. Schwarzfeld, an. XI, București, 1886, p. 205-206.

²⁵ W. Schwarzfeld, *Învățați și scriitori evrei...*, p. 61.

²⁶ Dr. Ad. Stern, *Din viața unui evreu român*, București, 1915, p. 205-206.

"inițiatorilor unei asemenea mișcări eretice"²⁷. În realitate, generația respectivă de maskilim, cu adânci rădăcini în tradiție, păstrează conștiința apartenenței la această comunitate, sentimentul de solidaritate cu coreligionarii lor și de participare la o istorie comună, întreaga lor activitate demonstrând fără urmă de îndoială că ei refuză doar acele aspecte ale iudaismului care îl rup de lume și îl izolează. Cuvântul de ordine este că evreii din Țările Române "trebuie să introducă și ei niște reforme în obiceiurile și ideile lor, întrucât nu ating fundamentul religios"²⁸. Dar unde se poate stabili o linie clară de demarcație, în condițiile în care tiparul identitar evreiesc a inclus întotdeauna o componentă religioasă puternică? Pierderea identității evreiești este, în opinia tradiționaliștilor, spectrul care amenință comunitatea odată cu emanciparea, temere nu tocmai nejustificată având în vedere evoluțiile ulterioare. Și mai ales că această identitate se construiește nu pornind de la date reale, cum ar fi un teritoriu și o limbă comună, ci de la substitute mentale ale acestor realități, iar conștiința identitară se consolidează în cadrul instituțional al tradiției, amenințat de dezagregare sub presiunea vremurilor noi. Cu un an înainte de apariția ziarului "Israelitul Român" (185Ă), care dă glas opiniilor elitei liberale a societății evreiești, Wilhelm Schwarzfeld relatează pe scurt o întrunire a frunțașilor comunității din București, convocată pentru a discuta problema emancipării; părerile sunt împărțite și nu se ajunge la nici un rezultat: "... numai Leib Cahane luă chestia în serios și cunoscă importanța drepturilor politice după propunerea Evreilor luminați, ear Naftali Avram Kaufmann și alții strigară: "Nu ne trebuie drepturi politice! Ce? să ne contopim cu Creștinii și să ne botezăm?"²⁹. Riscul "contopirii cu creștinii" apare odată cu emergența unei "zone neutre" între societatea evreiască și cea înconjurătoare, în momentul în care indivizii "încep să privească societatea non-evreiască nu numai drept un cadru pentru desfășurarea activității lor economice, ci ca pe o sursă de a obține satisfacții sociale"³⁰. Orice concesie, cât de mărunță, spun tradiționaliștii, nu face decât să încurajeze asimilismul, oricum favorizat de alți factori exteriori. Un partizan al ideii că "datina nu suportă inovații, că ea trebuie respectată în litera ei, canonizată de veacuri"³¹ este și rabinul M. L. Malbim, conducătorul spiritual al comunității bucureștene între 1858-1862, care se opune inflexibil oricărei tentative de reînnoire a vieții evreiești, cu precădere în ceea ce privește sfera educației. S-a văzut că aceasta din urmă a suscitat cele mai aprinse controverse, întrucât tradiționaliștii refuză pretutindeni să renunțe la monopolul asupra educației, principalul instrument prin care societatea evreiască tradițională își

²⁷ Moses Gaster, *Memorii. Corespondențe*, Hasefer, București, 1998, p. 22.

²⁸ "Israelitul Român", nr. 1, vineri 22 martie 1857. [I. Barasch, *De ce există jurnalul "Israelitul Român"?*].

²⁹ *Analele Societății Istorice "Iuliu Barasch"*, an III, Wiegand, București, 1889, p. 161 [W. Schwarzfeld, *Chestia emancipării evreilor*].

³⁰ Jacob Katz, *Tradition and Crisis*, New York University Press, New York, 1987, p. 219.

³¹ Hary Kuller, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, Hasefer, București, 1997, p. 69.

asigurase până atunci supraviețuirea.

Încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, învățământul tradițional nu mai satisface în întregime nevoile structurii socio-economice a populației evreiești, punându-se în slujba unei dinamici pe care, în loc s-o stimuleze, o frânează³². Familiile înstărite angajează profesori particulari, aduși din străinătate "din cei mai distinși ebraiști, din cari mulți învățase pe furiș, dar în mod serios, mai multe limbi europene și se familiarizase cu literatura, istoria, filosofia și chiar cu științele pozitive și naturale. Deaci era numai un pas pentru fundarea școalelor moderne, israelito-române, și trimiterea în străinătate a tinerilor pentru a-și însuși cunoștințe sistematice și serioase în comerț sau a obține titluri academice"³³.

Întemeierea școlii evreiești moderne, impusă de condițiile obiective ale procesului de transformări în care tocmai se angajase comunitatea evreiască, inspirată de programul educațional al mișcării Haskalah și tributară modelului german și galițian, este indisolubil legată și de curentul de reforme din învățământul public românesc, ce se vrea ridicat la standarde europene³⁴.

Primele inițiative se înregistrează în 1840 la Iași, unde M. E. Finkelstein, reprezentând un grup de tineri luminați, cere o audiență la domnie, ocazie cu care îi pomenește lui Vodă Sturza despre necesitatea înființării unei "școli moderne israelite"³⁵. Proiectul prinde viață abia în 1852, prin eforturile acelorași frați Finkelstein, sub directoratul lui Benjamin Schwarzfelf³⁶, unul dintre iluștri pionieri ai literelor ebraice și științei iudaismului în Țările Române. În ciuda opoziției tradiționaliștilor, predominanți în comunitatea ieșeană, în frunte cu rabinul Taubes - care declară această inițiativă *avodah zarah* (sacrilegiu) și-i pune sub *herem* (excomunică) pe cei ce o susțin³⁷ - școala se menține până în 1851.

La București, prima școală publică evreiască se înființează în 1851, din inițiativa elitei luminate a comunității bucureștene și cu sprijinul autorităților române, care se implică activ în acest proiect:

"2-lea. Această școală se va împărți în două ramuri, adică în învățături religioase și în învățături profane.

3-lea. Învățăturile religioase se vor profesa de 2 rabini aduși prin canalul Eforii, după recomandăția epitropiei și a fruntașilor evrei. Acești 2 rabini se vor supune la întărirea Domnului. Tălmăcirea cărților evreiești religioase se va face în limba germană, pe cărți pregătite spre acest sfârșit de rabini luminați și adoptate în

³² Liviu Rotman, *op. cit.*, p. 99. Vezi și W. Schwarzfelf, *Instrucția la evreii din Iași...*, p. 28: "Odată ce o parte din Evrei găsi necesar a-și însuși din ce în ce o cultură mai serioasă, a trebuit să se nască dorința pentru întemeierea unor școli moderne și să se înceapă lupta în acest scop".

³³ M. Schwarzfelf, *Excursiuni critice...*, p. 61.

³⁴ Liviu Rotman, *op. cit.*, p. 107-108.

³⁵ *Analele Societății Istorice "Iuliu Barasch"*, an II, Wiegand, București, 1888, p. 159-160.

³⁶ W. Schwarzfelf, *Instrucția la evreii din Iași...*, p. 29.

³⁷ Israel Bar-Avi, *Familia Schwarzfelf*, Menora, Ierusalim, 1969, p. 16.

școalele evreiești din Europa.

Cu acest chip rabinii vor fi datori a învăța pe copii limba evreie precum și limba germană, după toate regulile ei, fiindcă această din urmă are a sluji de organ prin care să se facă explicația scriiturilor iudaice, adică lecțiile de religie după cin și canoanele prescrise de biserica izraelită.

Împărțirea învățăturilor religioase între acești 2 profesori se va face după a lor sosire aici, când atunci se va complecta și programa.

4-lea. Învățăturile profane din câte 4 clasele se vor preda în limba română de către 2 profesori orânduți de Eforia școalelor, cu întărire domnească și întocmai după programa publică pentru școalele naționale, afară de învățăturile de religie. Unul din acești profesori va face clasa I și II și celălalt III și IV.

3-lea. Această școală va fi supt îngrijirea și privegherea Eforiei, de la care singură vor atârna câte 4 profesori³⁸.

Programa școlară alcătuită pornind de la aceste linii directoare este o ilustrare sugestivă a modului în care ideile curentului Haskalah au influențat evreimea din Principatele Române și a sferei în care s-au manifestat cu precădere. Transpunere pe plan local a programului educațional conceput în cercurile de maskilim din Occident și aplicat mai ales în școlile din Imperiul Habsburgic, ea face loc studiilor laice și, implicit, valorilor generale și unor modele culturale noi, prin medierea limbii germane. De pildă, în clasa a IV-a se predă în această limbă: "1. Citire cu explicație pe cartea intitulată "Teofron" a lui Kamne. 2. Principe de istoria naturală. 3. Principe de istoria generală. 4. Geografie: celelalte părți ale lumii. 5. Principe de sintax și ortografie. 6. Stil epistolar (ca și în limba ebraică). 7. Caligrafie"³⁹. Totodată, se acordă importanță unor subiecte de bază pentru cultura generală a membrilor societății-gază: limba, istoria și geografia țării de adopție. Mai mult, în ceea ce privește studiile tradiționale, un loc prioritar îl ocupă materiile care ar putea fi etichetate drept "științe ale iudaismului", adică gramatica limbii ebraice, cronologia și istoria biblică, geografia vechii Palestine. Talmudul, piatra de temelie a educației tradiționale, se studiază numai în ultima clasă, dar este vorba exclusiv de tratatul mișnaic *Pirkei Avoth*, constituit în principal din literatură aforistică, care-și găsește firesc loc în cadrul obiectului de studiu *morală* alături de Proverbele lui Solomon⁴⁰. Această programă poartă amprenta unui alt deschizător de drumuri în "dezvoltarea științelor și literaturii iudaice pe pământul României"⁴¹, eruditul ebraist N. C. Popper care, format în mediul universitar german, intrase în contact cu mișcarea de idei ce anima evreimea occidentală. Evident că programul și inițiativele sale

³⁸ *Jurnalul Eforiei*, nr. 867, 25 iunie 1851, în Arhiva Centrului de istorie a evreilor din România.

³⁹ *Programa de cursul învățăturilor ce sunt a se urma în școala publică izraelită din Capitală, atât în limba ebraică cât și în limba română și germană...*, în Arhiva Centrului de istorie a evreilor din România.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ "Timpul" (Die Zeit), nr. 3, mai 1857.

stârnesc reacția vehementă a rabinului ortodox Malbim, "conflictul său cu Popper, căruia i se alătură întreaga elită evreiască din București" trecând dincolo de granițele unei divergențe pentru "un anumit tip de școală și o anumită strategie școlară", constituindu-se într-o "luptă pentru comunitate, pentru reînnoirea vieții evreiești în ansamblul ei"⁴². Aceasta va fi ultima confruntare majoră dintre cele două partide și se va solda cu expulzarea rabinului și triumful ideilor reformiste în comunitatea valahă. În opoziție, evreimea moldoveană, în majoritatea ei, se arată mai rezervată față de schimbare, păstrându-și pentru mai multă vreme stilul tradițional de viață cu valorile sale etice și religioase. Pe măsură ce elita intelectuală reformatoare își consolidează rândurile iar noul dobândește un contur tot mai concret, vocea opoziției, care n-a avut niciodată un caracter organizat, se estompează, mai ales odată ce viața intelectuală intră sub zodia politicului.

Această etapă, care marchează începutul diversificării și modernizării vieții culturale a societății evreiești din Principatele Române, se încheie odată cu apariția unei prime generații de oameni de cultură evrei, ce se constituie într-o adevărată elită intelectuală. În continuare, gradul înalt de aculturație al acestei elite face imposibil de urmărit dinamica interioară a vieții culturale evreiești, fără a ne referi în permanență la contextul în care ea se dezvoltă.

Dinamizarea vieții intelectuale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea marchează tranziția de la activitatea cărturarului aplecat în adorație umilă asupra textului sfânt pentru a-i sorbi înțelesurile ascunse la o preocupare susținută și deliberată de a restructura un cadru cultural, ce presupune aceeași disciplină și dedicație. Misiunea cărturarului, care tinde de acum să cuprindă întregul domeniu al culturii orale și scrise, se concentrază cu predilecție asupra prezentului, asupra efortului de a "ridica" poporul pentru a-l aduce în rândul națiunilor luminate. Cu o formație dependentă încă de formele de învățământ tradițional și cu o lectură alimentată de opere de vârstă venerabilă, dar și de lucrări recent apărute în centrele culturale europene, el se angajează într-o activitate de amploare enciclopedică, adesea considerată o formă de diletantism, dar care nu face altceva decât să trădeze conștientizarea necesității stringente de renovare. Aceasta imprimă o nouă dinamică vieții intelectuale evreiești, paralel cu accentuarea procesului de specializare. În decurs de numai câteva decenii, etapele se înlănțuie fără pauze de stagnare, cultura scrisă a evreilor din Principatele Române cunoscând o dezvoltare fără precedent, extinzându-se continuu și antrenând o diversificare amplă a preocupărilor intelectuale. Dezagregarea cadrului omogen al culturii tradiționale, trecerea pe prim plan a unui concept fundamental ca "luminare", ce ajunge să domine toate preocupările, nu provoacă însă o ruptură iremediabilă pe plan intelectual, ci mai degrabă o deplasare ideologică ce se finalizează cu o nouă sinteză între fondul moștenit și noile achiziții. Ca orice cultură produsă de o societate dominată de forțe externe, cultura evreiască nu cunoaște în Principatele Române faze radicale de

⁴² L. Rotman, *op. cit.*, p. 114.

negare a tradiției și, după o tranzitorie sincopă generată mai degrabă de inerție decât de o incompatibilitate fundamentală, se înscrie într-un efort de continuitate care asimilează tot ce-i îngăduie o adaptare la noile condiții. Ancorată în dezvoltarea societății evreiești, viața intelectuală dobândește în lumina acestor analize o continuitate și o unitate care-i asigură trăsăturile originale atât în aria culturii române, cât și în rândul familiei "culturilor iudaice".

SOCIETATEA RURALĂ TRANSILVĂNEANĂ ÎN TRANZIȚIA SPRE MODERNITATE, ÎN LUMINA LEGISLAȚIEI AUSTRIECE DIN PERIOADA NEOABSOLUTISTĂ, 1849-1859

IOSIF MARIN BALOG, TEODOR PAVEL

ABSTRACT. *Transylvanian Rural Society in Transition Towards Modernity, Seen in the Light of Austrian Legislation During Neo-Absolutism 1849-1859.* The Forty-Eight Revolution in the Habsburg Empire and the following neo-absolutist decade were the turning point of the Transylvanian society's transition to modernity. At least in the 5th-6th decades of the 19th century, the main agency of modernization was the state, who attempted at modernizing the society through laws and institutions which had a decisive impact upon it. The legislative work of the Austrian neo-absolutist régime had a direct and immediate impact on the rural society. Modernization was first felt at the economic level and laid the foundations of new types of relations in which modern economic practices prevailed more and more. Among the challenges of modernity the most important was the land reform of 1854, which marked the transition to modern legal forms concerning property relations. In the neo-absolutist decade, we also witness the crystallization of a discourse on the Transylvanian village and its progress towards modernization, which sketches an ambivalent picture with a positive and a negative dimension, depending on the promoters of the discourse, as well as on the most diverse local realities.

Revoluția pașoptistă și reformismul neoabsolutist de la mijlocul secolului al XIX-lea sunt componente inseparabile ale procesului de modernizare a lumii rurale din Transilvania. Dacă revoluția a proclamat principiile liberal-democratice, neoabsolutismul a concretizat în legi și structuri socio-economice esența liberalismului economic, realizând efectiv pași spre modernitate.

Comunicarea de față își propune să analizeze, din perspectiva conceptelor legate de ideea de modernism și modernitate, o secvență cronologică ce marchează cumpăna între două tipuri de societate, una care dispărea treptat la 1848, și alta propulsată de revoluție și modelată de reformismul neoabsolutist în deceniul imediat următor. Este cunoscută controversa istoriografică privind neoabsolutismul. Fără a intra în dezbaterile istoriografice a subiectului, putem constata de la bun început două maniere de abordare: una preponderent negativă de extracție revoluționară, și alta preponderent pozitivă care, în limitele unui discurs echilibrat, pune în

evidență mai ales aspectele pozitive ale guvernării autoritare și centraliste din perioada postrevolutionară (1). Dincolo de această constatare de ansamblu, se impune o abordare nuanțată, echilibrată, în funcție de natura aspectelor cercetate. Fără a contesta deficiențele în plan politic și caracterul său antirevoluționar, constatăm că marile reforme săvârșite în decada neoabsolutistă au cristalizat temeliile durabile ale lumii moderne în Europa Centrală și, implicit, în spațiul transilvan. Ar fi o iluzie să se creadă că revoluția, care a proclamat principii și legi de factură modernă, a realizat și schimbarea efectivă a societății tradiționale, mai ales că înfrângerea ei s-a soldat cu anularea operei sale legislative, cu excepția desființării iobăgiei.

Epoca neoabsolutistă demonstrează încă o dată că modernitatea s-a născut din "vechiul regim", printr-o evoluție sinuoasă, uneori lentă, la limita perceptibilului, alteori mult mai rapidă și chiar bulversantă. A fost o epocă în care tradiția și modernitatea au coexistat în proporții variabile de la o zonă la alta, de la un popor al imperiului la altul. Din acest punct de vedere, epoca neoabsolutistă oferă un teren fertil de cercetare în ceea ce privește geneza modernismului pe calea economică, pentru că a marcat posteritatea sub două aspecte majore: un avânt economic incontestabil și geneza unui nou tip de societate și de mentalitate economică modernă, în măsură să rupă echilibrele tradiționale ale unei societăți covârșitor rurale și tradiționaliste. Privită din acest punct de vedere, epoca neoabsolutismului austriac, deși însoțită de inegalități și nedreptăți evidente, reprezintă pentru români un moment de referință, mai ales când este raportată la dezamăgirile față de revoluția ungară și de dualismul austro-ungar de după 1867.

Neoabsolutismul s-a impus ca o reacție după marea criză revoluționară din 1848-1849 ce zguduise din temelii structura imperiului. Dinastia, unul din pilonii de bază ai edificiului statal, care reușise să supraviețuiască crizei din 1848-1849, a înțeles că erau necesare transformări radicale și ferme pe linia modernizării, centralizării și omogenizării provinciilor care păstrau încă evidente particularități. În acest sens exista experiența mult timp contestată a reformismului iosefin. De data aceasta însă, clasa politică austriacă, parte din ea implicată într-un fel sau altul în evenimentele revoluționare, și-a dat seama că era nevoie de revenirea la o politică autoritară, însă cu o mult mai mare doză de pragmatism, al cărei agent nu mai putea rămâne exclusiv despotul lăsat, ci statul autoritar cu instituții, legi și structuri moderne. Acest nou tip de stat urma să se bazeze pe lângă structurile specifice (armată, poliție, biserică) pe un sistem de legi moderne și mai ales pe cetățeni contribuabili și nu "supuși" precum înainte. Calea impusă a fost aceea a unei "revoluții de sus" ce urma să pună în aplicare multe din ideile de la 1848, pe cale pașnică, însă autoritară.

Ruptura declarată a regimului neoabsolutist cu revoluția era sensibil atenuată pentru anii 1849-1851 de prevederile liberal-moderate ale Constituției din 4 martie 1849, aplicabilă întregului imperiu. Astfel că legislația agrară din 1848 se perpetuează, în esența sa, în art. 7, care prevedea că "Orice formă de dependență personală și de iobăgie este desființată pentru totdeauna. Se desființează orice servituți și obligații ce provin din proprietate imobiliară, iar pe viitor se interzic sub orice formă"¹ Aceeași prevedere a fost inclusă apoi în așa-zisele "Principii constituționale" din ianuarie 1852², care inaugurează procesul amplu de restructurare a imperiului pe bazele centralismului și neoabsolutismului. Dintre prevederile sale, de interes pentru tema noastră sunt cele privind cererea structurilor de bază ale administrației locale, mai precis, crearea comunelor sătești și orășenești, la care se adaugă orașele regești. Jurisdicțional și teritorial, acestea sunt separate de domeniul seniorial; În plus principiul autoadministrării comunale se îmbină cu cel al controlului riguros al autorităților statale, ceea ce în planul existențial a însemnat o înnoire pe calea modernității.

Concomitent, populația satelor este pentru prima dată scoasă de sub jurisdicția seniorului feudal. Se creează cele trei tipuri de tribunale, separând de facto justiția de administrație, cu excepția tribunalelor de primă instanță.³ Cadrul legal pentru modernizarea vieții comunităților sătești va fi definitivat prin legea comunală din 1859, care, concretizând "principiile" din 1852 – prevedea expres stricta separare a comunei sătești de comuna orășenească și a ambelor de teritoriul domenal⁴.

---

¹Vezi mai recent la H.Rumpler, *Österreichische Geschichte: 1804-1914. Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*, Ueberreuter Verlag, Wien, 1997; Interpretare echilibrată în lucrarea standard: Josef Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Geschichtliche Darstellung der inneren Politik der habsburgischen Monarchie von 1848 bis zum Untergang des Reiches*, vol. I, Leipzig, 1920, p.383-459; Opinii preponderent negative în istoriografia ungara, cf. George Barany, *Ungarns Verwaltung 1848-1918*, în: "Die Habsburgermonarchie 1848-1918", Bd. II, *Verwaltung und Rechtswesen*, Wien, 1975, p.339-362; Vezi textul Constituției din 4 martie 1849 în *Reichsgesetzblatt*, Wien, nr. 152/1849; în traducere românească, la T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol.I, ediția a II-a, Sibiu, 1904, p. 523-534.

²*Grundsätze für organische Einrichtungen in den Kronländern des Österreichischen Kaiserstaates*, în: *Reichsgesetzblatt*, Wien, nr.4/1852. *Beilage (Una din cele trei patente imperiale de Anul Nou, 31 dec. 1851, cunoscute sub numele de Silvesterpatent)*.

³Wilhelm Brauner, *Die Verfassungsentwicklung in Österreich. 1848 bis 1918*, în *Die Habsburgermonarchie*. Bd VII/1, Wien, 2000, p. 140-142.

⁴*Ibidem*, p. 144.

Opera legislativă este prima și cea mai directă cale, cu un impact deosebit, ce realizează noul tip de relații în cadrul societății. Noua birocrăție superioară a statului, completată la nivele locale cu o funcționărimă recrutată după noile principii în care originea, averea, statutul social nu mai prezintă importanță, va deveni și ea unul din principalii agenți ai modernizării. Noua funcționărimă era expresia autorității statului și transpunerea acesteia până la nivelurile sale cele mai de jos, precum și unul din relele de bază dintre monarhul de la Viena și cetățenii din provincii. De aceea românii, cărora li s-a deschis prima dată oportunitatea de a intra în acest aparat, au dovedit o mare disponibilitate spre asemenea funcții. Dealtfel, Viena a urmărit atragerea lor în circuitul marilor reforme economice, conform principiului egalei îndreptățiri, cu atât mai mult cu cât se constata că aceștia "au rămas îndărăt cu dezvoltarea materială și spirituală prin vitregia timpului"⁵.

Perioada 1850-1855 se caracterizează printr-o febrilă activitate legislativă, iar în ceea ce privește aspectele economice și cultural-școlare, s-au urmărit trei aspecte:

- creșterea unui spațiu economic comun la nivelul imperiului;
- introducerea unui nou sistem de învățământ modern și unitar;
- reglementarea problemei urbariale, în sensul creării noului tip de proprietate funciară deplină, burgheză. În plan economic, de o importanță capitală s-a dovedit Patenta nr. 58 din 7 iunie 1850⁶ care a desființat barierele vamale interne și a creat astfel, prin participarea Austriei la Zollverein, o piață comună în centrul Europei, ce se întindea de la Rin la Carpații Orientali. La baza acestei măsuri a stat principiul liberalismului economic, favorabil comerțului liber, și intenția ca și pe această cale să se vindece rănile ideologice și naționale provocate de revoluție. Chiar dacă Transilvania nu s-a folosit foarte mult de avantajele acestui sistem, datorită faptului că nivelul de dezvoltare nu i-a permis participarea activă la un asemenea tip de comerț, semnificativă rămâne încadrarea ei în acest spațiu economic ce domina Europa Centrală și care i-ar fi fost foarte avantajos mai târziu dacă împrejurările economice și politice ar fi fost favorabile. Tot în acest context se înscrie și noua lege privind uniformizarea sistemelor de măsură și greutate în comerțul din întreaga monarhie⁷, prin care se introduc la scara întregului imperiu măsurile vieneze (pundul, cotul, vadra de Viena), cu scopul uniformizării și eficientizării practicilor comerciale.

⁵ Ordinul din 8 martie 1850 pentru purtarea ziarelor nemțești din Transilvania în privința românilor, în *Buletinul guberniului provincial pentru marele principat al Transilvaniei*, 1850, p. 14.

⁶ *Buletinul...*, 1850, p. 180-181.

⁷ Ordinul din 27 octombrie 1852, în *Buletinul...*, 1852, p. 537-538.

De cea mai mare importanță în plan economic a fost inaugurarea libertății industriale și comerciale, reglementată prin Legea provozorie nr.303 din 25 noiembrie 1851 privind organizarea comerțului și a industriei în Transilvania⁸, completată în 1859 cu legea privind practicarea liberă a meseriilor. Ea pleacă de la principiul deplinei libertăți a comerțului și a industriei, și, mai ales, libera practicare a acestora, cu condiția îndeplinirii unor criterii strict economice și profesionale și nu de altă natură. Legea conține prevederi detaliate care reglementează în sens modernizator, diversele aspecte și are menirea de a da o lovitură decisivă unor structuri conservatoare și tradiționaliste de sorginte medievală, breslele și corporațiile. În fine, alte două ordonanțe imperiale reglementează înființarea Camerelor de Comerț și Industrie la Brașov și Cluj, instituții ce vor avea un rol de prim ordin în impulsivizarea dezvoltării economice a provinciei.

La baza modernizării și activizării culturale a satului transilvan a stat și legea nr. 29 din 1850 privind principiile de organizare a învățământului în Transilvania⁹. Se statua prin lege obligativitatea învățământului elementar în limba maternă, pentru copiii între 6 și 12 ani, egalitatea în privința accesului în învățământ, precum și cotutela statului și a bisericii în ceea ce privește politica școlară. Administrația austriacă a evaluat situația dramatică a învățământului din Transilvania, a apreciat și susținut străduințele și aspirațiile românilor. Deși suportul financiar din partea statului a fost slab, toate mărturiile românești din epocă au recunoscut că noile foruri administrative austriece au făcut în câțiva ani incomparabil mai mult pentru promovarea instrucției în rândul românilor decât se făcuse în lungul trecut al administrației nobiliare maghiare.¹⁰ Într-adevăr, dacă privim datele cu destinația sumelor alocate pentru învățământ, ele au fost foarte mici: de exemplu la nivelul anului 1855, dintr-un total de cheltuieli la nivelul provinciei de 5.087.553fl., pentru învățământ fuseseră alocați doar 72.310fl, și cu toate că ele vor crește progresiv în anii următori¹¹, vor rămâne cu totul insuficiente pentru cerințele momentului. Rămânea asadar, în sarcina comunităților locale să finanțeze și să gestioneze o problemă cu multiple implicații economico-sociale. Ambianța economică pe fondul căreia s-a purtat politica școlară era extrem de precară: țăranii abia ieseți din iobăgie, dezorientați pe noua cale ce urmau să o abordeze în raporturile cu foștii stăpâni de pământ, nu găseau

⁹ Legea nr. 29 din 1850, în *Buletinul...*, 1851, 67-69; T.Pavel, Date privind legislația școlară din anii neoabsolutismului în Transilvania (1849-1860), în "Lucrări științifice", Seria B, Oradea, 1970, p. 238-239.

¹⁰ Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală*, Cluj, 1994, p. 21.

¹¹ Rodica Sofroni, *Situația financiară a Transilvaniei 1849-1867*, în *Acta Musei Napocensis*, 13, 1976, p. 461 (anexa 6).

resursele financiare necesare, cu atât mai mult cu cât în numeroase aspecte ale vieții, relațiile bănești sau cheltuielile devin dominante. Lipsa cronică de bani pretutindeni resimțită determină comunitățile întreținătoare de școală, să caute soluții dintre cele mai diverse: plata învățătorilor în cereale, lemne de foc, zile de muncă. Sunt semne ale unor căutări și adaptări, fie ele și cu metode tradiționale, la noile cerințe impuse de noua ambianță economică, iar rezultatele sunt și ele contradictorii. Relatările din epocă subliniază ambele tipuri de realități, pozitive și negative. Multe din ele scot în evidență faptul că succesul pornește mai degrabă de la inițiative și calități personale, într-o lume care, în procesul său de modernizare, valorizează calitățile și exemplul individual.

Pe de altă parte, răzbate și celălalt tip de imagine în care domină aspectele negative: ignoranța, delăsarea și superficialitatea: "unii învățători știu numai a mânca și a bea bine din sudoarea sârmanelor comunități, la care lenevire și nepăsare se mai adaugă și aceea că, desi sunt multe comune cu notari români, acestea de toate nu se îngrijesc așa de puțin ca de școli"¹².

Simptomatică pentru geneza noului tip de societate și a noilor modele de comportament economic este mișcarea pentru înființarea de școli tehnice reale. Ele aveau menirea să asigure tinerilor un set de cunoștințe practice care să creeze un alt tip de comportament, mai eficient în contracararea sărăciei și înapoierii. Obiectivul absolvenților era dobândirea "științei de a câștiga", iar modelul era oferit de alteritățile etnice cu care românii veneau în contact și față de care constatau o progresivă și dureroasă rămânere în urmă: "vrem să înaintăm? să clasificăm tinerimea după capacitățile ei și pe calea menită pentru comerț și industrie... să o învățăm a câștiga"¹³. Rolul școlilor tehnice ca formatoare de deprinderi practice era unanim recunoscut. Numai că realitățile estompau în mare măsură efectele practice ale acestora. Lipsa unor mijloace concrete prin care tinerii absolvenți să-și valorifice experiența, determina o inerție descurajantă. Abia spre sfârșitul esc. al XIX-lea noile acumulări vor concura spre o revalorizare a necesităților școlii tehnice.

Pentru această primă perioadă cele mai masive intervenții ale statului în învățământ se înregistrează în anii 1857-1858. În mai 1857 se reglementa durata anului școlar și se institui principiul obligativității frecventării școlii pentru copiii între 6 și 12 ani și se introduc pedepse bănești de până la 2 florini pentru părinții care nu respectau aceste măsuri¹⁴. În 1858 se introduce instituția inspectorilor școlari civili și se stăruie pentru crearea unei dotări

¹² *Gazeta Transilvaniei*, Brasov, 21 sept. 1855, p. 293.

¹³ *Ibidem*, 2/8 ian., 1855, p. 6.

¹⁴ Simion Retegan, *op. cit.*, p. 26.

materiale stabile din care să se asigure plata dascălilor, prin donarea unor terenuri din pământurile comunale și prin satbilirea unor contribuții obligatorii din partea sătenilor.

Progresele sunt lente, dar sigure și pot fi estimate dacă urmărim situația de-a lungul întregului deceniu neoabsolutist și le comparăm cu evoluțiile ulterioare. Diferențele de la o regiune la alta sunt mari și ele reflectă în primul rând starea materială. Cel mai bine stau zonele fostelor regimente de graniță: Năsăudul, Sibiu, Brașovul, dar o dinamică semnificativă surprindem în fostele sate iobăgești unde, în multe din ele, la 1848 nu exista nici o școală, pentru ca după un deceniu să apară într-un număr cu totul semnificativ. S-a subliniat mereu presiunile și rolul statului în dinamica acestui proces: "mulțumim cerului că azi bărbații de stat... merg alăutrea cu cultura și merg fără ținere de parte. Iar anume în privința românilor îi auzi tot timpul muștrându-l pe acesta căci este delăsătoriu în cultivarea și luminarea sa".¹⁵ Dincolo de aceste aspecte, un fapt rămâne cert: în această primă fază rolul statului era necesar, hotărâtor și dominant.

Un aspect aparte al politicii economice a statului austriac din această perioadă îl reprezintă împrumuturile publice pe bază de obligațiuni contractate de stat la începutul războiului Crimeei. Ele sunt și o modalitate concretă prin care statul a stabilit raporturi financiare de esență capitalistă cu cetățenii săi. Împrumuturile publice reprezintă o formă modernă care apelează la ajutorul cetățenilor, respectând noul tip de relație cetățean –stat. Împrumutul contractat în 1854 a avut ca scop imediat acoperirea uriașului deficit de 140.712.922 fl. acumulat¹⁶. Totodată această acțiune era oficial motivată prin dezideratul extinderii unui nou tip de loialitate a cetățeanului, davada apelul la "lucrarea pentru binele patriei și pentru binele lor"¹⁷. Se adaugă faptul că prin plafonul minim de 20 de fl. ce putea fi subscris, statul a încercat să atragă largi categorii sociale, pornind de la țărănime, clasa mijlocie și ajungând până la clasele cele mai puternice din punct de vedere financiar. Efectele acestui împrumut au fost, asadar, duble: a obținut cu rapiditate suma necesară iar răspunsul populației a fost de o mare promptitudine, dovedind succesul unui asemenea demers. În cazul Transilvaniei, rezultatele au impresionat până și pe tânărul momarh: la Brașov de pildă în numai două săptămâni se subscriseseră 200.000 de fl., iar

¹⁵ *Gazeta Transilvaniei*, 24 sept. 1855, p. 298.

¹⁶ Rodica Sofroni, *op. cit.*, p. 459 (anexa 4).

¹⁷ *Gazeta Transilvaniei*, 7 iulie 1854, p. 213.

la Rășinari în primele două ore după publicarea patentei s-au scris 40.000 de fl. prin strigături "totul pentru Împărat!"¹⁸

Dintre toate problemele legate de provocările modernizării în spațiul transilvan, cele mai profunde implicații le-au avut cele legate de reforma agrară și de trecerea la noile forme juridice moderne în ceea ce privește conceptul și relațiile de proprietate.

După cum se știe, revoluția de la 1848 a pus cu mare acuitate problema agrară, dar desfășurarea evenimentelor n-a îngăduit decât rezolvarea ei parțială. Noul regim postrevoluționar a înscris-o în prim planul agendei sale și a trecut la o reevaluare și la o rezolvare a sa în sens modern.

Istoriografia a analizat această problemă în mod diferit: unii istorici au susținut că prin emiterea Patentei urbariale s-a urmărit slăbirea puterii nobilimii și "pedepsirea" ei pentru participarea la revoluție¹⁹; alții au susținut că Viena a recunoscut valabilitatea legislației agrare din 1848, a îmbunătățit-o, a reconfirmat-o și a transpus-o în practică²⁰, săvârșind o veritabilă reformă agrară în spațiul Central-european, cu un deceniu înaintea celei din România lui Al.Ioan Cuza și din Rusia lui Alexandru al II-lea.

Ne rezumăm la a constata abordarea diferențiată a temei, fără a ne angaja în dezbateră istoriografică a subiectului, dar credem că trebuie să se aibă în vedere intenția fundamentală a regimului austriac postrevoluționar, aceea a creării unei baze juridice și economice în interesul și în scopul declarat al modernizării lumii satului. Evoluția spre o societate de tip capitalist (*Gesellschaft*) impunea reconsiderarea radicală a temeiurilor dreptului de proprietate, renunțarea la anacronicele sisteme medievale și introducerea dreptului de proprietate în sens juridic modern.

Patenta imperială din iunie 1854 privind reglementarea situației agrare din Transilvania necesită a fi privită sub cel puțin trei aspecte: *teoretico-juridic*, *socio-economic* și *politic*. Lăsând la o parte aspectul politic, ce își are desigur importanța lui, vom remarca într-o primă fază aspectul teoretico-juridic. Acest nivel este abordat de către stat prin apelul la un arsenal juridic modern și la o birocrăție calificată, adusă din zonele germano-austriece. Proiectele au fost studiate pe bază istorico-juridică mai întâi la Sibiu sub îndrumarea guvernatorului Schwarzenberg, prin consilierul său, dr. Josef Grimm, adus special în Transilvania ca referent în problemele

¹⁸ *Idem*, 14 iulie 1854, p. 222.

¹⁹ În general, istoriografia maghiară de tradiție kossuthistă.

²⁰ N. Iorga, *Neamul românesc din Ardeal și Țara Românească*, 1905, p. 95; George Maior, *Politica agrară la români*, 1906, p. 175.

urbariale.²¹ Prin patenta din 1854 se impuneau conceptele juridice moderne de *proprietate*, *uzufruct* și *moștenire*, stabilite și prin *Codul civil austriac*, un alt pilon de bază în instituirea relațiilor specifice statului modern. În același timp, s-au creat condițiile pătrunderii relațiilor capitaliste în agricultură. În ceea ce privește libera circulație a proprietății, trebuie remarcat de la bun început că legislația austriacă din Transilvania a fost superioară din multe puncte de vedere celei din Principatele Unite, elaborată sub domnia lui Al I. Cuza în 1864, unde îngrădirea circulației proprietății și sistemul învoielilor agricole au perpetuat practici semif feudale. În plus, modernizarea relațiilor agrare din Transilvania a evitat, cel puțin în cazul românilor, acea polarizare la nivel politic între o oligarhie politică și o țărănie exclusă de la viața publică. Dimpotrivă, în Transilvania s-a deschis calea apariției unei burghezii rurale deținătoare de proprietăți mijlocii, care ridicată de jos, reprezenta o punte de legătură spre structurile superioare ale societății. Dacă acest proces a fost lent, faptul se datorează unei multitudini de factori, dintre care cel mai nefavorabil era *nivelul extrem de scăzut* de la care s-a plecat. Diversificarea socială a disponibilizat contingente întregi de țărani care au fost nevoiți să părăsească agricultura și să se îndrepte spre alte domenii, aspect până la urmă firesc într-o societate ce pășea spre lumea capitalistă. Semnificativ e în acest sens faptul că sporul cel mai remarcabil al populației urbane românești se înregistrează în intervalul 1840-1870.²² Marele neajuns pentru evoluția socială ulterioară a rezultat din modificarea politicii agrare a guvernelor ungare de după 1867 cât și din slaba industrializare ce nu a putut absorbi acest proletariat rural, iar statul dualist ca principal întreprinzător economic nu a avut resursele necesare să creeze o alternativă viabilă. În concordanță cu cele mai sus exprimate, Ioan Pușcariu, un excelent cunoscător al problemelor juridice ale vremii subliniașe la 1858 că "stăpanirea /austriacă/ vrea ca o moșie țărănească să o capete numai un copil harnic... pentru ca ea vrea despre o parte ca țărani să rămână oameni avuți, iar ceilalți, frații lor, să-și caute hrana cu învățătura, slujba la stat, meșesuguri, neguțătoria sau industria."²³ Din acest punct de vedere, lucrurile nu au evoluat favorabil după 1867, întrucât vechiul sistem de moșteniri și

²¹ G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol.II, 1890, p. 692.

²² Simion Retegan, *Considerații sociale privitoare la burghezia română din Transilvania în sec.XIX*, în *Omagiu istoricului Ștefan Pascu*, 1974, p. 253.

²³ I. Pușcariu, *Comentariu la Preaînala Patentă din 21 iunie 1854 pentru Ardeal*, Sibiu, 1858, p. 66.

împărțiri se menține, dovadă fărâmițarea progresivă a proprietăților până la sfârșitul secolului XIX²⁴.

Aspectele teoretico-juridice ale problemei urbariale transilvane au fost gândite, așadar, dintr-o certă perspectivă modernă și pragmatică, dar în plan concret au existat multe dificultăți și neîmpliniri. Ele s-au datorat în mare măsură unor cauze concrete specifice: în lipsa unei evidențe urbariale corecte și complete la nivelul provinciei s-a luat drept punct de plecare conscripția czirakiană din 1819 ce conținea numeroase ambiguități generalizatoare de complicații; practica defectuoasă a tribunalelor urbariale care, pe lângă faptul că tergiversau și complicau foarte mult procesele, tindeau să devină teren de animozități între națiuni, cum deseori constatau oficialii locali: "observăm că se petrece o mare greșeală în a privi tribunalele urbariale ca locuri de dispută între națiuni. În Transilvania e nevoie pentru aceste posturi de oameni nepărtinitori pentru că aici stă un popor față în față cu celălalt. Li se dă aceste tribunale unguirilor și li se dă pe mâna lor temeliiile de existență ale poporului român"²⁵. Raportul ce aparține unui funcționar austriac face o apreciere corectă asupra situației și amenință că, dacă tribunalele vor eșua, se va naște o descurajare generală și o pierdere mare²⁶. În multe cazuri aceste temeri s-au adeverit. Astfel, până la sfârșitul deceniului VII, reglementarea urbarială a fost încheiată abia în 69 de sate (3,88%), era încă în discuție în 1465 de sate (82,8%) și nu fusese făcut nici un demers în 240 de sate (13,54%). Mari probleme au ridicat pădurile și pășunile și alte tipuri speciale de loturi: pământuri defrișate, remanențiale și loturile părăsite și, mai ales, acelea pentru care nu se putea dovedi cu acte caracterul urbarial al lotului în litigiu.

În ce privește problema comasării, ea este stabilită în principiu în legea din 1854, însă a fost lăsat un interval de timp pentru clarificarea juridică și pentru pregătirea spiritelor în acest scop. Ca măsură economică, procesul de comasare a fost unul pozitiv și absolut necesar pentru trecerea la o agricultură modernă. Marele neajuns a constat în politizarea excesivă și în încercarea foștilor proprietari de a-și recăpăta unele proprietăți pierdute anterior. Ca atare, în general, țărănimea s-a dovedit refractară, nefiind

²⁴ I. Kovacs, *Formarea proprietății funciare burgheze din Transilvania*, în *Studia UBB, Series historia* fasc.2, Cluj, 1966, p. 80-82.

²⁵ *Raportul lui Thiemann despre starea social-politică a românilor din Transilvania*, în Mihail Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1849-1859*, București., 1926, p. 326.

²⁶ *Ibidem*, p. 236.

convinsă de avantajele economice ale comasării. Ziarele relatează numeroase cazuri în care țăranii se dovedesc necooperanți și trec la violențe care reclamă intervenția autorităților.

Inițiativele comasării pleacă atât de la nivele colective cât și individuale, izvorâte din necesitățile de permanentă căutare și adaptare la noile exigențe economice. De aceea, procesul denotă o mișcare incoerentă și lentă: astfel, la 1878, din cele 2528 de comune cadastrale se comasaseră doar 126 și abia în 81 se reglementase definitiv posesiunea.²⁷ Efectele comasării aveau să fie în general benefice, mai ales pentru proprietarii mijlocii ce se orientau cu precădere spre cultivarea pământului și mai puțin spre creșterea vitelor. În schimb, pentru micul proprietar, posesor a 3-5 iugăre de teren, comasarea nu a fost bună, pentru ca acesta se bazase anterior pe vitele crescute în pășunea comunală. Acum lotul nu-i mai îngăduia o asemenea practică.

S-a urmarit apoi prin comasare o eficientizare a gospodăriei țărănești printr-o *revalorizare a timpului și a spațiului din punct de vedere economic*. S-a calculat de pildă în epocă timpul pierdut de țăranii cu deplasarea de la un lot la altul și s-a demonstrat prin intense campanii de presă și lucrări de popularizare, avantajele pământului comasat. S-a vehiculat tot mai mult ideea acțiunii individualiste în materie de planificare și organizare a lotului, încercându-se limitarea modelului și presiunilor comunității, încât multe inițiative novatoare pleacă de la indivizi izolați, ceea ce este o altă trăsătură simptomatică a unei societăți pe cale de modernizare.

Ca urmare a acestor transformări impuse de "reforma agrară" din 1854 în Marele Principat al Transilvaniei, precedate de măsuri similare în Banat, Crișana și Maramureș cu un an înainte, s-au produs numeroase alte schimbări pe plan economic și mental. Pământul nu mai este privit de către săteanul recent eliberat din iobăgie doar ca sursă de supraviețuire, ci și ca izvor de câștig. Lucrul pe bani începe treptat să formeze o piață a forței de muncă, chiar dacă încă banul nu se impune ca etalon generalizat. Zilele de lucru rămân etalon: datorii facute la arendași, cârciumari, pășunea de vite sau folosul pădurii²⁸.

Țăranul devine tot mai conștient de faptul că principalul său capital este pământul și că sporirea lui depinde de posibilitatea de achiziție de noi loturi. Apare o adevărată febră a vânzărilor și cumpărărilor, când încă

²⁷ *Economulu*, Blaj, 27 apr. 1879.

²⁸ Simion Retegan, *Mutații economice în lumea satului transilvan la mijlocul sec. al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, XXI, 1978, p. 189-208.

țăranul nu se orientează ferm spre tehnologizare, iar calculele economice nu sunt în sensul lor strict în spirit capitalist. Circumstanțele de moment și conjuncturile își spun cuvântul și atunci nevoia de supraviețuire lasă la o parte orice gen de calcul economic. Rămas descoperit în fața unor conjuncturi nefavorabile, țăranul vinde pământul, pentru a supraviețui, la prețuri derizorii²⁹. Abia în momentul în care prețul pământului variază în funcție de criterii noi, moderne, precum: calitate, grad de intretinere, concurență, densitatea locuitorilor sau apropiere de căi de comunicație, putem vorbi de începuturile unei piețe funciare moderne în Transilvania.

În această ambianță, asistăm la integrarea treptată, deși lentă, a gospodăriei țărănești în relațiile de piață. Proprietarul se integrează în relațiile comerciale pe măsură ce își dă seama că nu e suficient doar să producă, ci trebuie să și vândă. La început, nevoia strictă de numerar îl determină să vândă pentru a-și plăti darea, a cumpăra cele strict trebuincioase, sau a consuma "un pahar" la cârciumă. Se poate spune că o mare parte din aceste aspecte le regăsim și în vechiul sistem feudal, numai că ele sunt puse acum dintr-o altă perspectivă. Noul țăran proprietar încearcă să se adapteze noilor exigențe și așteptări, încearcă să profite de timp și de conjunctură favorabilă, să speculeze când, cum și ce să vândă. Treptat, alături de tradiționala cârciumă apare în sat și prăvălia, care răspunde unui nou tip de exigență: presat de timp și de nevoia de a economisi bani și efort de deplasare, omul rural începe să frecventeze modesta prăvălie, mereu deschisă și care dă uneori și în cont.

Munca și dorința de câștig se insinuează tot mai mult în mentalitatea țăranului. Acum el nu-și mai poate deplânge sărăcia, prin prisma faptului că nu are timp să se ocupe de propria gospodărie, și ceea ce se constată acum este faptul că el muncește mai mult și cu o mai mare disponibilitate, deși câștigul rămâne, datorită rentabilității reduse, foarte mic. Se adaugă dorința de a imita în propria gospodărie ceea ce văzuse zilnic în trecut la vecinii săi, unguri și sași, dar nu avusese posibilitatea să o facă. Diferențele se puteau observa mai ales în comunele mixte, de diferite categorii și cu condiții egale, fapt sesizabil și azi în multe zone ale Transilvaniei.

Faptul că țăranul preferă să investească integral numerarul disponibil în îmbunătățirea condițiilor de confort trebuie pus pe seama unei anumite inexperiențe economice. El încă nu ajunge la conștientizarea ideii de investiție, calcul financiar, risc, aventură și nici nu e nevoie pentru că acestea îl transformă prea radical. Presa deplânge frecvent, exagerând

²⁹ *Gazeta Transilvaniei*, 14, 303, 1866, p. 5.

desigur, răspândirea luxului la sate, nepăsarea și indolența în fața unor inițiative de tip nou. Sunt organizate adevărate campanii de popularizare a cunoștințelor legate de legumicultură, pomărit, îngrijirea grădinilor, ca tot atâtea elemente spre pătrunderea într-o civilizație modernă. Intelectualitatea, școala și biserica, aparatul funcționaresc și diversele instituții și societăți culturale și financiar bancare s-au angajat cu ardoare pe acest tărâm de activitate. Efectele sunt notabile, chiar dacă nu îndestulătoare. Dar pentru perioada în discuție, dominantă în mentalitatea țaranului a rămas, cu unele excepții, nevoia de subzistență și abia apoi dorința de "a câștiga", adică de a obține un surplus care să fie valorificat pe piață.

În cadrul acestei realități ambivalente, asistăm pe parcursul deceniului neoabsolutist, la conturarea unui discurs despre satul ardelean și progresele sale pe calea modernizării. Promotorii acestui discurs provin din medii diferite și reprezintă instituții diferite: autorități, biserică școală, presă și publicistică în general. Din toate răzbate ideea comună a dorinței și necesității de înaintare. Funcționarii și burocrăția austriacă în general, păstrează permanente contacte cu lumea rurală și receptează așteptările și nemulțumirile ei prin numeroasele petiții ale țăranilor³⁰. Acestea sunt retransmise apoi autorităților menite a lua măsurile de rigoare, subliniind faptul că de rezolvarea problemei țăranimii depinde în mare măsură soarta statului. Românii au remarcat adesea implicarea frecventă și fermă a autorităților.

La rândul ei, presa conturează un tip de discurs critic și mobilizator, iar motivele cele mai frecvente sunt: sărăcia și modurile de a scăpa de ea, plecându-se de la premiza că starea materială este premergătoare îmbunătățirii celei spirituale. Se adaugă la aceasta complexul înapoierii și necesitatea abandonării unei mentalități de tipul: "așa am aflat, așa voi lăsa!"³¹, nu prin vorbe, ci prin fapte, lăsând la o parte retorica inutilă la care, se sublinia în epocă, românul era foarte priceput. Se accentua adesea faptul că, de data aceasta, nu mai pot fi învinuite vremile potrivnice, ci mai degrabă ignoranța, delăsarea, lenea, egoismul și nepăsarea față de viitor. Erau structuri mentale adânc înrădăcinate, dovadă frecvența cu care apar în discursul publicistic care devine adesea virulent la adresa românilor: "prostia și dezinteresul de la noi nu-și mai are (sic!) perechea decât poate în Polonia și Spania de dinainte de 1834"³². Remediul cel mai frecvent propus era ruperea radicală și definitivă cu trecutul: "Românul a mai avut epoci cum e aceasta de acum, dar a fost mai degrabă un foc de paie..., negrele

³⁰ S. Retegan, *Mutații...*, loc. Cit., p. 200.

³¹ *Gazeta Transilvaniei*, 20 nov., 1854, p. 367.

³² *Idem*, 12 mart. 1855, p. 78.

prejudecăți, bigotenia, nepăsarea de ori și ce, încălecară ca tot atâtea puteri sufletele noastre...să rupem cu ele definitiv"³³. Modelele de raportare cele mai des invocate erau "Europa civilizată" și "străinii", iar în cazul românilor cel mai des invocat model economic erau sașii.

Un al doilea tip de imagine, cu o dimensiune pozitivă, se degajă de la cei care trăiesc în interiorul satului și care, plecând de la fundalul sumbru al trecutului, evocă o lume cuprinsă de un mare dinamism, în care domină strădania, truda și sârguința unui țăran ce o duce incomparabil mai bine în raport cu situația anterioară și cu situația semenilor săi de peste Munți, din Vechiul Regat. Se remarcă adesea că țăranul ardelean era mai bun gospodar, mai chibzuit și mai pragmatic.În aceeași ordine de idei apare constatarea că într-un deceniu, lumea rurală a făcut cam tot ce se putea face în condițiile date.³⁴

Oricum, esența unui atare fenomen, cel al pătrunderii elementelor de modernitate în lumea rurală din interior și din exterior nu poate fi surprinsă corect decât printr-o abordare nuanțată, profundă, pe diverse paliere. Ajungem astfel la ideea lui F. Braudel, care contrazicea aserțiunea lui Gorki cum că pretutindeni țăranul este la fel. Braudel demonstra că există o infinitate de diversități: există solul, climatul, deriva istoriei și opțiunile mai vechi care își pun masiv amprenta asupra posibilităților de a fi ale țăranului³⁵. Și la nivelul spațiului transilvan vom găsi o multitudine de cazuri particulare și fiecare zonă va reacționa în felul său la provocările modernizării,de unde și diversitatea spațiului transilvan și sub aspect economico-social și material ce se perpetuează până astăzi.

În fine, în loc de concluzie, considerăm interesante și semnificative reflecțiile lui George Bariț referitoare la epoca neoabsolutistă și efectele ei sub aspect economic și mental în spațiul transilvan,ca o părere lucidă a unuia din cei mai perspicace martori trăitori într-o epocă de profunde transformări: "*cei mai mulți contemporani sunt de acord că cei zece ani de absolutism în Transilvania au fost o școală aspră* (subl.ns.) *pentru locuitori și foarte binefăcătoare pentru că i-a învățat în științe și idei, i-a îndemnat la regulă și precizie abia cunoscute mai înainte în această țară... a fost un mare pînten pentru ca mulți ardeleni să scuture lenea tradițională, să arunce pipa la o parte și să se apuce de lucru*"³⁶.

³³ *Idem*, 5 oct. 1855, p. 310.

³⁴ S. Retegan, *Mutații economice...*, loc.cit., p. 200.

³⁵ F. Braudel, *Jocurile Schimbului*, Vol. I, p. 371.

³⁶ G. Bariț, *Op. cit.*, vol II, p. 697.

PRESA ȘI MEMORIALISTICA EVREIASCĂ - FORME DE REZISTENȚĂ CIVICĂ

CLAUDIA URSUȚIU

ABSTRACT. Jewish Press and Memoirs - Forms of Civil Resistance.

The present paper aims at presenting several forms of Jewish resistance in a time when traditional means of struggle - memoranda, petition, interventions in the Parliament, alliances with democratic political parties, or even the Marxist option - did not function anymore. Faced with a drastic limitation of options, Jewish leaders and intellectuals resorted to the only available strategies under the respective circumstances. Consequently, in the context of the epoch, a diary was a last resort, a form of individual protest, recording the feelings of frustration and revolt, thus turning into an act of personal, passive resistance.

În urma alegerilor din 1937, intră pe scena politică a României guvernul prezidat de Octavian Goga, al cărui program de guvernare, identificându-se cu cuvântul de ordine al președintelui său, "România românilor", a făcut din antisemitism fundamentul politicii sale. Din perspectivă evreiască perioada reprezentată de acest guvern poate fi considerată începutul unei reîntoarceri la epoca de dinaintea emancipării, primii pași ai unei etape pe care o putem numi una a "dezemancipării" lor, etapă care a atins ulterior apogeul în timpul guvernului Antonescu..

Liderii și intelectualii evrei au răspuns la acest proces de dezemancipare printr-o politică de rezistență, adaptată noilor circumstanțe. Dintre tipurile de rezistență îl voi lua în discuție doar pe acela practicat de o anumită categorie de intelectuali evrei, și anume, intelectualii evrei integrați în cultura română, dar constant legați de condiția evreului. Mă voi opri aici doar la doi binecunoscuți intelectuali din această perioadă și anume Mihail Sebastian și Emil Dorian, ambii împărțind credința într-o integrare în cultura română cu păstrarea însă a unei identități evreiești. Ei țin în aceasta perioadă jurnale de memorii în care încearcă să găsească răspunsuri la întrebări legate în fond de supraviețuirea comunității evreiești: ce ni se întâmplă, de ce, pentru ce, ce putem face sau cum putem supraviețui?

În timpul regimului Goga Cuza, jurnalul lui **Mihail Sebastian** (1935-1944), intelectual evreu prins în dilema dublei identități, devine din ce în ce mai mult o cronică a situației evreilor, definită prin excludere, stigmatizare, umilire, pauperizare. Însemnările lui Sebastian din aceste zile sunt pline de premoniții sumbre. Chiar cu câteva zile înainte de numirea noului guvern, el realizează că destinul evreilor este deja hotărât: "Îmi dau seama", scria el, "că noi nu mai avem nimic de câștigat, nici de apărut, nici de sperat. Totul e virtual pierdut. Vor veni închisorile, mizeria, poate fuga, poate exilul, poate și mai rău"¹. Instalarea noului guvern cu programul său cuzist nu îi lasă lui Sebastian nici o urmă de îndoială asupra viitorului. În atmosfera de consternare, nedumerire, frică, descrisă de scriitor în tonuri de cenușiu, el începe să perceapă simpla punere pe hârtie a evenimentelor ca pe un act ilegal, fiindu-i teamă de o eventuală percheziție: "Corp delict mai scandalos decât un jurnal intim nici că se poate"², scria el.

Obosit de atmosfera de panică, de întrebările fără răspuns, Sebastian nu vede nici o ieșire, toate soluțiile oferite (convertire, emigrare, asociații de evrei români solidari cu guvernul) fiind catalogate drept soluții disperate ale unor oameni disperați. Căderea guvernului Goga Cuza îl destinde, provocându-i o satisfacție exaltată, în ciuda senzației clare că represiunea antisemită va continua: "E așa de consolator", notează Sebastian, "să vezi cum se dezumflă brusc o mare impostură"³.

Emil Dorian, de profesie medic, autor de poezie și nuvele, s-a implicat mai mult decât Sebastian în viața culturală evreiască, fiind interesat permanent de subiectele privind discriminarea antievreiască.

Spre deosebire de jurnalul lui Sebastian, marcat de profunde note pesimiste, Dorian păstrează o rezervă de optimism față de desfășurarea evenimentelor, în ciuda atmosferei tensionate în care se vorbește de lagăre de concentrare, de expulzări, de destituiri în masă. În așteptarea măsurilor copiate după cele luate în Germania, el încă mai speră în existența anumitor forțe care să pondereze excesele noului guvern. În noul climat creat de programul guvernului, dominat de "spaimă pe plan afectiv și optimism pe plan rațional", Dorian nu vede posibilă dezlănțuirea hitlerismului, deoarece, scrie el "Goga nu are nimic de dictator în el. Se simte într-Însul, de la început șovăiala și mediocritatea procuristului de dictatură"⁴.

În cercurile apropiate scriitorului încep repede să se schițeze diferite acțiuni de protest: un memoriu înaintat lui Goga de câțiva scriitori evrei, "ca de la creator la creator", într-o încercare evidentă de a-l sensibiliza nu pe omul politic, ci pe poetul Goga; scoaterea urgentă a unui cotidian în idiș, idișul fiind în opinia unora elementul care ar putea galvaniza toate energiile evreiești în jurul unei rezistențe pasive⁵.

¹ L. Volovici (ed.), *Mihail Sebastian. Jurnal 1935-1944*, București, Humanitas, 1996, p. 135

² *Ibidem*, p. 147

³ *Ibidem*, p. 152

⁴ Emil Dorian, *Jurnal din vremuri de prigoană 1937-1944*, București, Hasefer, 1996, p. 17

⁵ *Ibidem*, p. 24

Dorian nu este de acord cu nici una din inițiative, considerând-o pe prima lipsită de utilitate: "memoriul nu ar putea strica, dar nici efect secundar nu cred să aibă", spunea el, iar pe a doua greșit concepută, deoarece topirea mării diversității a evreilor români într-o unitate nu se face cu ajutorul idișului, ci cu ajutorul limbii române⁶.

Exasperat însă de pasivitatea coreligionarilor săi, de spiritul lor dizolvant, de întrebările puse în situații disperate la persoana întâi singular "Ce mă fac?" și nu "Ce ne facem?", Dorian încearcă concentrarea scriitorilor, artiștilor și publiciștilor evrei într-o organizație care îi apare acum pe deplin justificată, organizație având drept misiune o apropiere între români și evrei. Acest proces urma să se desfășoare gradat: cunoașterea reciprocă pe plan cultural, răspândirea culturii în masele populare evreiești și, în fine, elaborarea de studii în sprijinul organizațiilor evreiești care luptau pentru afirmarea drepturilor populației evreiești din țară⁷.

Dorian vede realizabil acest deziderat prin transformarea revistei lunare *Adam* într-o publicație săptămânală care să ducă o activitate culturală necesară atât cercurilor evreiești cât și celor românești. "În dezordinea vieții evreiești de azi", nota Dorian, "în dezbinarea straturilor și organizațiilor vechi, această concentrare a cărturarilor ar fi și o pildă de armonie, care ar trimite o undă de învioreare morală și de speranță în rezistență"⁸.

Această concentrare a scriitorilor și publiciștilor evrei care urma să se numească Fundația Culturală a Evreilor din România, va rămâne din păcate doar în fază de proiect din cauza unui fenomen pe care Dorian îl concentrează în formulele: "spaima de a-ți spune evreu" sau "fantoma înfricoșătoare a izolării"⁹.

În ciuda întregii legislații antisemite a guvernului Goga considerată în întregul ei ca o insultă abominabilă și în urma căreia a suferit și el direct fiind disponibilizat din cadrul asigurărilor sociale, nu-și pierde credința că sufletul poporului român, "popor bun cuminte și răbdător" este străin de agitațiile antisemite¹⁰.

Odată cu începutul regimului mareșalului Antonescu, și în special în zilele rebeliunii legionare și a pogromului de la Iași, atât Sebastian cât și Dorian realizează faptul că evreii români intră într-o perioadă critică, devenind actori într-o dramă istorică. Instinctiv, din acest moment, își împletesc tot mai acut destinul personal cu cel colectiv evreiesc iar preocupările intelectuale se circumscriu și ele tot mai exact unor sfere de interes din cadrul iudaismului. Sebastian devine brusc interesat de istoria evreilor, în special de lucrările despre expulzarea evreilor din Spania iar Dorian citește aproape exclusiv literatură idiș și se ocupă cu elaborarea unei antologii de traduceri din poezia de limbă idiș. "Cu cât se abăteau loviturile

⁶ *Ibidem*, p. 25

⁷ *Ibidem*, p. 29

⁸ *Ibidem*

⁹ *Ibidem*, p. 31

¹⁰ *Ibidem*, p. 25

asupra evreilor", scria Dorian la un moment dat, "cu atât mă adânceam mai pătimaș în munca de afirmare a unei prezențe artistice evreiești"¹¹.

Datorită noii legislații acești intelectuali evrei se văd limitați la activități în cadrul comunității evreiești pe care le îndeplinesc cu seriozitate, ambii condamnând orice comportament frivol în această perioadă tragică pentru evrei, stare de spirit de altfel comună în cercul lor de prieteni. În acest sens Dorian scrie: "Benador, pe care l-am întâlnit azi, m-a speriat. Un cap descompus, parcă ar fi fost scos de sub un morman de cenușă. Înjunghiat de zvonul unei eventuale evacuări a evreilor bucureșteni, a protestat văzând doi evrei care râdeau în timp ce își povesteau ceva. Cum mai pot evreii să râdă?"¹².

De cele mai multe ori, notițele lor zilnice nu sunt o lectură ușoară, ele reflectând atmosfera opresivă a unui "ghettou" spiritual, în care intelectualii evrei sunt torturați de teamă, de hărțuielile zilnice ale autorităților ca și de conflictele și certurile interne. După deportarea a câteva sute de evrei din București sentimentul de nesiguranță a crescut și se simte, mai mult decât în timpul guvernului Goga Cuza, o anumită cenzură personală asupra relatării evenimentelor importante și a comentariilor legate de acestea. După ce zvonurile au început să circule în legătură cu pogromul de la Iași, Sebastian nota doar atât: "Moartea e posibilă în fiecare zi, în fiecare ceas. Ceea ce s-a petrecut la Iași (și încă nu mă pot decide să scriu aici tot ce am aflat între timp) se poate oricând repeta aici". (17 iulie, 1941). Această incertitudine privind siguranța punerii pe hârtie a gândurilor intime a crescut în timpul războiului, temerile lui Dorian de la începutul anului 1942 fiind relevante în acest sens: "E foarte curios cum asprimea constrângerilor apasă în toate ungherele vieții interioare. Ai impresia surdă că orice gând personal ar putea fi socotit, la un moment dat, ca o primejdie care, în felul acesta, ar putea să prilejuiască inutile catastrofe. Conștiința ta individuală proiectează o umbră în mica și neînsemnata ta existență, din unghiul căreia ești, în definitiv, liber să vezi viața și oamenii așa cum îți place. N-o faci! Frământăi noroiul zilei cu pași de revoltă, invocă cerul ei plumburiu și tenace nu comentezi nimic. Cei mai mulți oameni, de pretutindeni, tac. Este o acumulare de tăceri care, la un moment dat, ar putea dinamita munții Himalaia. În orice comentariu este o oboseală inițială, uneori o cădere într-o anestezie sufletească, ce pare incurabilă". (16 febr. 1942)

La aceste temeri se mai adaugă încă una și anume cea legată de inutilitatea jurnalului care nu poate oferi, în fapt, decât o imagine ștersă a realității și a dimensiunii suferințelor. Într-un moment de descurajare, Sebastian scria: "Jurnalul ăsta nu-mi servește la mare lucru. Îl recitesc uneori și mă dezolează lipsa lui de sunet adânc. Lucruri consemnate fără emoție, cenușiu, inexpresiv. Nu se vede nicăieri că-l scrie un om care merge, zi de zi, ceas de ceas, cu gândul morții lângă el, în el." (25 sept. 1941)

¹¹ *Ibidem*, p. 177

¹² *Ibidem*, p. 182

La un moment dat, Dorian consemna și el: "Mi-a fost cu neputință să scriu un rând, mi-a fost, poate, teamă sau greață de inutilul vorbelor"¹³.

Însemnările zilnice din perioada guvernului Antonescu ne transmit șocul suferit de către intelectualii evrei, șoc cauzat inițial de legile care îi priveau în mod direct – excluderea din asociațiile profesionale și interdicția de a publica în limba româna- și agravat ulterior de valul de decrete prin care se urmărea confiscarea proprietăților evreiești. Umiliința provocată acestea și întrebările legate de utilitatea lor sunt aspecte ce revin aproape obsedant în paginile celor două jurnale. "Textul legii chiriilor", nota Sebastian, "apărut azi dimineață în ziare, deprimant. Nu știi de ce măsurile antisemite legale mi se par mai întristătoare, mai umilitoare decât bătăile, decât spargerea geamurilor. Poate că, în fond, ca avertisment, legea asta va prinde bine. Ne amintește din nou toate amenințările care sunt mereu prezente. Evreii uită așa de repede, cu atâta inconștiență, cu atâta copilărie, încât trebuie să le aducă cineva aminte din când în când care este destinul lor"¹⁴. Dorian, la rândul lui, referindu-se la excluderea evreilor din asociațiile profesionale, se întreba: "Cui a folosit acest lucru? Ce a câștigat țara? Ce forțe morale? Ce puteri materiale? Și nu înțeleg cum, peste toate dezastrelor, se mai poate desfășura atâta stăruință neagră pentru o operă atât de sterilă, atât de negativă?"¹⁵.

Un număr mare de însemnări din cele două jurnale semnaleză o serie de mici întâmplări cotidiene cu caracter antisemit, oferind astfel imaginea unei atmosfere saturate cu un anumit grad de antisemitism popular. Sebastian scrie: "Mă îngrijorează tensiunea antisemită care se întreține și se alimentează prin radio, presă, afișe... de ce? De ce? Știu foarte bine de ce, dar nu mă pot dezobișnui de întrebarea asta stupidă"(28 iunie 41) Dorian, întors la București după o scurtă mobilizare a medicilor evrei la Găești, este terifiat de ușurința cu care pătrund clișeele antisemite în mentalitatea omului de rând: "Am văzut și am vorbit cu multă lume, țărani, târgoveți, militari de prin gări, tot soiul de oameni prin trenuri. M-a înspăimântat sentimentul de ură împotriva evreilor, care sunt văzuți ca trădători, comuniști, vipere și altele, fără nici un control, cu o ușurință care seamănă cu contagiunea unei boli molipsitoare. Nici nu știi când s-a întins epidemia și deodată boala e în sânge. Orice afirmație despre evrei, fie făcută în gazete, fie venită din gura cuiva, este crezută aidoma, indiferent de ce cuprinde....Un coleg colonel se afla în compartimentul unui tren, alături de un preot tânăr, care, văzând într-o stație pe niște evrei transportați dintr-un târgușor într-un lagăr, a exclamat: La ce-i mai duce cu trenul? Eu i-aș împușca!". (10 aug. 41) Interesant de remarcat este faptul că, spre deosebire de perioada guvernului Goga Cuza când Dorian considera că sufletul poporului român este străin de agitațiile antisemite, se simte acum o ușoară schimbare de optică în ceea ce privește această prezumție de nevinovăție. După lectura memoriilor omului politic evreu Adolf Stern, el realizează că după aproape

¹³ *Ibidem*, p. 170

¹⁴ L. Volovici, *Op. cit.*, p. 313

¹⁵ Emil Dorian, *op. cit.*, p. 154

50 de ani, atmosfera generală legată de problema evreiască este aproape similară celei contemporane lui, și concluzionează: "Ceea ce dovedește că antisemitismul are rădăcini mult mai adânci decât se crede și stârpirea lui este în funcție de schimbarea fundamentală a structurii societății"¹⁶.

Punctul culminant al atmosferei de nesiguranță și panică în care trăiau evreii bucureșteni a fost atins în toamna anului 1941, pe de o parte veștilor tot mai numeroase despre masacrele și deportările din Bucovina și Basarabia, care dau în vileag crime de dimensiuni fără precedent și pe de alta pericolului iminent pentru evreii din Vechiul Regat. Amănuntele despre deportările evreiești în Transnistria, care, cum scrie Dorian "întrec orice fantezie sadică"¹⁷ îi terifiază pe cei doi. Pentru Sebastian, tot ceea ce se întâmplă nu mai reprezintă un program antisemit ci, "o demență antisemită, ... o pură bestialitate fără control, fără rușine, fără conștiință, fără scop, fără țintă"¹⁸.

Însă, ceea ce a agravat starea lor de spirit a fost deportarea în septembrie 1942 a unui grup numeros de evrei bucureșteni, acuzați fie de sustragere de la munca obligatorie, fie de activități subversive. Pentru unii, însă, singura vină a fost originea lor basarabeană sau bucovineană. Evreii din București au sperat că lucrurile se vor opri aici, însă, la mai puțin de o lună, a început pregătirea unui nou val de deportări. La începutul lunii octombrie, Sebastian, aflat încă sub imperiul șocului provocat de scenele de "groază și disperare" ale evreilor deportați, scria: "Din nou strada Sf. Ion Nou și-a recăpătat aspectul tragic de la începutul lui septembrie. Două școli sunt pline cu familii ridicate azi noapte spre a fi trimise în Transnistria. Vezi pe la ferestre chipuri palide, priviri încremenite, dar mai vezi și câte o față tânără care zâmbește, și câte un copil care râde- și nu știi bine ce e mai dureros, disperarea unora sau nepăsarea altora în fața destinului. Șiruri lungi de rude așteaptă în stradă, pe trotuar, să-i mai vadă încă o dată pe cei dinăuntru. Spectacolul este sfâșietor. Și nu te poți desface de gândul că poate aceeași soartă ne așteaptă pe toți"¹⁹.

Însă, în cele din urmă, acest transport către Transnistria a fost anulat. Scena, descrisă aproape identic de Sebastian și de Dorian este demnă de menționat, în special datorită reacției evreilor eliberați. Sebastian o descrie astfel: "Au fost eliberați aseară toți cei care, în Sf. Ion Nou, așteptau deportarea. Oameni întorși de la moarte. Mi se spune că în momentul în care li s-a dat drumul au fost scene de delir. Urlete. Leșinuri. S-a strigat România Mare. Trăiască Mareșalul!"²⁰. Dorian menționează și el intonarea imnului regal și aclamarea mareșalului Antonescu²¹.

¹⁶ *Ibidem*, p. 163

¹⁷ *Ibidem*, p. 174

¹⁸ L. Volovici, *Op. cit.*, p. 405

¹⁹ *Ibidem*, p. 475

²⁰ *Ibidem*, p. 477

²¹ Emil Dorian, *Op. cit.*, p. 250

Atmosfera antisemită tensionată creată în timpul regimului Antonescu a afectat la modul dramatic starea de spirit a evreilor bucureșteni. Dacă în perioada guvernului Goga Cuza, Dorian se mai gândea la mijloace de rezistență împotriva politicii oficiale antisemite, acum sentimentul care prevalează este cel al unei așteptări pasive, un fel de "paralizie psihologică", așa cum o numea el. Sebastian, chiar mai mult decât Dorian, se abandonează total, spunând: "Nu putem face nici un gest de apărare. Așteptăm"²². În asemenea momente de disperare totală gândul sinuciderii nu i-a ocolit pe nici din ei. Însă, totuși, credința într-un mai bine, exprimată de Dorian și dorința lui Sebastian de a supraviețui pentru a depune mărturie despre toate umilințele și suferințele îndurate, au fost mult mai puternice.

Și totuși, în această atmosferă sumbră pe care o redau cele două jurnale mai răzbate uneori câte o frântură din umorul ancestral al evreilor sau poate al resemnării în fața destinului. Dorian relatează un scurt dialog avut cu un coleg pe data de 18 martie, o zi însoțită de primăvară:

"- Se vorbește mereu de 15 aprilie. Tu ce crezi că are să se întâmple atunci? Răspunzi, puțin aiurit de lumină:

- Are să înflorească liliacul.
- Fii serios, subliniază colegul.
- Dar de ce?
- Se pregătesc niște legi groaznice împotriva...
- Ah, împotriva evreilor...! Asta e chestie veche."

Reprezintă însă, în fond, un jurnal o formă de rezistență? Răspunsul este categoric unul afirmativ deoarece, într-un climat politic în care memoriile și protestele nu mai dau rezultate, într-o societate în care fenomenul antisemit atinge cote alarmante, în care guvernul îți închide aproape toate căile de comunicare, un jurnal reprezintă o ultimă oportunitate de a protesta, un ultim mijloc de înregistrare a sentimentelor de revoltă, transformându-se astfel într-un act de rezistență individuală, pasivă.

Într-o perioadă când formele tradiționale de luptă, memorii și audiențe, proteste, activitatea parlamentară, proiecte de legi, contestații adresate tribunalului, alianțe cu partidele politice democratice sau opțiunea marxistă nu mai funcționează conform așteptărilor, este evidentă modificarea tipurilor de rezistență practicate. Puși în fața limitării drastice a opțiunilor lor, liderii și intelectuali evrei recurg la singurele strategii disponibile în noile circumstanțe.

---

²² I. Volovici, *Op. cit.*, p. 409

NICOLAE IORGA ȘI COOPERAREA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ

AURORA ARION

ABSTRACT. Nicolae Iorga and Scientific International Cooperation.

International scientific cooperation would eventually succeed to achieve something that politicians did not manage to up to then - this was Nicolae Iorga's strong belief; if all intellectual energies were directed towards the maintenance of peace between peoples, safeguarding of the unity of European civilization, the result would be a balanced, prosperous and strong Europe.

His scientific achievements in the field of humanities and active participation in the social-political life of the epoch had impressed the scientific world and the European political elites. Nicolae Iorga had in view the cultural integration of the Romanian area into the European world, as well as the familiarization of the Romanian people with the culture and masterpieces of the other European nations. He was the supporter of an organic circulation of values, of influences, intercultural exchanges, which do not impinge upon the originality of each culture apart.

The spirit of European collaboration, viewed as a superior stage of European solidarity in the progress of world civilization, would determine the great scientist to become a staunch supporter of international scientific and cultural cooperation, at the same time contributing to the assertion of the cultural values specific to the Romanian people, to the better understanding of the Romanian nation in Europe; Nicolae Iorga often advocated the necessity to integrate into the European cultural area, being a champion of the ideal of brotherhood between peoples through culture.

- 1. Cooperarea științifică internațională în perioada interbelică**
- 2. Relațiile savantului român cu intelectualitatea europeană**
- 3. Nicolae Iorga – promotor al ideii de colaborare științifică și culturală**

Idealul de conlucrare a statelor europene în scopul bunei înțelegeri, poate fi atins prin implicarea minților luminate în acest dificil demers; cooperarea științifică internațională va reuși ceea ce oamenii politici nu au reușit până acum – aceasta este convingerea lui Nicolae Iorga. Așadar, dacă toate energiile intelectuale sunt

îndreptate cu precădere către susținerea păcii între popoare, către salvarea unității civilizației europene, rezultatul va fi o Europă echilibrată, prosperă și puternică.

1. Cooperarea științifică internațională în perioada interbelică

Dintre complexele preocupări ale Ligii Națiunilor, cooperarea culturală a reprezentat, poate, domeniul cu cele mai bogate și durabile înfăptuiri. Întrunind la Geneva și la reuniunile instituțiilor și organizațiilor subordonate Ligii elita cugetătoare a întregii lumi, personalități de prestigiu ale epocii interbelice, precum H. Bergson, S. Freud, A. Einstein, M. Curie, H. A. Lorentz, R. A. Millikan, dr. Halle, T. Mann, J. Galsworthy, P. Valery, K. Capek, G. Muray, J. Pirenne, Dopsch, Ch. Diehl, H. Koht, Lhéritier, Waldo Leland, C. Bémont, J. Bainville, R. Paribeni, etc., forumul de la Geneva a creat un larg cadru organizatoric propice contactelor, dialogurilor și schimburilor de opinii. Astfel, Adunarea generală din decembrie 1920, la propunerea delegaților belgieni, italieni și români, a cerut Consiliului prezentarea unui raport privind utilitatea unui organism internațional de cooperare în domeniul muncii intelectuale, pentru înlăturarea urmărilor războiului și restabilirea rețelelor de colaborare culturală. În septembrie 1921 secretarul general al Ligii Națiunilor supune Consiliului un proiect privind crearea unui organism care să favorizeze colaborarea internațională în domeniul cultural. Pentru a se pronunța asupra utilității unei astfel de organizații și asupra mijloacelor de facilitare a cooperării intelectuale pe plan internațional este desemnată o comisie, formată din 12 intelectuali de frunte, printre care Albert Einstein, Henri Bergson, Marie Curie; prima reuniune a Comisiei Internaționale de Cooperare Intelectuală, ca organ al Ligii Națiunilor, s-a desfășurat la 1 august 1922, iar în 1926 a fost transformată în organ permanent.

Misiunea și programul acesteia au fost fixate la 15 septembrie 1922 printr-un raport redactat de Henri Bergson; planul său, amplu și variat, cuprindea propuneri ca: înființarea unei biblioteci mondiale, a unei bibliografii universale, consacrate tuturor disciplinelor intelectuale și lucrărilor apărute în toate limbile, relații științifice între toate universitățile, schimb de profesori și studenți, apărarea muncii intelectuale și a exponenților ei. Adunarea generală a stabilit în 1926 și 1931 organizarea cooperării intelectuale internaționale, având ca organisme de lucru Comisia Internațională de Cooperare Intelectuală, instituțiile permanente, comisiile naționale și comitetele de experți. Astfel, Comisia Internațională de Cooperare Intelectuală are rol consultativ și este organul superior al acțiunii de cooperare intelectuală, coordonând și controlând activitatea; cuprinde 17 membri numiți de Consiliu. Cele trei instituții permanente de lucru sunt Secțiunea de cooperare intelectuală (la Secretariatul Ligii), Institutul Internațional de Cooperare Intelectuală și Institutul de Cinema. Secțiunea asigură secretariatul, având menirea de a pregăti rapoartele pentru Consiliu și de a supraveghea executarea deciziilor. Institutul, cu sediul la Paris, este un instrument de lucru al comisiei, un birou administrativ; conducerea este asigurată de un Consiliu de administrație și de un

Comitet executiv. Institutul de cinema are ca scop încurajarea și difuzarea filmelor educative. Comisiile naționale au fost create pentru a fi liantul între comisia internațională și intelectualitatea diferitelor țări; au fost asociate astfel la opera de cooperare intelectuală peste 600 de personalități culturale. Înființarea comitetelor de experți, cu program permanent sau în forma întâlnirilor anuale, a avut drept scop rezolvarea acelor probleme propuse de comisia internațională; aproximativ 500 de experți din diferite țări au făcut parte din aceste comitete.

Prin înființarea Comisiei Internaționale de Cooperare Intelectuală, precum și a altor instituții și organisme, precum Uniunea Academică Internațională, Institutul Internațional de Cooperare Intelectuală, Comitetul Internațional de Studii Istorice, Institutul Bibliografic Internațional, Oficiul Internațional al Muzeelor, Institutul Internațional pentru Unificarea Dreptului privat, Federația Internațională a Asociațiilor de Bibliotecari, Oficiul Internațional de Informații Universitare, etc., Liga Națiunilor a reușit să creeze colaborării culturale, pentru prima oară în istoria omenirii, un larg cadru instituționalizat; respectivele instituții aveau rolul de a contribui la dezvoltarea relațiilor cultural-științifice dintre popoare, guverne, instituții, asociații, organizații și persoane particulare prin intermediul întrunirilor, congreselor, schimburilor de publicații, vizitelor de studiu și documentare, informațiilor bibliografice reciproce, legăturilor între universități, institute, muzee, biblioteci, arhive, organizate după criterii științifice unitare. S-a încercat ca, prin editarea unor ample lucrări, studii, culegeri de documente, publicații colective, tipărite în limbi de largă circulație internațională, printr-un schimb selectiv de cărți, reviste, ziare, printr-o acțiune vastă și unitar coordonată, să se formeze o opinie politică favorabilă idealurilor Ligii Națiunilor. Până la realizarea unor țeluri mai îndepărtate, Comisia Internațională de Cooperare Intelectuală a inițiat măsuri pentru unificarea nomenclaturii științifice, creșterea accesibilității și multiplicării mijloacelor de informare, documentare și studiu, organizarea periodică a unor congrese, reuniuni, întruniri între specialiști din diverse domenii, editarea și difuzarea unor publicații și lucrări, garantarea proprietății asupra creației științifice și literare, echivalarea diplomelor între universități, coordonarea informațiilor bibliografice, înlesnirea și amplificarea legăturilor între oamenii de știință și cultură și între instituțiile intelectuale din cât mai multe țări.

Intelectualitatea din România va colabora la toate aceste inițiative ale Ligii Națiunilor, va face propuneri lucide și realiste în vederea creării instituțiilor și organismelor speciale în domeniul cooperării intelectuale, contribuind efectiv la constituirea cadrului instituțional adecvat noilor idealuri de colaborare întemeiate pe normele dreptului internațional, sub egida Ligii. După 1918 se desfășoară în România un proces de organizare a intelectualilor; ia ființă "Asociația intelectualilor români", "Federația muncitorilor intelectuali", societăți naționale de istorie, geografie, medicină, etc., având scopul de a stimula creația națională și de a apăra drepturile și interesele materiale și spirituale ale intelectualilor. În 1920, la întrunirea Adunării generale a Ligii Națiunilor, delegații români, împreună cu cei belgieni și

italieni solicită crearea unui cadru adecvat de colaborare intelectuală pe plan mondial. Comisia Internațională de Cooperare Internațională se adresează Academiei române, cerându-i să treacă la constituirea Comisiei Naționale de Cooperare Intelectuală, ca mijloc de legătură directă cu comisia de la Geneva. Aceasta va fi constituită din personalități de frunte ale vieții științifice românești: V. Pârvan – președinte, N. Iorga, Al. Lapedatu, O. Densușianu, I. Dragu, D. Gusti, C. Ionescu-Mihăiești, C. Kirițescu, G. Marinescu, G. Oprescu, S. Pușcariu, E. Racoviță, I. Steriade, etc. Oamenii politici români din perioada interbelică s-au pronunțat pentru dezvoltarea științifică și culturală, pentru colaborarea internațională; guvernele interbelice au antrenat personalitățile reprezentative ale vieții științifice românești în cooperarea intelectuală și au stabilit legături complexe și permanente cu instituțiile culturale din Europa. Timp de 10 ani, între 1923-1933, postul de secretar permanent al Comisiei Internaționale de Cooperare Intelectuală a fost ocupat de George Oprescu; în comisie au mai activat din partea României Sextil Pușcariu, ca delegat permanent între 1922-1926, Emil Racoviță, ca membru corespondent, C. Ionescu-Mihăiești, în subcomisia de bibliografie, Elena Văcărescu, în comisia pentru literatură și artă și în alte subcomisii, C. Kirițescu, în subcomisia de experți în materie didactică și subcomisia pentru promovarea filmelor educative. În calitate sa de secretar al comisiei de la Geneva, G. Oprescu s-a ocupat personal cu pregătirea și desfășurarea sesiunilor, congreselor și întrunirilor internaționale; a avut o contribuție esențială și la înființarea Institutului Internațional de Cooperare Intelectuală. Nicolae Titulescu s-a aflat în fruntea Institutului Internațional de Cooperare Intelectuală de la Paris, a deținut funcția de vicepreședinte al Academiei Diplomatice Internaționale, iar în 1929 a fost ales președinte al Societății Internaționale de Filologie, Științe și Arte, cu sediul la Londra.

Ascensiunea nazismului, tensionarea relațiilor internaționale și izbucnirea celui de-al doilea război mondial au întrerupt brutal și pentru multă vreme rodnică și complexa activitate de cooperare intelectuală.¹

2. Relațiile savantului român cu intelectualitatea europeană

Personalitatea lui Nicolae Iorga, activitatea sa științifică în domeniul disciplinelor umaniste, angajamentul său profund militant în viața social-politică a timpului au impresionat contemporanii din țară și de peste hotare.

---

¹ Gerbet P.; Ghebalı, Victor-Yves; Mouton, M.-R., Société des Nations et Organisation des Nations-Unies, Paris, 1973, Gyémánt, L., Preistoria construcției europene, Cluj-Napoca, 1999, Iacobescu, M, România și cooperarea intelectuală sub egida Societății Națiunilor (1919-1933), în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D. Xenopol" – Iași", XXI, 1984, p. 263-274, Institut international de coopération intellectuelle, Paris, 1935, L'Institut international de coopération intellectuelle, Paris, 1926, Netea, V., România și cooperarea intelectuală internațională în perioada interbelică, în "Revista română de studii internaționale", XVI, nr. 4-5, 1982

Istoricul român s-a impus atenției străinătății imediat după ce a plecat la specializare peste graniță. În toamna anului 1890 a sosit la Paris, unde s-a înscris la renumita "École Pratique des Hautes Études". Dintre atâția studenți străini și francezi, istoricul Charles Langlois, autorul unor solide lucrări critice asupra istoriei medievale a Franței, l-a remarcat pe tânărul român. Aflând că Iorga posedă temeinice cunoștințe de greacă și latină, Langlois i-a recomandat să cerceteze la Biblioteca Arsenalului din Paris scrisorile unui reprezentant al ultimelor cruciade, Philippe de Mézières. În 1892 Iorga a tipărit în paginile prestigioasei "Revue historique" rezultatele celor dintâi investigații, iar titlul de "elev diplomat" al Școlii Practice îl obține cu o teză consacrată lui Mézières. Indicația lui Langlois s-a dovedit prețioasă și de atunci istoricul român nu a neglijat să amintească de "datoria de recunoștință" pentru profesorul său de la Paris. În Franța Iorga a mai făcut cunoștință cu alți eminente reprezentanți ai disciplinelor umaniste: Louis Léger, Emile Picot, J. Roy, Gaston Paris, Gabriel Monod, Charles Bémont; unii dintre ei, incontestabile somități ale istoriografiei europene de la sfârșitul secolului al XIX-lea, au devenit îndrumători nemijlociți ai tânărului istoric român în decursul periplului lui parizian. Ei au parcurs cu cel mai viu interes și au întâmpinat extrem de favorabil teza *Philippe de Mézières (1327-1405) et la croisade au XIV-e siècle*, cu care Iorga a absolvit în 1893 cursurile de la "École des Hautes Études". Astfel, profesorul J. Roy a făcut lucrării o primire călduroasă, iar Gaston Paris a insistat ca autorul să o definitiveze cât mai curând; de imprimarea lucrării s-a ocupat personal Ch. Bémont. Recomandat de Louis Léger, în 1890 își începe colaborarea la *Enciclopedia franceză*. În 1892 i se publică prima contribuție la "Revue historique". Charles Langlois și H. Stein, conducătorii revistei "Revue internationale des archives des bibliothèques et des musées" îi solicită colaborarea. În 1894 începe relația de prietenie cu Ch. Kohler, conducătorul publicației "Revue de l'Orient latin", în care va publica timp de zece ani, începând din 1894.

În Germania, la Berlin, Iorga frecventează cursurile universitare ținute de profesorii Scheffer-Boichorst, Ludwig Geiger, E. Curtius, von Gizycki și Richard Steinfeld, cu care va avea o lungă prietenie. La Leipzig își dă doctoratul cu teza *Thomas III Marquis de Saluces*; faimosul Karl Lamprecht, pe care l-a avut în comisie, a apreciat "sânguința depusă în prelucrarea din punct de vedere istoric" a informațiilor. Iorga și-a făcut prieteni numeroși și în Italia, unde a călătorit mult între 1892-1897, pentru a strânge documente pentru cele două teze. Frecventarea bibliotecilor și arhivelor italiene i-au creat istoricului român și primele legături în lumea oamenilor de știință din peninsula; printre cei cu care întreține relații mai strânse la Veneția se află istoricul padovan Vittorio Lazzarini, Federico Stefani, directorul revistei "Nuovo Archivio Veneto", R. Predelli, directorul Arhivelor Frari, contele Camillo Soranzo, directorul Bibliotecii Marciana și bizantinologul scoțian stabilit la Veneția, Horatio Brown. În timpul cercetărilor la Arhivele Frari îi cunoaște pe eruditul venețian Urban di Gheltof, istoricul german Maximilian Brosch, grecul Constantin Sathas, rusul N. Kovalevski și Tomaso Luciani. La

Milano, la Biblioteca Ambrosiana se împrietenește cu directorul acesteia, Ahille Ratti, viitorul papă Pius al XI-lea, iar la Arhivele Statului din același oraș îl cunoaște pe directorul acestora, istoricul și gânditorul Cesare Cantu. În 1897 se împrietenește cu F. Gelciche, directorul Arhivelor din Ragusa.

Amplele sale investigații istorice, precum și rezultatele lor au fost urmărite cu atenție și apreciate de-a lungul vieții sale de către savanții străini. Așa, de pildă, Ch. Langlois, primind de la Iorga teza tipărită la Paris s-a arătat încântat de noua lucrare. La 19 decembrie 1897, slavistul C. Jireček îi comunică din Viena că volumul de documente întocmite de istoricul român în urma peregrinărilor europene cuprinde lucruri deosebit de interesante; peste 2 ani, în 1899, același califică drept magnifică colecția de acte din perioada cruciadelor editată de Iorga. De asemenea, R. Röhricht, J. Camus și G. Weigand îi transmit cuvinte de laudă pentru lucrările sale. Începând cu 1899 se înfiripă schimbul epistolar și relația de prietenie cu fostul său profesor, Karl Lamprecht; acesta îi propune la 22 februarie 1901 să întocmească o istorie a românilor pentru marea colecție de la Gotha, "Geschichte der Europäischen Staaten", iar în iulie 1903 Lamprecht se afla deja în posesia manuscrisului. În preajma apariției celei dintâi sinteze asupra istoriei românilor scrisă de Iorga, Lamprecht a transmis felicitări autorului. După publicarea amplei lucrări *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, în 1905 Iorga începe, tot la solicitarea lui Lamprecht, o sinteză privind istoria imperiului otoman; *Geschichte des Osmanischen Reiches*, în 5 volume, apar între 1908 și 1913, în cadrul aceleiași mari colecții de la Gotha. În renumitele centre științifice ale Europei a fost foarte bine primită această istorie a imperiului otoman, fiind considerată în acel moment drept cea mai serioasă contribuție în domeniu, cu mult superioară lucrărilor mai vechi datorate lui Cantemir, Hammer sau Zinkeisen. Printre cei dintâi care l-au felicitat pe Iorga s-a aflat slavistul C. Jireček. Cărțile sale circulă la Paris, Berlin, Leipzig, München, Viena, Haga, Stockholm, Genova, Veneția, Ragusa, Lemberg – potrivit scrisorilor primite și recenziilor apărute în periodicele din Europa.

Investigațiile lui Iorga în arhivele europene continuă; în 1902 călătorește în Polonia, unde lucrează în Biblioteca Czartoryski și îi are ca prieteni pe istoricul Eugen Barwinski și pe arhivarul B. Biskupski, iar în Suedia, îl întâlnește pe prietenul său Theodor Westrin; în 1907 Editura "Dent" din Londra îi publică lucrarea *The Byzantin Empire*, pe care renumitul bizantinolog francez Charles Diehl o apreciază ca pe una dintre cele mai de seamă realizări în domeniul bizantinologiei. Belmont îi cere lui Iorga în 1909 să colaboreze la *Lexikon Meyer*, care își propusese publicarea istoriei mai multor popoare europene. *Breve storia dei rumeni*, apărută în Italia în 1911, a avut un mare ecou în rândul publicului italian; scrisorile primite de la oameni politici, academicieni, profesori universitari, literați, ziariști atestă acest lucru.

Presa occidentală urmărește cu interes studiile și articolele savantului român; în "La libre parole", "Neue Züricher Zeitung", "Il popolo romano", "Indépendance

belge", "Volkszeitung", pentru a aminti doar câteva dintre publicațiile europene, sunt publicate articole despre Iorga.

Până la izbucnirea primului război mondial Nicolae Iorga și-a cucerit o poziție de frunte în rândul intelectualității europene, ilustrată și de bogata corespondență pe care a avut-o în această perioadă. Corespondează cu istoricii ruși N. Kareev, S. Lappo Danilevski, I. Kulakovski; întreține un schimb epistolar cu Karl Lamprecht, H. F. Helmolt, H. Brown, Dino Muratore, Nino Tomassio, Luigi Bonelli, V. Lazzarini, A. Tille, Jean Reinhard, V. Federici, F. Brandileone, A. Del Vecchio, A. Tonelli (rectorul Universității din Roma), C. Romano, F. Berlingieri, August Heisenberg, Ch. Caspari, Richscholz, G. Dalla Santa, Ch. Caetani, N. Fr. Fidora, cu istoricii francezi Ch. Bémont, Edouard Driault (prin intermediul căruia ajunge să colaboreze la "Revue des Études Napoléoniennes", în al cărui comitet de redacție a figurat de la începutul apariției ei, în 1912), cu G. Clemenceau, cu Mario Roques (cu care, începând din 1913 devine foarte bun prieten, iar viitoarele vizite anuale ale istoricului român la Paris vor înlesni întărirea acestei prietenii, care va dura toată viața); din Grecia, Spiridon Lambros îi scrie lui Iorga și-i comunică planuri amănunțite de cercetare; relațiile cu istoricii unguri S. Szadecky și David Angyal rămân cordiale și este în contact și cu intelectuali unguri aflați în exil - cu Oszkar Jászi, cu scriitorii democrați G. Bölöny și Jenő Gömöri; legăturile cu bulgarii Ivan Șișmanov și Nikolai Mileff sunt edificatoare pentru spiritul de colaborare științifică pe care îl cultivă, în pofida tensiunii dintre cele două țări în perioada războaielor balcanice; la Belgrad, cu ocazia vizitei din 1913, Iorga se bucură de onoruri deosebite, este primit de regele Petru I și decorat cu ordinul "Sf. Sava", ține o comunicare la Academie, are convorbiri cu prim-ministrul Serbiei, Nicola Pašić, cu ministrul Liuba Iovanovici, cu fostul prim-ministru Vladar Gheorghevici, cu H. Hartvig, precum și cu istoricii Stojan Novaković, patriarhul istoriografiei sârbe și cu Jovan Radonić, care a ținut și un curs de istoria românilor la Belgrad; Iorga a captat și interesul unor colegi din Italia, cum ar fi bizantinologul Angelo Pernice. Multe dintre aceste prietenii au fost formate în câteva zile la Londra, cu prilejul Congresului internațional de istorie din 1913, continuate prin corespondență și întreținute prin expedierea regulată de publicații; Buletinul secției istorice a Academiei a fost trimis tuturor participanților la congres (150 la număr), iar Buletinul Institutului de studii sud-est europene era îndrumat spre 120 de adrese din străinătate.

În preajma și după izbucnirea primului război mondial continuă corespondența sa cu străinătatea. Deosebit de semnificativă este scrisoarea bizantinologului german August Heisenberg din 1916, în care acesta își exprimă regretul pentru fracturarea solidarității între oamenii de știință din cauza conflictelor politice: "Nu avem voie să uităm, cu toată furia războiului, că știința nu aparține unei națiuni sau alteia, ci este domeniul unei activități comune internaționale a păcii". Continuă corespondența cu Emmanuel de Martonne, cu istoricul englez G.W. Prothero, cu

diplomați străini și ziariști. Presa de peste hotare îi publică interviurile și articolele în "Akademischer Rundschau", "Die Wochenschau", "Die Umschau", "Petermann's Mitteilungen" (Germania), "Die Zeit" (Austria), "Études Diplomatiques", "Annales de Nationalités", "Revue Internationale des Universités" (Franța), "The New East Quaterly Review" (Anglia), "Rise Roumanian" (S.U.A.), "Svensk Tidskrift" (Suedia), "Delo" (Serbia). În 1916 Iorga va contribui la o operă de sinteză colectivă, volumul IV din *Weltgeschichte*, coordonată de Hans Helmolt.²

După război are relații cu generalul italian Peano, cu diplomatul spaniol Ramon de Bastera, cu cardinalul de Westminster. Savantul român continuă bogată sa activitate de promovare a culturii române în Europa, precum și prestigioasa sa activitate științifică în cadrul universităților, academiilor și societăților științifice europene. Astfel, la începutul anului 1921 călătorește la Paris, unde începe seria cursurilor de la Sorbona, conferențiază la Collège de France, la L'École interallié des hautes études sociales, la Comité national des études sociales et politiques, prezintă o comunicare la Institut de France, ține cursuri la École des Hautes Etudes și are numeroase întrevederi cu oameni de știință francezi, printre care profesorul L. Havet, Louis Léger, cu La Boyer, directorul Școlii de limbi orientale și Ch. Langlois; participă la lucrările Congresului de istoria artei, cu care prilej îi cunoaște pe G. Schlumberger și pe Vaux și își strânge relațiile cu A. Venturi, André Michel, Ferdinand Lot. Continuă seria conferințelor în Italia, la Roma, unde îi cunoaște pe savanții italieni Festa și Vivante, la Torino și Milano. În anul următor își reîncepe șirul cursurilor și conferințelor la Paris, apoi la Lyon, unde este primit de rectorul Universității, profesorul Cavalier și de profesorul G. Guiart; călătorește la Veneția, unde are strânse relații cu istoricul Pietro Orsi, președintele Ateneului venețian, cu senatorul Fradeletto și cu contele Zorzi, directorul de la "Gazzetta di Venezia". În iulie are loc cu mare fast inaugurarea Școlii române de studii superioare de la Fontenay-aux-Roses, de lângă Paris, în prezența a numeroși invitați, printre care P. Appell, Ferdinand Brunot, Ch. Diehl, Em. De Martonne, G. Glotz, Ch. Bémont, Brunel, M. Rocques. Devenită centrul reprezentativ al României în Franța, școala avea un întreit scop: asigurarea desăvârșirii pregătirii în Franța pentru absolvenții de frunte ai Facultăților de Litere și ai învățământului superior artistic din România, formarea unui centru de studii istorice la Paris, înzestrat cu revista sa proprie și, nu în ultimul rând, favorizarea propagandei culturale românești la nivel academic. Conform statutului de funcționare a școlilor românești de la Paris și Roma, redactat în decembrie 1920 de Vasile Pârvan și completat și subscris de N. Iorga, aceste instituții își propun strângerea legăturilor cu principalele centre cultural-științifice ale lumii, prin condițiile create tinerilor intelectuali români de a efectua cercetări în arhive și biblioteci, de a participa la șantiere arheologice, de a

² Iorga, N., *Călătorii peste hotare*, vol. 1-2, ed. L. Cursaru, București, 1980, Iorga, N., *O viață de om așa cum a fost*, vol. 1-4, ed. V. Râpeanu și S. Râpeanu, București, 1981, Theodorescu, B., *Nicolae Iorga*, București, 1968, Theodorescu, B., *Nicolae Iorga – 1871-1940*, București, 1976.

beneficia de stagii de pregătire și perfecționare la Paris și Roma în domeniul lingvistic, istoric, artistic, etc.; cele 4 universități românești (de la București, Iași, Cluj și Cernăuți) selectau și trimiteau anual câte 2 din cei mai buni absolvenți. De-a lungul existenței sale de un sfert de veac, Școala română de la Paris a fost un imens câștig pentru cultura noastră, pentru cooperarea oamenilor de știință europeni, îndreptându-l pe întemeietorul ei să o considere ca pe una din cele mai mari realizări ale vieții sale. Participă la două congrese, Congresul bibliografilor și bibliofililor de la Paris și Congresul internațional de istorie de la Bruxelles. Acesta din urmă a constituit o bună ocazie de a se întâlni cu cei mai iluștri istorici ai timpului, de a lega noi prietenii sau de a le consolida pe cele vechi; întâlnirea cu regele Belgiei a fost un prilej de discuții pe marginea principalelor evenimente internaționale. Tot în 1922 are lungi discuții cu regele Iugoslaviei, Alexandru I și face o călătorie la Praga, unde conferențiază la Universitate și are o serie de întrevederi cu savanți și oameni politici cehi, printre care Eduard Beneš. Seria întâlnirilor cu șefii de state continuă cu președintele Franței, Alexandre Millerand, care îl primește în 1924; are convorbiri și cu președintele Senatului, Gaston Doumergue, cu președintele Camerei, Raoul Péret, cu P. Painlevé, G. Leygues, Mortcerf, cu profesorul Roger, decanul Facultății de medicină, La Boyer, Puig y Cadafalch, Francis James, Al. Coville, Diurici, Th. Delcassé, Fougères și rectorul Appell. Are întâlniri cu membri ai comitetului Societății Națiunilor, printre care Eric Drumond. În iunie 1924, la invitația guvernului polonez face o călătorie de două săptămâni în cinci centre universitare din Polonia: Varșovia, Poznan, Cracovia, Lvov și Vilnius. Primit cu multă căldură, Iorga prezintă nouă conferințe, onorate de un numeros auditoriu, printre care personalități remarcabile din domeniul istoriografiei ca Oskar Halecki, Stanislaw Kutrzeba, Stanislaw Ketrzyński, Fryderyk Papée, Waclaw Sobieski, Józef Dabrowski, Aleksander Ozolowski, filologii Jan Rozwadowski, Jan Lós, Kazimierz Morawski, Karol Estreicher. Are și o întrevedere cu președintele Poloniei, Stanislaw Woyciechowski, și cu alți frunțași ai vieții politice. Publicațiile poloneze "Kurjer Poranny", "Przeglad Współczesny" și "Glos Poranny" au publicat articole laudative la adresa savantului român.

Anii interbelici au fost plini de inițiative remarcabile, de călătorii care i-au prilejuit noi contacte și relații cu pleiada intelectualității europene, de activități științifice susținute. Numeroși istorici europeni – H. Grégoire, Graindor, Zeiller, Sir W. Ramsay, Peterson, N.P. Kondakov, P. Collinet, Péan, Ch. Diehl, Vulici, Kugeas, Sotiriu, Guarnieri, Citati, L. Bréhier, Puig y Cadafalch, Gay, Murko, Grünwald - paricipă în 1924 la primul Congres internațional de bizantinologie, organizat la București, la inițiativa lui Nicolae Iorga. În 1925 se află din nou la Paris, unde are întrevederi cu noul președinte al Franței, Gaston Doumergue, cu P. Collinet, Boyer, M. Unamuno, Puig y Cadafalch, Henri Berr, Coije; la Societatea Națiunilor ține o conferință despre minoritățile din România. În Italia este invitat la Florența, unde Mussolini îl primește într-o îndelungată audiență. Conferințele de la "Cercle artistique" din Bruxelles i-au adus un auditoriu format în exclusivitate din

intelectuali de marcă, printre care regele și regina, numeroși oameni politici, ca ministrul de externe, Hymans, ministrul de instrucție, Nolf, profesori universitari, oameni de știință belgieni. Cunoaște și se întreține la Geneva cu principalii reprezentanți ai Societății Națiunilor. Continuă cursurile de la Sorbona în 1926; are convorbiri numeroase cu Théodore Reinach, Ch. Bémont, Abel Lefranc, Merriman, Ch. Rist, P. Collinet, Saint-Aulard, Chaptal, Godet, M.L. Lacaze, Gauvin, Ferdinand Lot, Berthélemy, Mailly, Bottinelli, Mario Roques, Spalaicovici, F. Brunot, Holleaux, Desjardins, O. Halecki, Eisenmann; se întâlnește cu Louis Marin, unul din șefii dreptei; la Societatea Națiunilor ține o conferință pe tema necesității educării către înțelegere a noilor generații balcanice. Vizita în Danemarca îi prilejuiește întâlniri cu oamenii politici – ministrul de externe, Moltke, ministrul de instrucție, Nina Bang, președintele Parlamentului și cu savanți danezi – romanistul Sandfeld, profesorii Stensgard și Nillson. Se bucură apoi de o călduroasă primire în Suedia, unde are întrevederi cu rectorul Universității din Upsala, cu profesorul de istorie modernă Stavenon, cu arhiepiscopul Nathan Sonderblöm. Al doilea Congres internațional de bizantinologie din 1927 de la Belgrad, a însemnat noi întâlniri și discuții, fiind primit acum de regele Alexandru I; va dona numeroase publicații Universității din Belgrad, Academiei de Științe și Bibliotecii Naționale. Tot în 1927 este primit la Roma de papa Pius al XI-lea, care-i elogiază activitatea științifică, apoi de regele Victor Emanuel și de Mussolini. Un eveniment major al anului 1928, Congresul internațional de istorie, va reuni la Oslo 1500 de istorici de renume, printre care H. Koht (viitor ministru de externe al Norvegiei), Brandi, H. Pirenne, Kidder, Vulici, Fedele, Puig y Cadafalch, Mikkola, Rostovzev, J. Pagés, H. Temperley, A. Dopsch, B. Dembinski, Gallavresi, Albertini, Ch. Bémont, G. Volpe, Pokrovski, J. Holland Rose, Zelonski, G. Glotz, Susta, Curman, Hildebrand, E. Collin, Wigman, Quensel, H. Hauser. La Oslo savantul român are o întrevedere cu regele Norvegiei, Haakon VII. În luna iunie ia parte la Conferința Micii Înțelegeri, la Belgrad. Iorga participă în 1929 la adunarea Comitetului internațional de istorie, ținută la Veneția; din comitet fac parte, printre alții, H. Koht, președinte și contele P. Oesi, P. Fedele, G. Glotz, Alexandri, Friedmann, M. Lhéritier. Nicolae Iorga a stabilit numeroase contacte cu istoricii spanioli în timpul călătoriilor făcute în Spania, în 1927 și 1928, precum și cu ocazia participării în 1929, la Barcelona, la ședința de pregătire a Congresului internațional de istorie a Spaniei; la congres ține o comunicare și ia contact cu Puig y Cadafalch, Nicola d'Olwer, Valls, Finke, Mayer-Lübke, Brandi, Paul Paris, Ballesteros, Curman, Rubio y Lluch. Cu acest prilej este primit de regele Spaniei, Alfonso al XIII-lea. Anul 1930 a fost un an bogat în călătorii; Iorga a vizitat S.U.A., cu scurte treceri în Canada și Mexic, Anglia, Elveția, Italia și Grecia. A străbătut America de la un capăt la altul, a conferențiat la numeroase universități (Columbia, Georgetown, Berkley, Harvard, Pomona, etc.), a purtat discuții cu personalități ale vieții științifice și politice, cu ziariști și a avut o întrevedere cu președintele S.U.A., Herbert Clark Hoover. În Anglia participă la Congresul

internațional de istorie de la Cambridge și Londra. Petrece mult timp în compania istoricilor englezi, americani, francezi și polonezi, care îi cer articole și studii pentru revistele lor de specialitate. La Londra, N. Titulescu dă la hotelul "Ritz" un mare dîneu în onoarea profesorului Iorga, printre invitați numărându-se somități din lumea științifică și din presa engleză ca: sir Frederic Kenyon, directorul Muzeului Britanic, profesorul Haliday, rectorul Universității "King's College", profesorul Montmorency, profesorul Arnold Toynbee și Wickham Steed. La 3 mai 1930, la Universitatea din Oxford mai mulți savanți sunt onorați cu titlul de *doctor honoris causa*, printre care istoricul norvegian H. Koht, spaniolul Altamira, polonezul Dembinski, americanul Leland și românul Nicolae Iorga. Ceremonia înmânării diplomelor a avut loc în fața profesorilor universității, ale ilustrelor personalități din Londra, Cambridge și Oxford, ale savanților veniți din 34 de țări. În Elveția conferențiază la Universitatea din Berna, apoi la cea din Zürich; aici se organizează o impunătoare festivitate, la care peste 300 de savanți și studenți elvețieni îl sărbătoresc pe istoricul român. Tot în 1930 are loc cu mare fast inaugurarea "Casei romena" din Veneția, fiind de față miniștri, reprezentanți ai Academiiilor și universităților italiene, membri unor societăți culturale, studenți, intelectualitatea venețiană și padovană; cu această ocazie publicația "La Rassegna Italo-Romena", editată la Milano, a consacrat un număr întreg marelui savant. La Atena are întreveneri cu președintele Greciei, Alexandros T. Zaïmis. Începutul anului 1931 va însemna, din nou, cursuri la Sorbona, conferințe, recepții, întâlniri cu Bouglé, Brunel, P. Collinet, S. Charléty, J. Ancel, J. Carcopino, Ch. Bémont, G. Glotz, Bure, H. Claparède, gen. Jacquemont. În noiembrie este primit la Paris în calitate de prim-ministru al României, întreținându-se cu fruntașii politici ai Franței: președintele republicii, P. Doumer, cu prim-ministrul P. Laval, cu A. Briand și A. Tardieu; în presa franceză sunt publicate articole dedicate activității sale, i se iau interviuri. În 7 noiembrie i se conferă titlul de *doctor honoris causa* al Sorbonei, împreună cu economistul belgian Anciaux, biologul american Cannon și Osborn. A 60-a aniversare a zilei sale de naștere, în 1931, s-a bucurat de un larg ecou internațional; multe articole elogioase au fost publicate în ziarele "Novy Vecernick" (Praga), "Der Bund" (Bernă), "Swiat" (Varșovia), "Il Giornale dell'Arte" (Milano), "Gringoire" (Paris). Un grup de oameni de știință francezi – Ch. Diehl, Ch. Bémont, F. Lot, J. Carcopino, H. Focillon, G. Glotz, H. Hansen, E. de Martonne, G. Millet, M. Roques – a inițiat tipărirea unui masiv volum omagial, pentru a-l sărbători. După Anglia și Franța, este rândul Italiei să-și arate considerația pentru opera savantului român: în decembrie 1932 Iorga este ales membru al Academiei degli Arcadi din Roma, iar în ianuarie 1933 i se conferă titlul de *doctor honoris causa* al Universității din Roma.³

³ Berindei, D., *N. Iorga și Franța*, în "Revista română de studii internaționale", XXVII, nr. 5-6, 1993, Buzatu, G., *N. Iorga și istoricii străini*, în "Mitropolia Moldovei și Sucevei", LVI, nr. 10-12, 1980, p. 799-802, Dascălu, N., *N. Iorga și propaganda externă a României (1918-1940)*, în "Revista istorică", II, nr. 5-6, 1991, p. 271-288, Ion, A., *Nicolae Iorga et l'histoire*

Nicolae Iorga va fi o prezență de frunte la Varșovia, la Congresul internațional de istorie din 1933; are întâlniri cu savanți din întreaga lume – M. Handelsman, Temperley, H. Koht, Eisenmann, Frijs, E. Lukinich, M. Lhéritier, Manteufel, B. Dembinski, J. Radonič, O. Halecki, Olivier Martin, P. Fedele, G. Volpe, J. Pagés, Kehr, Grabar și cu oameni politici polonezi – președintele Poloniei, Ignacy Mościcki, prim-ministrul Janusz Jędrzejewic, ministrul agriculturii. În 1934, cu ocazia călătoriei anuale la Paris se întâlnește cu ministrul educației, Berthod, cu directorul învățământului superior, Cavalier, cu Gauthier, redactor la "Revue Bleue"; participă la ședința Comitetului internațional de istorie, are discuții cu F. Lot, S. Charléty, H. Koht, M. Handelsman, H. Temperley, Al. Coville, O. Halecki, M. Lhéritier. În februarie 1935 are loc redeschiderea cursului de la Sorbona, cu care prilej are noi întâlniri cu prietenii și cunoscuții săi – Ch. Diehl, P. Collinet, Pinon, L. Halphen, H. Focillon, M. Rocques, G. Monod, P. Henry, S. Gorceix, Sibourt, Guyot, Cassagnac, Guichen, J. Ancel, Piganiol, Henry Bordeaux, Eisenmann, René Grousset, Jannell, etc. În Italia conferențiază la Roma, are întâlniri cu Francesco Ercole, de Chambrun, G. de Jerphanion, Del Vecchio. Anul 1936 îl începe tot la Paris; după cursuri ține conferințe la Academia de Inscricții, la Societatea de studii asupra revoluției franceze; își face timp pentru întâlnirile cu J. Carcopino, Coville, S. Charléty, Labbé, Sergent, P. Collinet, Grondijs, M. Lhéritier, Ch. Bémont, M. Pernot, Ch. Diehl, H. Focillon, Guichen, Förster, Montfort, J. Ancel, Bloch, F. Lot, Osusky, P. Hazard. În februarie este primit de președintele Franței, Albert Lebrun. În cursul anului conferențiază la Lille, Nancy, Rouen, Bruxelles (unde are întâlniri cu H. Grégoire, cu alți profesori belgieni și cu ministrul Hymans), Haga (se întâlnește cu ministrul de externe și cu

---

des relations culturelles franco-roumaines, în "Cahiers roumain d'études littéraires", nr. 1, 1991, p. 14-23, Jeglinschi, V., *N. Iorga în contextul raporturilor culturale româno-poloneze*, în "Romanoslavica", XIII, 1885, p. 113-130, Liu, N., *N. Iorga și Italia*, în "Steaua", XXXI, nr. 3, 1980, p. 42-43, Nagy-Talavera, N.M., *N. Iorga – o biografie*, Iași, 1999, Nagy-Talavera, N.M., *Nicolae Iorga: the cultural ambassador of Romania to the west*, în "Romania and western civilisation", Iași, 1997, p. 159-163, Nastasă, L., *N. Iorga în istoriografia maghiară*, în "Dacia literară", VIII, nr. 1, 1997, p. 3-5, Opreșan, I., *N. Iorga. Corespondență cu Karl Lamprecht*, în "Manuscriptum", XIII, nr. 3, 1982, p. 67-85, Pașcalău, G., *Din relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929-1939)*, în "Revista istorică", XLI, nr. 5, 1988, p. 480-498, Pearton, M., *Iorga in England*, în "Revue roumaine d'histoire", XXXII, nr. 3-4, 1993, p. 349-356, Pippidi, A., *Moștenirea pierdută. Mario Roques și N. Iorga*, în "Revista istorică", IV, nr. 3-4, 1993, p. 321-330, Popi, G., *La collaboration culturelle serbo-roumaine pendant la période de l'entre-deux-guerres*, în "Transylvanian Review", VII, nr. 4, 1998, Theodorescu, B., *Nicolae Iorga*, București, 1968, Theodorescu, B., *Nicolae Iorga – 1871-1940*, București, 1976, Țurlea, P., *Școala română din Franța*, în "Studii și articole de istorie", LIII-LIV, 1986, p. 225-234, Valota, B., *Lamprecht, Iorga e il dibattito storiografico fra '800 e '900*, în "Revue roumaine d'histoire", XXI, nr. 1, 1984, p. 15-37

numeroși diplomați). La propunerea lui Iorga, adunarea Comitetului internațional de istorie se desfășoară la București, în 1936; participă M. Laskaris, O. Halecki, V.M. Amantos, H. Koht, B. Dembinski, Temperley. În septembrie călătorește în Italia, la Veneția - unde se întâlnește cu F. Ercole, Del Vecchio, Volpi, contele Marcello, Nino Cortese, prințul Umberto-, la Neapole și la Roma. Aici ia parte la Congresul de bizantinologie, organizat de Silvio Mercati și Romanelli; are convorbiri cu Del Vecchio, G. Millet, Fr. Dölger, H. Delahaye, Sisič, H. Grégoire, V.M. Amantos, S.M. Monti, Bottai, Francini, Dvornik, Moravcsik; este primit de regele Italiei, Victor Emmanuel, de Mussolini și de papa Pius al XI-lea. În 1937 va călători puțin în străinătate, doar la Veneția și Paris. Anul 1938 nu a fost mai bogat în ieșiri. Călătorește doar în Elveția, pentru a participa la Congresul internațional de istorie de la Zürich; este ales vicepreședinte al Comitetului internațional al istoricilor, pe timp de 5 ani, ca o confirmare a aprecierii sale ca cel mai valoros intelectual din Europa de sud-est; se întâlnește cu H. Berr, H. Koht, O. Halecki, L. Halphen, H. Temperley. În mai 1939 își ține pentru ultima oară cursul la Sorbona.⁴

Nicolae Iorga s-a bucurat de o mare apreciere în rândul cercurilor științifice europene, și nu numai. Acest fapt este dovedit de nenumăratele titluri științifice și universitare cu care a fost onorat: în 1893 devine doctor în litere și filosofie la Universitatea din Leipzig; în 1896, diplomat al Școlii de Înalte Studii din Paris; membru de onoare în Reale Deputazione Veneto di Storia Patira Venezia, din 1911; membru corespondent la Ateneo Veneto, din 1912 și la Institutul Franței din 1919; *doctor honoris causa* al Universității din Strasbourg, în 1920; membru corespondent al Academiei Internaționale de Litere și Științe din Napoli, din 1921; din 1923 *doctor honoris causa* al Universității din Lyon, membru asociat al Academiei de Științe, Litere și Arte din Lyon, membru corespondent al Academiei de Istorie din Stockholm și membru al Academiei din Cracovia; din 1926 membru corespondent al Societății de geografie din Lisabona, *doctor honoris causa* al Universității din Geneva și a Facultății de Teologie Protestantă din Paris; membru corespondent la Reale Istituto Veneto, din 1928; *doctor honoris causa* al Universității din Vilna, din 1929; *doctor honoris causa* al Universității din Oxford; din 1931 membru al Academiei din Praga, *doctor honoris causa* al Universității din Paris și membru de onoare la Academia Latinitas Excalendae; *doctor honoris causa* al Universității din Bratislava și membru corespondent al Academiei degli Arcadi din Roma, din 1932; din 1933 membru asociat al Societății de studii bizantine din Atena și *doctor honoris causa* al Universității din Roma; membru corespondent al Academiei Stanislas din Nancy, din 1936, membru corespondent al Academiei de istorie din Santiago de Chile, din 1937; *doctor honoris causa* al

⁴ Nagy-Talavera, N.M., *N. Iorga – o biografie*, Iași, 1999, Nagy-Talavera, N.M., *Nicolae Iorga: the cultural ambassador of Romania to the west*, în "Romania and western civilisation", Iași, 1997, p. 159-163, Theodorescu, B., *Nicolae Iorga*, București, 1968, Theodorescu, B., *Nicolae Iorga – 1871-1940*, București, 1976

Universității din Alger, din 1939; membru corespondent al Academiei Armene San Sazzaro din Veneția; membru corespondent al Academiei dei Lincei din Roma, membru al Institutului slav din Londra și al celui din Praga. La vestea morții marelui savant, drapelele de doliu a 47 de universități s-au plecat în bernă, într-un ultim omagiu⁵.

Nicolae Iorga a urmărit mereu integrarea în cultura românească a elitelor culturale și a capodoperelor celorlalte națiuni europene. A fost adeptul unei circulații naturale a valorilor, a influențelor, a schimburilor interculturale, care nu afectează originalitatea culturilor proprii. Membrii Academiei române au avut numeroase întâlniri cu marile personalități ale vieții științifice și culturale europene, cu ocazia cărora Iorga a subliniat rolul avut de diferitele națiuni la evoluția culturală a lumii. În iunie 1919 a fost găzduită de Academie vizita unei misiuni științifice franceze conduse de juristul Lucien Poincaré și formată din bizantinologul Ch. Diehl, arheologul Gustave Fougères, W. Balthazard, Daniel Berthelot, Paul Janet, istoricul literar Joseph Bédier, Em. de Martonne, Ed. Meynial. La propunerea lui Iorga, în martie 1921 Academia primește vizita ministrului de externe al Poloniei, Sapieha. Tot el a avut inițiativa unei întâlniri la Academia română cu participanții la primul Congres internațional de bizantinologie ținut la București, în 1924. Louis Barthou, ministrul de externe al Franței în 1934, a fost în același an oaspetele Academiei, iar la propunerea lui Iorga a fost ales membru de onoare. Rolul jucat de Iorga în raporturile Academiei române, instituție reprezentativă a culturii românești, cu instituții similare sau de altă natură, cu personalități marcante ale lumii a fost incontestabil; acest fapt a făcut ca străinii să vadă în el figura reprezentativă a culturii naționale românești. Iorga a întreprins numeroase acțiuni pentru antrenarea savanților străini în participarea la misiunile științifice întreprinse de Academia română. Semnătura lui Iorga figurează pe 37 de rapoarte-propuneri de alegere ca membri de onoare sau corespondenți ai Academiei române a următoarelor personalități: K. Lamprecht (Germania), J.B. Bury, Stephan Gaselle, Harold Temperley (Anglia), Karl Patsch (Austria), G. Gatzarov, Andrei Protitch (Bulgaria), Nyrop (Danemarca), R.J. Kerner, T.W. Riker (S.U.A.), J. Ancel, Louis Barthou, J. Bédier, Ch. Bémont, H. Capitant, J. Carcopino, G. Dumas, H. Focillon, Gustave Glotz, vicontele de Guichen, Lacour-Gayet, B. Mirkine-Guerzévitch, Ch. de la Roncière, marchizul de Saint-Aulaire (Franța), A.M. Andreades, M. Lascaris, G.A. Sotirion (Grecia), Giuseppe Lugli, Silvio Mercati, Pietro Orsi, Roberto Paribeni (Italia), L.H. Grondijs (Țările de Jos), Olgierd Górka (Polonia), Th. Garrigue Masaryk (Cehoslovacia), Jovan Radović, F. Sišič, Stanoje Stanojevič, N. Vulič (Iugoslavia); întâlnim aici oameni de știință (istorici, istorici de artă, arheologi, bizantinologi, filozofi) dar și oameni politici (miniștri, conducători de state, diplomați)⁶.

⁵ Georgescu, T., *N. Iorga împotriva hitlerismului*, București, 1966.

⁶ Popescu-Gogan, P., N. Iorga et l'échange de valeurs scientifiques universelles par l'Académie Roumaine, în "Revue roumaine d'histoire", X, nr. 4, 1971, p. 663-682

3. Nicolae Iorga – promotor al ideii de colaborare științifică și culturală

Spiritul de colaborare europeană, concepută ca o treaptă superioară a solidarității europene, pus în slujba progresului civilizației mondiale, îl va determina pe marele savant să devină un promotor al cooperării științifice și culturale internaționale, contribuind simultan și la afirmarea valorilor culturale ale poporului român, la mai buna cunoaștere a națiunii române în Europa; Nicolae Iorga s-a exprimat deseori asupra necesității integrării noastre în spațiul cultural european, fiind un campion al idealului de înfrățire între popoare prin cultură.

Demersul intelectual al lui Iorga de-a lungul unei jumătăți de veac, în care a reflectat la soarta umanității, a analizat, a dat soluții, a adus noi informații asupra culturii și civilizației, cu precădere a popoarelor europene, s-a concretizat într-o deosebit de vastă operă științifică. În țară și în străinătate au stârnit interes investigațiile istoricului în domenii ca: istoria cruciadelor, a papalității, istoria Bizanțului, a Imperiului otoman, a Europei și a statelor ei, și, firește, istoria românilor, precum și editarea ambițioasei *"Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité"* (4 volume, 1926-1928) și, mai ales, preparativele pentru elaborarea unicei *Istoriologii umane*. Savantul a înțeles să impulsioneze legăturile culturale dintre popoare și printr-o operă de insitucionalizare; cele trei institute pe care le-a întemeiat succesiv (1914, 1934, 1937) și condus simultan până în 1940, aveau ca domenii de cercetare sud-estul european, civilizația bizantină și istoria universală. Iorga a promovat colaborarea științifică și culturală nu numai prin opera scrisă ci și prin diversele conferințe publice ținute în nenumăratele sale vizite în centre universitare și culturale de prestigiu din Europa; era într-un permanent contact cu pleiada savanților și oamenilor de stat.

Legăturile lui Nicolae Iorga cu figurile marcante ale lumii europene interbelice, cu precădere savanți și oameni politici, au fost de o mare diversitate; unii i-au fost foarte buni prieteni, de alții s-a apropiat datorită aceluiași preocupări științifice sau a idealurilor comune; de-a lungul vieții sale, savantul român a lăsat o impresie de neșters prin noblețea și vitalitatea prezenței sale unor oameni atât de diferiți ca Pirenne, Wilamovitz-Moellendorf, Heisenberg, Diehl, Roques sau Carcopino, iezuitul Guillaume de Jerphanion, Handelsman și Halecki, Temperley sau Grondijs. Iorga a avut, mai mult decât orice român de atunci și până în zilele noastre, legăturile cele mai numeroase în Europa. Călătorește enorm ori primește vizita unor mari savanți de peste hotare; academiile și universitățile din Europa și America sunt onorate să-l aleagă printre membrii lor sau să-l proclame *doctor honoris causa*; este nelipsit de la marile congrese internaționale de istorie (Londra, Bruxelles, Oslo, Cambridge, Varșovia, Zürich) ori inițiază congrese internaționale.

Și-a menținut relațiile de colaborare cu contemporanii săi printr-un amplu și divers schimb epistolar.⁷ Corespondența lui Iorga are o deosebită însemnătate, deoarece aduce prețioase mărturii despre prestigiul internațional pe care Iorga și-l

⁷ Iorga, N. *Corespondență*, vol. 1-3, ed. E. Vaum, București, 1984-1991, *Scrisori către N. Iorga*, vol. 1-2 ed. B. Theodorescu, vol. 3-4 ed. P. Țurlea, București, 1972-1993

câștigase de timpuriu. Corespondența din primii 10 ani dovedește o febrilă activitate de cercetare; scrisorile sunt scurte, pline de informații și idei cu caracter științific, preponderente fiind cele primite de la arhivari, editori, ziariști și savanți din toate colțurile Europei. După primul război mondial scrisorile încep să-și schimbe conținutul, venind cu precădere de la savanții lumii și de la oamenii politici; istoricul român este invitat la congresele internaționale, este chemat să țină conferințe în întreaga Europă, și chiar în S.U.A., i se solicită colaborarea la diverse reviste cu caracter științific, la volumele omagiale dedicate marilor savanți europeni. Anii interbelici au însemnat noi legături de prietenie, consolidarea vechilor relații și schimburi de opinii cu personalitățile științifice și politice ale Europei.

A corespondat mai ales cu istorici: francezi - J. Ancel, Ch. Bémont, P. Collinet, Ch. Diehl, E. Driault, H. Focillon, G. Glotz, G. Hanotaux, H. Hauser, M. Lhéritier, F. Lot, G. Lacour-Gayet, L. Madelin, E. de Martonne, B. Mirkiné-Guétzevitch, A. Tibal, englezi - J.B. Bury, Ch. Caspari, Sir G.W. Prothero, H. Rose, R.W. Seton-Watson, H.W.V. Temperley, italieni - P. Albertoni, R. Cessi, F. Ercole, V. Lazzarini, E. Païs, A. Pernice, G. Volpe, ruși - M. Bretschkewitsch, S. Lappo Danilewsky, N. Kareev, I. Kulakovsky, A. Vasiliev, germani - E. Gerland, W. Goetz, A. Heisenberg, H.F. Helmolt, K. Lamprecht, P. Marc, H. Oncken, R. Scholz, M. Sobernheim, belgieni - H. Grégoire, H. Pirenne, sârbi - T.R. Giorgiević, S. Novaković, J. Radonić, polonezi - M. Handelsman, T. Korzon, cehi - C.J. Jireček, maghiari - D. Angyal, bulgari - G.I. Katzarov, N.I. Milev, S. Radeff, I. Șișmanov, V. Victoroff-Todoroff, V.N. Zlatarski, greci - S. Lambros, norvegieni - H. Koht, elvețieni - J. Kinkel, suedezi - A.G. Stille, olandezi - Grondijs, H. Heeringa, americani - M. Spinka, W. Shepherd. Iorga corespundează și cu oameni de știință de alte specialități: chimistul german J. Bergbauer, scriitorul cipriot A. Emilianidès, filologul german M. Friedwagner, scriitorul francez R. de Flers, scriitorul și ziaristul italian R. Fava, filologul austriac E. Gamillscheg, filologul ceh J.U. Jarnik, savantul italian G. Marconi, filologul francez J. Marouzeau, filologul italian R. Ortiz, filologul francez G. Paris, filologul francez M. Roques. Și cu oamenii politici ai timpului a avut un schimb impresionant de scrisori: cu E. Beneš, G. Clemenceaux, P. Deschanel, T.G. Masaryk, J. Pilsudski, N. Pašić, A. Thomas, A. Thiéry, A. Tardieu, E. Venizelos.

În ciuda faptului că autoritatea sa se exercita într-o țară marginală și că cea mai mare parte a operei sale a fost scrisă într-o limbă de circulație restrânsă, Iorga a participat la principalele evenimente științifice și culturale de pe continent și a avut contacte cu cele mai de seamă personalități ale scenei culturale și politice. Activitatea sa a atins practic toate mediile societății românești, cercurile universitare și politice din țară și străinătate. A sesizat importanța și necesitatea propagandei pe care statul român trebuie să o facă în străinătate, subliniind că toate statele vecine aveau un avans în domeniu; în studiul *Propaganda în străinătate*⁸ se pronunță

⁸ În volumul "Politica externă a României", București, 1926, pag. 263.

pentru publicarea unor lucrări în limbi străine, care să înfățișeze istoria românilor, contribuția lor la progresul civilizației. Ca mijloace de acțiune propune "să trimitem ce este mai bun la noi și pe aceia care sunt mai buni dintre noi". Acestei metode de a face cunoscută România în lume i-a rămas fidel în toate eforturile întreprinse în direcția colaborării științifice și culturale. Astfel, împreună cu bunul său prieten, filologul francez Mario Roques a avut inițiativa proiectului unor vizite ale studenților francezi în România, precum și inițiativa unor excursii comune, care urmăreau o mai trainică apropiere între cele două țări. De asemenea, Școala Română de Studii Superioare de la Paris avea, printre altele, și menirea de a contribui la mai buna cunoaștere a valorilor românești și, în egală măsură, la colaborarea culturală cu Europa. Iorga a primit, împreună cu alte personalități științifice europene, proiectul lui Henri Bergson privitor la înființarea Comisiei Internaționale pentru Cooperare Intelectuală. A avut inițiativa de a invita oameni de știință și de cultură la Vălenii de Munte, pentru a ține cursuri la școala sa de vară sau pentru a le oferi prilejul de a vizita România, în spiritul ideii de colaborare.

Înainte de a fi ajuns el însuși persoană oficială a fost primit de numeroși șefi de state sau sărbătorit la Geneva de către conducătorii principalelor misiuni diplomatice la Societatea Națiunilor. Cu ocazia Conferinței de pace de la București din 1912, Iorga îl cunoaște pe Nikola Pašić, venerabilul om de stat sârb și pe omul de stat grec Venizelos. În 1913 se întreține la Belgrad cu regele Petru I, iar cu succesorul acestuia, Alexandru I, va avea, de asemenea, discuții fructuoase. Savantul a stabilit o relație apropiată cu regele Belgiei, Albert I, care va dura toată viața. A avut legături și cu conducătorii Cehoslovaciei – Tomáš Garrigue Masaryk și Eduard Beneš. A fost primit de 4 președinți ai Franței, Alexandre Millerand, Gaston Doumergue, Paul Doumer și Albert Lebrun, de președintele Poloniei, Stanisław Wojciechowski, de regele Norvegiei, Haakon VII, de cel al Italiei, Victor Emanuel, de președintele S.U.A., Herbert Clark Hoover. Cu Papa Pius al XI-lea a avut o relație specială de amicitie, încă de pe vremea când acesta era directorul Bibliotecii Ambrosiana din Milano, iar legăturile sale cu Benito Mussolini au fost cordiale, până în momentul în care planurile agresive ale Italiei au devenit evidente.

În 1931, cu ocazia împlinirii a 6 decenii de la naștere, un grup impozant de savanți francezi inițiază tipărirea unui masiv volum omagial, ca semn de prețuire a întregii sale cariere științifice; în același an, J. Carcopino îl enumeră pe Iorga printre personalitățile care onorează întreaga omenire. *Doctor honoris causa* al principalelor universități europene, figură marcantă a congreselor internaționale de istorie vreme de un sfert de secol, vicepreședinte al Comitetului internațional de științe istorice, Nicolae Iorga a obținut recunoașterea științifică internațională cuvenită.

ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ÎN ANUL 1999. DIRECȚII ȘI TENDINȚE

NICOLAE BOCȘAN, STELIAN MÂNDRUȚ

ABSTRACT. Romanian Historiography in 1999. Trends and Tendencies. Our endeavour aims at investigating "what/how" was written in matters of printed books/polygraphy in the Romanian historical science during 1999. We have tried to detect manners of "re-writing" history in accordance with the informational growth and improved interpretative discourse. The native historiographical evolution pointed out the state of the **reference instruments**, the reaffirming of some less known categories of **auxiliary sciences**, the native rethinking of the **ancient, medieval and modern history**, the factual rehabilitation in the **contemporary/recent** one, the orientation towards the **local/regional history**, the taking into account of the **cultural history** and the continuous interrogation of the potential and the limits of the **universal history** research. The expressed suggestions take into account a specific paradigm made up through a free and contractual treatment interacting with some other areas in the matter. The conclusions of this approach underline the necessity of a self-critically interdisciplinary discourse, which could lead to the reversal of the historical reflection angle between eventful/conflicting and structural/civilizing.

Admițând din debut un subiectiv enunț despre istoriografie ca fiind un "simplu discurs asupra unui discurs", efortul prezent de conceptualizare a materialului factual înregistrat pentru intervalul sus indicat, nu încearcă deloc să reprezinte doar un prematur și prezumțios inventar tematic reevaluat, dar nici să-și aroge radiografierea în detaliu a rezultatelor științei istorice autohtone în finalul secolului XX.

Tema a fost adeseori uzată în abordări sistematice maxime/minime, astfel încât tentativa noastră, întreprinsă în genul unei anchete asupra a "ceea ce/cum s-a scris" sub formă edită de carte/poligrafie, tinde să puncteze interpretativ sensul evoluției istoriei făptuite odinioară și acum, totul filtrat însă printr-o viziune proprie. Mai ales datorită faptului că trecutul, definit mai nou drept un areal ce reflectă încordarea dintre știință și conștiință, include însăși opinia cotidiană despre ceea ce a fost, laolaltă cu întreaga încărcătura cultural/ideatică moștenită în spațiu și timp. Astfel că apelul făcut mereu la

istorie, ca necesară sursă de echilibru, intenționează să surprindă continua ei rescriere în baza unui venit spor informațional și interpretativ. Îndeosebi în contextul actual, marcat de fenomenul "globalizării/mondializării" sub un dublu unghi, conceptual-metodologic, dar și în conjunctura internă specifică tranziției.

Istoriografia românească a manifestat și denotă încă anumite exerciții critice în discursul novator/remediativ profesat, în adiacența păstrării unor elemente specifice multor direcții valabile fazei "schimbării de sistem"(1989). Criza adaptării prelungită pe multiple planuri(economic/moral/instituțional/mental) și căutarea unor noi identități în aria dată sunt însoțite acum de multe deplasări de interes spre alte variate domenii abordabile (macro/micro-istorie), care au atras inerente schimbări de paradigmă, vizibile mai cu seamă în discursul pronunțat în scris. Astfel încât o măsură adecvată în schița comprehensivă momentană este ilustrată de un altfel de "rostire", elaborată tocmai în ideea unui compromis-echidistant, menit să survină în terminalul etapei de continuitate/ruptură din ultimul deceniu al veacului trecut.

Accelerarea timpului istoric a condus la o mai atentă explorare a permanenței și inerției colective, îndeosebi atunci când, schimbate multe din metodele preluate și adaptate, strategia exersată confirma deplasarea analizei spre noțiuni precum datul cotidian, viața privată, conduite antropologice, cantitativism etc. În mod concomitent au apărut și s-au răspândit "noi mituri", care îngreunează studierea evenimentului și efortul notabil de redefinire al memoriei de către un grup de istorici "dezinhibați", într-un dublu palier; fie în propria manifestare, prin raportarea față de durată, fie tocmai prin aparența strădaniei de a menține puritatea discursivă a elaboratului propriu/colectiv.

Condiția intrinsecă a discursului istoric în acest răstimp terminal este pecetluită pe mai departe de căutări referitoare la anumite construcții sintetice (surse, monografii, analize), ca și de nenumărate inițiative particulare ce dezvoltă proiecte anterioare și accentuează, astfel, un fenomen de diversificare/fragmentare, probat într-un registru secvențial/tehnicist. Toate au încercat însă să contribuie la reabilitarea unor teme și figuri, la trierea câtorva concepte istoriografice desuete și la necesare corecții de riguroasă metodă.

Instrumentarizarea unei serii de identificări existente și în imaginarul colectiv tradițional, accesibilă prin reeditările istoriografice de tip restitativ (de la un S. Bărnăuțiu la A. D. Xenopol), și-a propus un țel primordial în tocmai renașterea spiritului științific, o noțiune interpretativă care depășește oricum limitele restrictive ale termenului în sine. Multe din periegezele analitice cu privire la nevoia acută a societății românești de a-și regândi propria viziune asupra trecutului (L. Boia, Al. Zub), au consemnat efortul deosebit de a înlocui unele piese componente ale discursului, odată cu modificarea sistemului de referințe și cu un râvnit dialog interdisciplinar, tocmai în încercarea de a apela și la alte achiziții conceptuale menite să favorizeze unghiul investigației.

Sugestiile propuse acum în legătură cu direcția de ansamblu și cea metodologică, au în vedere o paradigmă specifică, concepută într-o tratare liber-democratică și contractuală cu alte arealuri problematizate. Nevoia de sporită

reflexivitate la nivelul profesiei istorice reclamă, în opinia câtorva exegeți, un permanent examen critic față de trecut, abandonarea multor carențe, deschiderea validă față de celălalt, descătușarea progresivă de angoase și mituri; iar prin "terapia" re-lecturării istoriei să se simplifice abolirea treptată a studiului factual și generalizarea unor domenii/ teme variate (alteritatea, elitele, minoritarii-majoritarii, partidele etc.), în spiritul unei cercetări pe deplin interdisciplinare.

Modernizarea istoriografiei autohtone dorită în anul 1999 prin anumite schimbări radicale în plan conceptual-metodologic pretindea, astfel, o abordare transdisciplinară, cooperarea cu alte sectoare de profil înrudit întru redescoperirea filonului autohton, dar și tangența cu știința istorică străină, printr-un util transplant de procedee înnoite și adoptate cerinței locale. Resurecția calitativ-cantitativă în plan editorial a avut loc acum într-un dublu palier: 1) de valorizare-recuperatorie a datului "nepermis" vreme de peste o jumătate de secol; 2) de aliniere la valorile regăsite ale istoriografiei continentale/mondiale.

Evoluția științei istorice românești în 1999 a atras inevitabil atenția asupra importanței crescute a **instrumentarului de referință**, indiferent de categorie, vădind insuficiențe remediate pe terenul bibliografiilor de specialitate și al altor teritorii conexe (economie, literatură, pedagogie, personalități etc.), înmulțite cantitativ/calitativ în translarea spre epoca contemporană și cea recentă. În paralel rămân deziderabile anumite colecții de izvoare, de ediții critice și indexuri de carte/periodice, cu însemnătate în asigurarea unei extinse baze documentare tocmai în ideea de a facilita cercetarea exhaustivă a fenomenului istoric complex și interpretarea sa firească în conexiunea cu universalul. Activitatea de reconsiderare a unor categorii de surse istorice, atât cele tradiționale/subiective (epistolare, literare, memorialistice etc.), cât și mai noi, introduse prin inițiative singulare/colective, deține un loc/rol bine stabilit în progresul cercetării istorice autohtone prin tocmai faptul înnoirii datului informațional, admis drept oportună sorginte pentru interpretarea "remeditată" a trecutului propriu.

Relansarea multor categorii inedite în cadrul **științelor auxiliare** datorită impactului conceptual/metodologic generat de anumite direcții recent acomodată și conforme cu reala exigență urgentată de însăși reconsiderarea procedurii de trudă științifică competentă, a condus la multe problematizări aparte, încetățenite prin preocupări de alteritate, antropologie, demografie, genealogie, vexilologie etc. Multe din stereotipurile etnoculturale analizate acum s-au centrat pe motive și traiecte specific metodologice, pe studii de caz și chiar pe evaluări de natură strict istoriografică. Atenția specială față de mentalități, imagologie și imaginarul social, de tipul de familie, de caracteristicile habitatului, condiția feminină ori de "noua istorie socială", a depășit stadiul inițiativ/programatic prin elaborate punctuale ale proceselor restituite în anumite structuri tipice comunităților etnoculturale zonale/naționale (Kinga-Tüdös, S., S. Nicoară, M. S. Rădulescu, T., Rotariu, S. Solcan etc.).

Semnalarea critică inclusă undeva în partea introductivă despre paradoxul numit dezideratul **sintezei**, un fapt constatat cu/prin multiple "hiatusuri" și înțeles drept consecință a unei înlănțurii de factori obiectivi/subiectivi, a concurat ca un progres,

sperat novator, să rămână minim și să se afle într-o aceeași nemodificată etapă de intenție. Chiar dacă multe tentații conjuncturale au proliferat continuu, monografiile/sintezele apărute în 1999 au tratat subiecte diferite, însă fără o anume coerență programatică, năzuită într-un acord deplin cu tentativa generală de renovare ascendentă. Marja de popularizare a producției istorice respective a jugulat efortul constructiv al demersurilor vizând trecutul național, arareori echilibrat delimitat din punct de vedere cronologic/tematic/etnic (F. Constantiniu, N. Djuvara, I. C. Drăgan, R. Florescu, Șt. Ștefănescu etc.) și local/regional, cu o atenție sporită acordată Transilvaniei (Benkő, I., K. Hitchins, A. Moisin, H. Roth etc.) în raport cu Moldova, Oltenia ori Basarabia/Bucovina, ultimele printr-un aport majoritar al specialiștilor de la Chișinău și Suceava/Rădăuți.

Opinia exprimată mai sus cu privire la deficiențele sintezei globale/naționale este total infirmată în situația tratărilor despre **istoria veche** românească. În acest caz, elementul de nealterată continuitate programatico-tematică a afectat pozitiv suita de contribuții monografice, zonale ori extinse, pătrunse încă de morbul tehnicist, privitoare la diverse momente, precum: repertorii arheologice generale ori pentru arealuri restrânse (județe), emergența perioadei paleolitice /neolitice și a metalelor în Muntenia/Mol-dova/Transilvania/Banat, civilizația geto-dacică, "spiritualitatea" Daciei Romane, Dobrogea pontică, migrația popoarelor, erezii și schisme etc. În speță este vorba de o multitudine de lucrări de anvergură respectabilă, elaborate într-un temeinic spirit comparatist și cu o probitate științifică distinctă grupului de specialiști ai trecutului antic.

Un similar gest de regândire internă a caracterizat și realizările editoriale privind **istoria medie**. Interese crescute semnificativ acum dintr-un dublu unghi de percepție au subliniat înclinarea mult mai accentuată spre un trecut narat predilect în definitorii articulații comune, laolaltă cu anumite individualizări generate de timp/spațiu/destin, de "durata reală", de asincronii, decalaje, discontinuități, pluralisme, de refuzul linearității etc. Abundența proiectelor tipărite în 1999 s-a referit deopotrivă la multe componente distincte ale macro-(romanitatea orientală, formațiunile statale, Țara Făgărașului, geneza statului, vezi aici, de exemplu, **Zygmunt Wojciechowski, L'État Roumain du Moyen Age. Histoire des institutions, Bucharest**, ca și originea orașului extracarpatic, modul de viață secuiesc, autonomia și statutul juridic al Principatelor Române etc.) și micro-istoriei (figuri precum Vlad Dracul, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Vasile Lupu, Constantin Ipsilanti etc.). Este de menționat, tot acum, strădania de rediscutare a intervalului dintre veacurile XVII-XIX (până la 1818), cu un accent deosebit față de premodernitatea românească, analizată prin noi demersuri tehnice și metodologice, mult mai viabile în confruntarea științifică internațională.

Abordarea evenimentului într-un spirit tot mai transdisciplinar face un eficient apel, prin comparații și raportări, la factorul inovație, transpus gradat pe un filon ancestral/tradiționalist în studiul deosebit al trecutului civilizației și comportamentului diverselor comunități etnice în arii de interferență multiculturală/multiconfesionale.

Cultivarea mult mai temerară a noțiunii acceptate a diferenței se practică în tocmai faza de trecere către epoca modernă, prin colaborarea consensuală cu alte științe învecinate, în dezvoltarea unor teme comune, aflate pe făgașul unei profunde rațiuni inventive.

Un constatat proces de fragmentare al unității cercetării **istoriei moderne** în două planuri interferate formal, a concurat ca datul de "atomizare", evident într-un segment mai general, să se concretizeze și în cel particular, prin anumite subiecte mai elastice și relativ corelate. Dihotomia evidentă la nivel instituțional/personal a oferit un câștig de cauză celui din urmă termen, chiar alimentat fiind deseori prin intermediul unor determinări externe. Interferarea nocivă a politicului cu profesionalul a îndrituit un serios examen pentru multitudinea de aspecte regionale/naționale ale trecutului mai apropiat (veacul XIX), tocmai ca să se evite utilizarea lui drept o altă resursă imediată pentru o actualizată "mitologizare". Excursurile tradiționale de natură cronologico-evenimentială au fixat și reconsiderat pe noi baze documentare interne și externe multe evenimente cruciale ale evoluției sociale-economice-politice în repere sintetice (Egyed, A., K. Hitchins etc.) și în monografiile circumscrise spațial/temporal (1848, 1867-1914, 1914-1918, 1918).

Alte analize profunde s-au referit la tronsonul istoriei instituționale, caracterizat de variante formale și informații bogate privitoare la partide, instituții administrative confesionale/politice, servicii secrete etc. Un accent voit așternut acum pe refundamentarea unor direcții ale trecutului social/economic/politic modern, rămâne esențial prin interpretarea multor compartimente intrinseci, a raportului dintre urban/rural, centru/margine, a elementului demografic și evoluției unor clase/pături sociale (V. Dobrescu, L. Dronca, Pál I., Gh. Zbucănea etc.). Toate acestea au tins să restabilească un altfel de relație cu istoria, mai detașată și echilibrată, din care faptul politic să apară mult mai lipsit de argumentul forță/putere, în tentativa de a scuti cercetarea de un inerent factor emoțional. Nu putem omite din enumerare anumite tendințe meritorii de a stabili obârșia multor influențe externe în dezvoltarea modernă românească (relațiile cu Austria, Franța, Germania, Italia, Ungaria etc.) și nici frecvența extinsă a biografiilor (politi-ce/militare/eceziastice, de la I. Antonescu până la A. Șaguna ori Al. Todea etc.), multe cu tentă hagiografică, dar cumulate acum unui curs aparte și durabil al științei istorice autohtone.

O altă veche temă istoriografică este resuscitată în 1999 într-un spor cantitativ modificat față de cel calitativ, prin literatura de specialitate dedicată trecutului Monarhiei autohtone. Filonul în discuție a inclus traduceri/publicări de lucrări apărute în străinătate și retipărirea/popularizarea altora din vremuri demult apuse.

Reabilitarea treptată a istoriei factuale prin abordările privind trecutul modern și cel contemporan/actual, a sensibilizat deopotrivă tangența pomenită anterior între istorie și politică. Fenomenul de "re-politizare" a trecutului este persistent și speculează anumite carențe latente în plan social. Astfel că și acum, în 1999, un anumit segment istoriografic a redobândit mai vechea menire de a "legitima științific" puterea, redevenind un instrument frecvent uzitat întru validarea multor interese extra-profesionale. Reașezarea judicioasă a istoriei politice în cadrul celei generale presupune

exigențe revăzute pe tărâm conceptual/metodologic și cognitiv/atitudinional, odată cu abandonarea totală a seriei de clișee "ideologizante".

Ancheta selectivă despre partea de **istorie contemporană/recentă** atestă din debut o dimensiune amplă și solidă, existentă într-un dublu tărâm: a) documentar, prin accesul la mijloacele de investigare (arhive/biblioteci/muzee/instituții etc.) și la edițiile de documente apărute în colecții stabile ori în publicații de specialitate, interne/ externe (1931-1938, 1940-1968, 1941, 1945); b) persuasiv, prin studii analitice/sintetice cu multe concluzii parțiale, dar care denotă un curaj al multor păreri asumate pluralist în eșichierul profesional. Mai persistă totuși un soi de reticență colectivă față de abordarea unor subiecte în bloc compact, în apanajul acelorași seturi de dificultăți ce țin de anumite temeri obiective/subiective față de înnoirea conceptual/metodologică și de refacerea panopliei surselor de amănunțită sondare. Între realizările anului 1999 putem include nenumărate lucrări care depășesc limita "tabu" impusă altădată (23 August 1944) și care vin către prezent prin notabile secvențe interpretative în legătură cu monarhia, partidele politice, ocupația sovietică (Gh. Buzatu, D. C. Giurescu, I. Scurtu etc.). Cu un îndreptățit teme persistă acum strădania de cercetare a extremei drepte interbelice (Garda de Fier, rebeliunea din 1941), a figurii mareșalului Ion Antonescu, precum și a implicării armatei române în al doilea conflict armat. La modul comparat, analiza de conținut a regimului comunist și a sistemului concentraționar (anii 1948-1965, închisorile, biserica greco-catolică, rolul diasporei, cel al "Europei Libere") suportă benefic "imixtiunea" procedului istoriei orale, care completează multe din necunoscutele vremii prin intervențiile de tip narativ, implicând "glăsuirea" martirilor și extensia literaturii de "confesare" și "mărturisitori". Chiar și în pofida unui minim acces îngăduit la multe din izvoarele epocii actuale (studiile despre Decembrie 1989 și memorialistica justificativă a unor lideri politici).

Un același reiterat pluralism al examinării este aplicat, în conexiune cu critica surselor și cu stabilirea corectă a raporturilor cauzale, în încercarea de a defini un aparat conceptual/terminologic operant referitor la tema **majoritari-minoritari**. Cu toate că există deja un accept ipotetic/opțional în direcția dată, multe din lucrările despre alogenii din țara noastră și românii din exterior denotă faptul că exercițiul libertății, nedecantat de confuzii, poate duce la imprecății reciproce și la inacceptarea stării de normală diferență (minorități, relații interetnice, A. Mungiu-Pippidi, Gh. Zbucnea, reeditări: I. Bărbulescu, Gh. I. Brătianu, G. Murnu etc.).

Propensiunea spre o istorie națională substanțial renovată nu a dăunat deloc redefinirii specificității celei **locale/regionale**. Un consistent traseu al scrisului istoric din 1999 a încercat să reexamineze fără reticențe și, într-o modalitate, deseori competentă, tocmai avatarurile propriului trecut provincial. Dincolo de minore oportunități ori de majore inhibiții, reliefația identității zonale a subliniat tocmai necesitatea unei tratări complexe a multitudinii de subiecte referitoare la un dat de iminentă toleranță socio/etno/confesională, de conviețuire și de interferențe cultural-spirituale. În situația concretă a Transilvaniei și Banatului, debordantă prin suita de analize privitoare la trecutul comunităților urbane/rurale, anumite semnificații majore

indică utilizarea nestânjenită a unui set de clișee etnoculturale, tocmai prin intermediul celor trei istoriografii areale tradiționale, toate dintr-un unghi de percepție a unui spirit etnocentric, fapt care impietează clarificarea și edificarea unui propriu discurs autentic și critic.

Fără să mai fie deloc considerat un domeniu inabordabil în perspectiva editorială a anului 1999, cel al **istoriei culturii** românești a subliniat o comprehensivă deschidere conceptual-metodologică față de aria trecutului social/economic/politic. Conceptul interdisciplinarității s-a materializat acum prin asocierea altor numeroase teritorii socio-umane în creionarea cât mai veridică a civilizației autohtone și a zonelor de aferent contact spiritual. Cercetările monografice generale ("civitas imaginalis", mit și magie, cultura minoritară, extrema dreaptă interbelică), studiile privitoare la relațiile cu alte popoare/culturi (belgiene, franceze, maghiare), biografiile de personalități într-un aflux sporit (dicționare, enciclopedii, inclusiv pentru diasporă), încercările de interpretare doctrinară a feluritelor curente/tendințe (agrarianism, liberalism), în conjugare cu exegezele care au surprins analitic fenomenul evolutiv al artei/literaturii/învățământului/muzicii, al științelor medicale/naturii/tehnice, precum și al "produselor" scrisului/cărții/presei, au explorat în diversitate laturi ale istoriei civilizației autohtone, precizând corelații existente între datul cultural/spiritual și cel/social/economic/politic, laolaltă cu disecarea mentalului colectiv (a spiritului public) și cu zugrăvirea beneficiului reprezentat de contactul cu lumea culturii europene/universale. O mențiune aparte trebuie exprimată acum pentru subiectul elitei (în triada caractere/competențe/modele), încercat să fie identificat problematic/tematic, în schițare calitativ/cantitativă și într-un legitim context social-național.

Stratigrafia unor trasee evidente în abordarea **istoriei universale** poate fi efectuată într-o necesară legătură și avenită comparație cu cea dedicată istoriei naționale. Interogația privitoare la potențialul și limitele ei pe anul 1999 se face dintr-un dublu punct de vedere, cognitiv și deontologic, relevând următoarele: o paletă de sinteze elaborate cronologic ori pe state/țări, și tematic (cenzură, construcția europeană comunitară, feminism, forme de guvernare, instituții, migrații etc.), precum și tentative istoriografice (mitul longevității, sfârșitul lumii) sau studii, monografii, sinteze despre trecutul culturii și ale unor personalități politice/militare/ecclesiastice. Dincolo de un tradițional raport invers proporțional între calitate/cantitate și de multe alte cerințe referitoare la necesare atitudini reclamate de normalitatea gândirii istorice actuale și de dialogul cu străinătatea, de nevoia unei durabile primeniri a aparatului conceptual și sistemului de interpretare metodologică, actul de reconstrucție a istoriei universale se află îngreunat de multe stări inerent preluate, ce decurg din aceleași vechi și trainice habititudini mentale, din precaritatea instrumentarului științific, ca și din cea a receptării optime din partea unui public avizat de valorile difuzate. Soluțiile teoretice indicate pe moment întru remediere au în focarul atenției tocmai un elaborat constructiv, aflat în conexiune cu datul de reanalizare critică și cu evitarea multor categorii desuete/stereotipe, la fel ca și cu întărirea profesionalismului cerut de mult mai perfectă consonanță cu însușirile științei istorice continentale/mondiale actuale.

Aceste sugestii rămân valabile pentru întreg ansamblul istoriografiei românești pentru anul 1999, aflat în situația regăsirii unui discurs interdisciplinar, care să accepte permutarea accentului de pe identitate/rigiditate pe diferență/libertate. Dorința unui atare exercițiu, mai articulat autocritic, ar conduce la inversarea unghiului de reflecție istorică între cel evenimential/conflictual și cel structural/civilizatoric. Poate astfel s-ar putea tranșa dilema cercetătorului-specialist, situat între știință/conștiință, cenzură/autocenzură, pentru ca să se evite lucid alte pericole potențate final de imixtiunea datului ideologic/politic. Perspectiva năzuită este cea a reconstruirii unei societăți comparabilă prin valori și temperamente cu cea civilizată, fapt care ar trebui să contribuie la necesara reglare a evoluției prezentului nostru.

Așadar, **QUO VADIS ?**

BIBLIOGRAFIE

1. Biblioteca Națională. Bibliografia Națională Română. **Cărți. Albume. Hărți.** XLVIII/1999, nr. 1-24; XLIX/2000, nr. 1-24.
2. **Bibliografia istorică a României.** Vol. IX(1994-1999). Cluj-Napoca, 2000.
3. Bocșan, Nicolae, Mândruț, Stelian. **Istoria regională între anii 1990-1995. Cazul Transilvaniei și al Banatului.** In: **Transilvania**, I, 1999, nr. 1, p. 7-41. Vezi referatul susținut de cei doi autori în cadrul sesiunii anuale a lui "Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde", Cluj-Napoca, septembrie 2000; ca și ancheta referitoare la elaborarea comună/transetnică a istoriei Transilvaniei, în **Provincia**, II, 2001, nr. 1-2,3.
4. Mureșan, Camil. **Istoriografia română după 1989. Direcții și teme de cercetare.** În: **Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților.** Cluj-Napoca, 1996, p. 276-282.
5. **Xenopoliana**, VII/1999, nr. 1-2, 3-4; VIII/2000, nr. 1-4.
6. Zub, Al. **Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme.** Iași, 1998.

CENTENAR

DAVID PRODAN

DAVID PRODAN – ISTORIC AL SECOLULUI XVIII ROMÂNESC

LADISLAU GYÉMÁNT

ABSTRACT. *David Prodan - Historian of the Eighteenth Century.* The paper reviews the historical concerns of academician David Prodan (1902-1992) a hundred years after his birth. The commemorated author elaborated three fundamental works dedicated to the Romanian 18th century in Transylvania: the monograph *Horea's Upheaval* (two editions, 1979, 1984), the comprehensive study on *Supplex Libellus Valachorum* (three editions, 1948, 1967, 1984) and the work *Serfdom in Transylvania Between 1700-1848*. The questions debated in his works, major points of reference in contemporary Romanian historical writing, are topical in order to sketch the picture of the Romanian 18th century in Transylvania, marked by the struggle for social and national emancipation.

Secolul al XVIII-lea reprezintă un moment de cotitură de însemnătate esențială în evoluția continentului european spre modernizare. Anunțate prin modelul monarhiei constituționale engleze, realizat după un veac de frământări prin ceea ce istoriografia engleză numește "revoluția glorioasă", ca și prin preceptele filosofiei lui Locke care teoretizează ideea drepturilor inalienabile naturale ale omului și ale contractului care stă la baza societății moderne, marile mutații intervenite deopotrivă în configurația politică și în spiritualitatea europeană la încheierea epocii lui Ludovic al XIV-lea marchează procesul inexorabil al erodării Vechiului Regim și al deschiderii spre modernitate.

Mutațiile în planul ideilor și mentalităților, cuprinse de Paul Hazard în fericita formulă a "crizei conștiinței europene",¹ reprezintă o fundamentală reexaminare critică a valorilor tradiționale, aducându-se, prin spiritul laic și cultul rațiunii, elementele fundamentale definitorii ale unei epoci de tranziție spre "veacul luminilor". Mutațiile politice schimbă concomitent harta Europei, aducându-și contribuția la instituirea condițiilor pentru răsturnarea unor valori tradiționale considerate pînă atunci imuabile. Granițele "micii Europe" clasice se lărgesc spectaculos spre Răsărit, aducînd o nouă configurație a liniilor de forță în centrul și sud-estul continentului. Monarhia habsburgică, stăvilită în expansiunea ei spre Apus de Franța lui Ludovic al XIV-lea, își concentrează eforturile în dauna unui Imperiu Otoman în declin, transformarea

Imperiului Austriac într-o monarhie dunăreană, cu includerea Ungariei și Transilvaniei, modificînd esențial raporturile de forțe și interese atît în relațiile dintre marile puteri, cît și în configurația social-politică internă a noilor provincii dobîndite.

Instaurarea stăpînirii habsburgice în Transilvania nu aduce în aparență prea mari modificări în sistemul politic al principatului. *Diploma leopoldină* din 1691, actul fundamental al organizării provinciei în noile condiții, menține regimul celor "trei națiuni" și patru "religii recepte", cu excluderea majorității românești din viața politică și nerecunoașterea legală a confesiunii ortodoxe. Conservarea neștirbită a vechilor rînduiei în noile circumstanțe s-a dovedit, însă, în curînd, o ficțiune, Curtea de la Viena inaugurînd o politică sistematică de punere în valoare a resurselor Transilvaniei în spiritul mercantilismului dominant în concepțiile economice ale vremii, subordonînd treptat organismele provinciale instituțiilor centrale ale Imperiului și căutînd contrabalansarea opoziției Stărilor locale, preponderent protestante, prin promovarea prozelitismului catolic.

Pentru dezarmarea opoziției Stărilor privilegiate transilvănene în fața unei atari evoluții, Viena a recurs la încercarea de consolidare a catolicismului prin atragerea românilor la Unire cu biserica reprezentînd religia Casei domnitoare. Desigur, pentru succesul unei atari întreprinderi trebuiau oferite avantaje care să facă atrăgătoare noile perspective. Propunerile imperiale privind egalizarea statutului celor ce se unesc, în primul rînd al clerului, cu cel de care se bucură catolicii, au fost percepute de elita conducătoare a românilor ardeleni ca o cale de depășire a imobilismului statutului social-politic opriment al națiunii lor. Atmosfera spirituală a acestei epoci, caracterizată prin punerea în discuție a tot ceea ce înainte era considerat intangibil, inclusiv a dogmelor religioase, a ritului, determină angajarea dialogului propus de Curte pentru a se deschide, în schimbul Unirii religioase, o cale de ridicare social-politică și culturală a poporului român din Transilvania.

Politica de toleranță adoptată de Curte în soluționarea conflictelor religioase din Transilvania constituie o parte integrantă din noua orientare a politicii generale imperiale inaugurată cu deosebire după urcarea la tron a Mariei Tereza în anul 1740. Reformismul terezian, varianta a politicii absolutismului luminat inspirat de filosofia raționalistă a luminilor care cuprinde în epocă majoritatea țărilor continentului european, pornește de la recunoașterea lucidă a crizei economico-sociale și instituționale a Vechiului Regim, agravată de conflicte naționale și confesionale care pun în pericol pe durată lungă stabilitatea și unitatea Imperiului. Soluția preconizată pentru modernizarea sistemului instituțional, înlăturarea piedicilor medievale anacronice din calea progresului economic, evitarea pericolului unor explozii sociale și a unor tendințe naționale centrifuge este aplicarea de reforme raționale, luminate, controlate de Curte și aparatul birocratic subordonat acesteia, care, în ultimă instanță, "să facă inutilă revoluția"².

Direcțiile principale ale reformismului luminat, schițate sau conturate de-abia în epoca tereziană, sînt adîncite pînă la ultimele lor consecințe, cu o consecvență doctrinară, în deceniul 1780-1790 marcat de puternica personalitate a împăratului

Iosif al II-lea. Reforma instituțională aduce acum o modificare fundamentală a structurilor administrative și juridice ale principatului, înlăturînd, practic, sistemul celor "trei națiuni" privilegiate. La aceasta se adaugă în mod firesc lichidarea regimului celor "patru religii recepte". Fără a se renunța la ideea religiei catolice ca religie de stat, Edictul de toleranță marchează ștergerea principalelor restricții care grevau asupra confesiunilor acatolice, protestante și ortodoxă, ca și asupra religiei mozaice. Supușilor astfel eliberați din chingile unui sistem de privilegii, ce le îngrădea inițiativa economică și promovarea socială, sistemul iosefin le deschide și calea dobîndirii unei educații și culturi corespunzătoare locului și rolului deținut în societate sau spre care aceștia tind, învățămîntul devenind, ca o problemă de stat, principalul instrument în realizarea unui atare deziderat.

Tot atît de viguroasă și hotărîtă este abordarea de către reformismul iosefin a celeilalte probleme esențiale a societății transilvănene a vremii – cea a raporturilor dintre stăpîinii de pămînt și țărani. Iosif al II-lea desființează sistemul medieval al servituții personale și pentru reglementarea generală a relațiilor dintre nobili și supuși pune în mișcare o vastă conscripție urbarială menită a oferi imaginea reală a stărilor de fapt, ca punct de plecare pentru stabilirea reciprocă echitabilă a drepturilor și obligațiilor celor doi factori implicați în această ramură fundamentală a economiei din epocă.

Obiectivul acestor reforme a fost, evident, asigurarea funcționării instituțiilor societății în mod optim cu eliminarea posibilelor surse de tensiune. Aparent surprinzător, efectele au fost însă cu totul opuse, momentul de apogeu al reformismului coincidînd cu cea mai mare ridicare țărănească din istoria Transilvaniei – răscoala lui Horea – totodată cea mai puternică zguduire socială de pe continentul european din deceniul premergător Revoluției franceze. În explicarea acestui aparent paradox ne poate servi ca punct de plecare analiza fină a lui Alexis de Tocqueville privind premisele marilor răsturnări sociale: "Nu întotdeauna se ajunge la revoluție mergînd din rău în mai rău. Cel mai ades se întîmplă ca un popor care a suportat fără să se plîngă, ca și cum nici nu le-ar simți, legile cele mai împovărătoare, să le răstoarne în mod violent îndată ce apăsarea acestora se ușurează. Regimul pe care îl distruge o revoluție este aproape mai bun decît cel care l-a precedat și experiența ne învață că momentul cel mai periculos pentru o rea guvernare este de obicei cel în care începe să întreprindă reforme"³.

Ridicîndu-se la răscoală în 1784, țărănimea transilvăneană își propune, deci, în mod firesc pentru acest raționament, printr-un ultimatum, abolirea nobilimii ca și categorie socială, împărțirea pămînturilor nobiliare poporului de rînd și egalizarea statutului tuturor locuitorilor țării. La acest radical program de soluționare a problematicii sociale se adaugă, în conformitate cu specificul Transilvaniei, modalitatea țărănească de rezolvare a problemei naționale. În condițiile în care majoritatea țărănimii dependente era românească, iar în aceeași proporție preponderentă stăpîinii de pămînt aparțineau națiunii maghiare, obiectivele sociale ale răscoalei vizează implicit răsturnarea raporturilor existente în plan național. Dezideratele

mișcării naționale românești, formulate de episcopul Inochentie Micu și duse mai departe de generația intelectuală a Școlii Ardelene privind lichidarea statutului dezavantajat al națiunii celei mai numeroase din principat, care poartă sarcinile publice în proporția numărului său preponderent, se întâlnesc, astfel, în implicațiile ultime ale programului și desfășurărilor concrete ale ridicării țărănești. Desigur, a mai fost nevoie de o lungă evoluție, de peste o jumătate de veac, pentru ca cele două planuri ale mișcării de emancipare, cel social și cel politic, să se regăsească în torentul revoluționar al primăverii anului 1848.

Reflectarea istoriografică cea mai fidelă și relevantă a acestei epoci de fundamentală însemnătate în evoluția spre modernitate a Transilvaniei în general, a societății românești ardelene cu deosebire, o datorăm celui care a fost cercetătorul prin excelență al secolului XVIII transilvănean - istoricul David Prodan. Există în istorie momente cruciale a căror cunoaștere și înțelegere oferă o adevărată cheie pentru descifrarea unei epoci sau a sensului unei problematice. Mișcarea *Supplexului* constituie un astfel de moment care încununează o întregă evoluție în mișcarea de emancipare a românilor ardeleni, deschizând totodată o perspectivă indispensabilă înțelegerii veacului de luptă națională care-i urmează. Așa cum evoluția în direcția conceptului modern de națiune, de la programul politic al lui Inochentie Micu pînă la Școala Ardeleană, se finalizează în actul politic programatic al mișcării din 1790-1791, tot astfel programele politice românești ale veacului următor, de la *Petiția Națională* din 1848 și pînă la *Memorandum*, își găsesc originea și izvorul în liniile și obiectivele fundamentale ale *Supplexului*.

Există în istoriografie lucrări fundamentale fără de care e de neconceput a înțelege o epocă sau o problemă asupra cărora aruncă lumini generatoare de noi direcții de cercetare, de noi căi de pătrundere spre obiectivul cunoașterii veridice. Cărțile lui David Prodan dedicate mișcării *Supplexului* și răscoalei lui Horea constituie astfel de lucrări esențiale pentru cunoașterea și înțelegerea mișcării de emancipare românești ardelene, veacului XVIII transilvănean în general.

Monografia privind *Supplex libellus Valachorum* este rodul unor stăruințe îndelungate asupra acestui moment-cheie al istoriei românilor din Transilvania, al istoriei general-românești. Ea a pornit de la interpretarea sensului actului de bază al mișcării, eseu istoric publicat în 1948⁴ oferind o dezbateră a caracterului *Supplexului*, cu concluzii valabile pînă astăzi, verificate și confirmate de noile elemente cu care cercetarea ulterioară a îmbogățit cunoștințele noastre asupra mișcării și a epocii în care se încadrează. *Supplexul* ca act orientat în direcția progresului în sensul iluminismului, al reformelor. *Supplexul* ca act "îndreptat cu fața spre viitor" în pofida istorismului său și a adaptării argumentației la mentalitatea epocii, a celor de la care aștepta rezolvarea favorabilă a revendicărilor ridicate – iată concluziile unei analize nealterate de deceniile care au trecut de la formularea lor.

Reluarea problematiceii *Supplexului* după douăzeci de ani de acumulare printr-o nouă ediție refăcută a cărții⁵ își găsește motivația în necesitatea definirii precise a locului și rolului momentului 1790-1792 în istoria strădaniilor de emancipare

ale românilor transilvăneni din chingile sistemului celor "trei națiuni" și "patru religii recepte". Geneza și semnificația noțiunii de națiune română în Transilvania evului mediu, importanța momentului Mihai Viteazul, secolul al XVII-lea cu *Approbatele* și *Compiletele* care codifică excluderea națiunii române din cadrele constituționale, sunt temeliile necesare înțelegerii evoluției din secolul XVIII spre conceptul modern de națiune, spre cristalizarea unei conștiințe politice românești, a unui program de luptă în vederea eliberării naționale și sociale. Diplomele Unirii religioase, transformate în fundamente ale programului politic românesc de către episcopul Inochentie Micu, mișcările populare, care dincolo haina lor confesională și de incontestabilul conținut social afirmă cu tărie existența unei problematice românești în Transilvania în sens național, ridicarea prin cultură, școli, activitate economică, funcții publice, regimente grănicerești a unei elite social-politice românești conștiente de rosturile sale în emanciparea poporului căruia-i aparține, ideile noi ale luminilor receptate conform cerințelor societății proprii – iată calea jalonată clar spre momentul culminant în efortul de conceptualizare a obiectivelor mișcării de emancipare și de acțiune concretă în spiritul acestor concepte. Mișcarea propriu-zisă a *Supplexului*, condițiile istorice în care se desfășoară, soarta actului dobândesc în viziunea istoricului locul lor organic într-un proces pe care îl încununează, deschizând totodată perspectiva unor căi de acțiune în continuare pînă la noul moment crucial reprezentat de Revoluția de la 1848. Se validează astfel pe deplin însemnătatea unei problematice a cărei importanță și semnificație era sugerată încă în 1915 de către Nicolae Iorga astfel: "Prin urmare, ceea ce se cerea în *Supplex libellus* cu cincizeci de ani înainte pătrunsese acum în conștiința tuturor. Ceea ce atunci se arătase în forma umilită a unei petiții către împărat, petiție care a zăcut alături de altele altele și căreia nu i s-a dat niciodată o soluție, acum se înfățișează nu în formă de petiție, ci în formă de comunicație din partea națiunii întregi, care se constituie afirmîndu-se, națiune răzimată pe puterea ei vizibilă, pe drepturile ei admise de toți și înaintea altor națiuni care se manifestă independent"⁶.

Ceea ce intuiția marelui istoric surprinsese la începutul secolului XX într-o formulare deschizătoare de perspective cercetării viitoare se confirmă întru totul în capitolul final al lucrării lui David Prodan prin investigarea sistematică a unei mari varietăți de surse care, toate la un loc, reliefează convingător că în răstimpul de o jumătate de veac și mai bine care desparte mișcarea *Supplexului* de Revoluția de la 1848 are loc procesul hotărîtor prin care conștiința politică a identității naționale și obiectivele pe care le generează devin un bun comun al spiritualității întregii societăți românești din Transilvania, în toate elementele sale componente. Acest proces, similar și simultan în esență cu ceea ce se întîmplă în întreg spațiul locuit de români și la toate popoarele ariei Central-Sud-Est-europene în epoca menționată, marchează momentul esențial al constituirii națiunii moderne ce integrează în sine toate categoriile societății proprii, pe întregul teritoriu cuprins de vorbitorii aceleiași limbi și de purtătorii aceleiași moșteniri spirituale.

Oferindu-ne această imagine complexă și fin nuanțată a rolului și locului mișcării *Supplexului* în istoria românilor din Transilvania veacului al XVIII-lea, David Prodan nu considera totuși cercetarea problemei încheiată. În ediția din 1971, în limba engleză⁷, ca și în noua ediție cu adăugiri și precizări apărută în 1984⁸, lucrarea se îmbogățește cu elemente noi privitoare la atmosfera restituțiilor nobiliare din 1790, atmosferă în care se zămislește actul *Supplexului*, cu privire la formele de acțiune în continuare, în deceniile următoare, pînă la 1848. Așa cum se subliniază în *Prefața* ediției din 1967, rămîne încă de identificat textul original al actului, rămîne de realizat ediția critică de texte " pe care un act de importanța lui istorică o cere". Mișcarea însăși care a generat actul *Supplexului* în rîndul opiniei publice românești din epocă, adeziunea unor pături mai largi, dincolo de cercul celor direct implicați, reacțiile opiniei publice a privilegiaților vizați de revendicările mișcării sînt, de asemenea, necesare componente ale viitoarei imagini și mai complete asupra acestui moment de mare însemnătate al istoriei Transilvaniei în veacul al XVIII-lea.

Aceeași problematică a emancipării românești abordată însă sub un unghi de vedere diferit – cel al socialului – a constituit un alt subiect predilect al cercetării perseverente consacrate de David Prodan momentului culminant al mișcărilor țărănești din acest secol – răscoala lui Horea. Explozia țărănească din 1784, ca și *Supplexul* din 1791, constituie momentele-cheie care desăvîrșesc evoluția din acest veac spre națiunea modernă în cele două compartimente fundamentale ale societății românești, deschizînd totodată perspectivele desăvîrșirii procesului devenirii naționale în deceniile următoare, pînă la Revoluția de la 1848.

Cercetătorul secolului al XVIII-lea este confruntat, în general, cu o problemă de care cei ce abordează alte epoci, mai îndepărtate în timp, sînt mai puțin afectați: cea a abundenței surselor scrise, oficiale și neoficiale, care, mai ales în cazul unui eveniment istoric de talia răscoalei din 1784 ce-a implicat și zguduit toate structurile societății din Transilvania, pune pericolul copleșirii viziunii și interpretării prin presiunea imensului material documentar. Monumentala monografie a istoricului David Prodan, care a cunoscut două ediții succesive în 1979 și 1984⁹, rezolvă magistral această dilemă, introducînd cititorul în complexa lume a sfîrșitului de veac XVIII transilvănean uzînd nu numai de spiritul, ci, în multe cazuri, și de litera documentului de epocă, acesta devenind o componentă organic integrată în materialul lucrării, printr-un aport constructiv la înălțarea unui edificiu interpretativ de mare veridicitate. Rezultă, astfel, o reconstituire purtînd girul autenticității și redînd, inclusiv în domeniul esențial al limbajului, aerul specific al epocii, atît în privința realei imagini a iobăgiei în ipostazele sale nobiliare și camerale, cît și în ceea ce privește acțiunea țărănească în vederea schimbării radicale a vechilor rînduiești, afit sub aspectul atitudinii și faptelor reprezentanților regimului de Stări din Transilvania, cît și al încercărilor absolutismului luminat de a stăpîni prin reforme de sus această "vreme în schimbare".

Pornind de la baza documentară de dimensiuni impresionante, monografia se înfățișează ca un ansamblu arhitectonic bine stăpînit, în care planurile multiple ale unei lumi complexe ce îmbină elementele tradiționale și semnele incontestabile ale modernizării converg spre reliefarea sensului și semnificațiilor mării încercări țărănești din 1784 de a soluționa prin mijloace și căi proprii problemele vitale sociale și naționale ale Transilvaniei. Acțiunea țărănimii, cu antecedentele, premisele și tumultul impetuos al desfășurării ei, se confruntă, în carte la fel ca și în realitate, cu încercarea disperată a Stărilor privilegiate de a opri procesul prăbușirii Vechiului Regim, iar politica forurilor oficiale, administrative și militare, la diferite nivele provinciale și centrale, reliefează cu pregnanță cîmpul de acțiune, metodele, obiectivele și limitele acestei tentative de soluționare reformistă a stringentei crize din epocă.

Implicațiile răscoalei sînt urmărite în cadrul tuturor categoriilor societății din Transilvania, care își dezvăluie în acest moment crucial cu mai mare claritate decît oricînd pînă atunci poziția și atitudinea proprie în raport cu marile întrebări ale veacului. Cartea reface, totodată, în liniile ei esențiale traseul internațional al ecourilor și imaginii răscoalei, surprinzînd modalitatea în care problematica românească din principat dobîndește și pe această cale valențe europene, prefațîndu-se marea dezbatere ce va urma prezentării programului politic național în forma lui pe deplin cristalizată prin *Supplexul* din 1791.

Prin *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, apărută în 1989¹⁰, se încheie seria monografiilor fundamentale dedicate de David Prodan iobăgiei ardelenе în secolele XVI, XVII și XVIII, care demontează cu minuțiozitate mecanismul proceselor istorice spre a realiza sinteza convingătoare prin veridicitatea răspunsurilor date întrebărilor ridicate. Se conturează astfel imaginea sfîrșitului de veac XVIII românesc din Transilvania, realizată prin stăruitoare și profunde cercetări, cu cele două planuri ale mișcării românești de emancipare: "cel al intelectualității pornind de sus, de la național, celălalt al țărănimii, pornind de jos, de la social /.../ În perspectivă istorică răscoala întregește programul națiunii cu dimensiunea ei socială, înalțimea conceptului cu greutatea masei sale, calea de luptă reformistă cu cea revoluționară. Țărănimii îi revine deplin meritul de a fi deschis, de la sine, procesul revoluționar al emancipării națiunii chiar de la temelile sale"¹¹.

Unitatea năzuințelor și acțiunilor, realizată pentru prima oară în primăvara anului 1848, validează viabilitatea și însemnătatea procesului reconstituit de opera istorică la care ne-am referit, în ambele sale ipostaze, deschizînd calea trecerii la afirmarea deplină, prin voința întregii națiuni, a idealului emancipării conturat în acel veac XVIII al luminilor, căruia istoricul David Prodan i-a consacrat fructuoasele eforturi și eminentele realizări științifice ale unei exemplare vieți de cercetare.

NOTE:

---

1. Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne 1680-1715*, Paris, 1963.
2. Nicolae Iorga, *Originea și dezvoltarea statului austriac*, Iași, 1918, p. 89.
3. Alexis de Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution*, Paris, 1857, p. 291.
4. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948.
5. Idem, *Supplex libellus Valachorum*, Ediție nouă, refăcută, București, Editura Științifică, 1967.
6. Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, II, București, 1915, p. 157.
7. David Prodan, "*Supplex libellus Valachorum*" or the political struggle of the Romanians in Transylvania during the 18th century, București, Edit. Academiei, 1971.
8. Idem, *Supplex libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, Ediție nouă, cu adăugiri și precizări, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984.
9. Idem, *Răscoala lui Horea*, I-II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979; Idem, *Răscoala lui Horea*, Ediție nouă, revăzută, I-II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
10. Idem, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
11. Idem, *Răscoala lui Horea*, II, ed. 1979, p. 711-712.

CENTENAR

VIRGIL VĂTĂȘIANU

VIRGIL VĂTĂȘIANU ȘI ARHEOLOGIA MEDIEVALĂ ROMÂNEASCĂ

NICOLAE EDROIU

ABSTRACT. *Virgil Vătășianu and Romanian Medieval Archaeology.* On the occasion of the centenary of the great art historian Virgil Vătășianu (1902-1993), professor with the University of Cluj, it is high time to reevaluate his scientific contribution to the field of world and Romanian historical research. Among others, he had brought a decisive contribution to the development of Romanian medieval archaeology by participating in the organization of several archaeological excavations (for instance, in the Suceava Seat, etc.) and, at the same time, by enhancing the contribution of archaeology to historical research.

Academicianul Virgil Vătășianu, autorul celei mai ample și consistente sinteze de istorie a artei românești realizată prin efort individual, de numele căruia este legat definitiv statutul științific al disciplinei respective la noi în secolul trecut, secol de așezare a temeliiilor ei, n-a fost doar creator de mari opere științifice și de școală în domeniul istoriei artei¹. Strădaniile științifice ale celui omagiat la Centenarul nașterii sale sunt deopotrivă legate de începuturile Arheologiei medievale românești, un deceniu întreg - anii '50 ai secolului în care a trăit - fiind dedicat de Istoric cercetărilor arheologice².

Deceniul respectiv a fost unul dureros în biografia Savantului, mai cu seamă la începuturile lui. Revenise în țară în decembrie 1946 - în pofida unor recomandări contrare ale apropiaților săi, date fiind împrejurările politice de atunci - după o ședere

---

¹ Vezi mai pe larg despre activitatea științifică a academicianului Virgil Vătășianu: *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 339-340; Mircea Țoca, *Academicianul profesor doctor docent Virgil Vătășianu. Introducere și Bibliografia operei*, Cluj-Napoca, 1979, 33 p.; Mircea Țoca, *Virgil Vătășianu - savant umanist, creator de școală*, în volumul *Studii de istorie a artei. Academicianului Virgil Vătășianu*. Sub redacția lui Mircea Țoca, Cluj-Napoca, 1982, p. 7-60; Corina Simon, *Artă și identitate națională în opera lui Virgil Vătășianu*. Prefață de prof. dr. Marius Porumb, membru corespondent al Academiei Române, Cluj-Napoca, 2002, 233 p.

² *Ibidem*; Paraschiva-Victoria Batariuc, *Virgil Vătășianu și șantierul arheologic Suceava*, în volumul *Artă românească, artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, 2002, p. 15-19.

mai îndelungată la Roma, unde fusese secretar al Școlii Române din cetatea eternă vreme de un deceniu, din păcate ultimul din istoria acesteia. Își adusese în țară manuscrisul de vreo 1000 pagini, temelia istoriei artei feudale în țările române, pe care dorea să o definitiveze și publice aici; lucrarea a încheiat-o în 1956, tipărirea ei având să mai întârzie însă vreme de trei ani și să întâmpine numeroase piedici venite din afara sferei științei.

Speranțele sale erau legate atunci și de concursul pentru ocuparea postului de profesor la Catedra de Istoria artei a Universității clujene, vacantat prin decesul profesorului Coriolan Petranu (1893-1945), care o ilustrase vreme de un sfert de veac. Candidează pe această catedră, din 1947 fiind însărcinat cu suplinirea ei, titularizarea pe post făcându-se în 1948. Dar restructurarea Universității, a Facultăților și Catedrelor, care a urmat reformei învățământului din 1948, a dus la desființarea Catedrei de Istoria artei și la retrogradarea titularului în grad didactic în 1949. Participarea sa pe șantiere arheologice începând cu anul 1950 putea fi socotită și ca un teren de refugiu, de cercetare și, efectiv, de evadare din frământările cotidiene de atunci. Începând cu data de 23 septembrie 1952 însă era eliberat, în mod abuziv, fără nici o explicație și motivație, de îndatoririle didactice de la Universitate, la întoarcerea sa de pe Santierul arheologic de la Suceava-Cetatea de Scaun - unde știm din propriul jurnal de săpătură că s-a aflat până la 25 septembrie acel an³ - găsind pe masa de lucru din clădirea vechiului Institut de Studii Clasice decizia de suspendare. Rămâne la Institutul de Istorie din Cluj al Academiei, având încadrarea de *arheolog medievalist*, cu sprijinul lui Constantin Daicoviciu, directorul Institutului, din 1955 preluând totuși conducerea Secției de Istoria Artei a acestuia.

Importanța arheologiei pentru cercetările din domeniul Istoriei artei se întrevede încă în acele *Considerațiuni asupra istoriei artelor și noilor ei probleme* din 1929⁴, desigur sub influența școlii vieneze de istoria artei. Va apare bine reliefată în *Metodica cercetării în istoria artei* din 1974⁵, acum în urma propriilor experiențe pe șantierele arheologice medievale din România la care a participat între anii 1950-1960.

Iar în Discursul său de recepție la Academie, rostit în Aula Academie Române la 3 februarie 1975, în care a făcut un *Prolegomena la istoria disciplinei Istoria artei românești*, Virgil Vătășianu arăta strânsa interdependență dintre Arheologie și Istoria artei: descoperirea întâmplătoare a tezaurului artistic de la Pietroasa (1837) contribuise la intensificarea cercetărilor arheologice, de pe urma cărora au rezultat prețioase piese artistice, prin care s-au îmbogățit colecțiile de artă

³ Paraschiva-Victoria Batariuc, *op. cit.*

⁴ Virgil Vătășianu, *Considerațiuni asupra istoriei artelor și noilor ei probleme*, în "Transilvania", LX, 1929, p. 373-383.

⁵ Virgil Vătășianu, *Metodica cercetării în istoria artei. Considerații*, Editura Meridiane, București, 1974, 136 p.; reeditare la Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1996, 131 p. + il.

și muzeele, depozitarele lor. L-a considerat - cu justificat temei - pe Alexandru I. Odobescu (1834-1895) drept "primul nostru istoric de artă", elogiindu-l pe ilustrul membru titular al Societății Academice Române pentru Cursul de arheologie (Istoria Arheologiei. I. Antichitatea. Renașterea) ținut în primul an universitar de existență a Catedrei de Arheologie de la Universitatea din București (1874-1875), vreme când istoria "arheologiei" era considerată a fi "istoria generală a artei".

"Împlinindu-se o sută de ani de la înființarea, în România, a primei catedre de arheologie, de către Titu Maiorescu, și de la ținerea primului curs de istoria generală a artei, de către Alexandru Odobescu, doresc ca discursul meu să fie un omagiu adus acestor ctitori" încheia istoricul nostru⁶.

În sfârșit, într-una din ultimele sale comunicări științifice, prezentată la Colocviul "Monumentele de artă în contextul acțiunii de ocrotire și de valorificare cultural-educativă a patrimoniului cultural-național" (Târgu Mureș, decembrie 1980), comunicare intitulată *Cercetare, restaurare, organizare* și al cărei text se pătrează în manuscris în Arhiva Fundației "Virgil Vătășianu", fiind publicat recent⁷, istoricul preciza odată mai mult locul arheologiei în acțiunea de cercetare și restaurare a monumentelor istorico-artistice. Era subliniată "necesitatea de a se încredința lucrările de restaurare unei organizații competente, care să dispună de specialiști teoreticieni (istorici și istorici de artă), de tehnicieni (arhitecți, ingineri, sculptori, pictori, desenatori, fotografi), ca și de meșteri (pietrari, zidari), capabili să întocmească un program de investigare, să descifreze problemele pe care le pune fiecare monument în parte și să execute o restaurare și consolidare corespunzătoare. În această categorie de activități au fost incluse și cercetările arheologice, interzicându-se săpăturile practicate de amatori, căutători de comori și colecționari de antichități. Astfel s-a dezvoltat și tehnica săpăturilor arheologice, de la care se pretind acum informații mult mai complexe și mai exacte"⁸.

*

Arheologia medievală, a treia ramură a Arheologiei, s-a constituit la noi mai târziu, după Arheologia Clasică și respectiv cea Preistorică. Întemeierea ei ține de perioada postbelică, de programul complex de cercetări arheologice inițiat de Academia Română, prin Institutele sale de istorie, începând cu anii 1949-1950. Atunci se efectuau săpături arheologice la cetățile-porturi de pe Dunăre, la Garvăn-

---

⁶ *Prolegomena la disciplina Istoria artei românești. Discurs rostit la 3 februarie 1975 în ședință solemnă de acad. Virgil Vătășianu. Cu răspunsul acad. Al. Graur*, București, Editura Academiei, 1975, 19 p.

⁷ Corina Simon, *op. cit.*, p. 191-194.

⁸ *Ibidem*, p. 191-192.

Dinogetia existând deopotrivă un nivel de cultură materială datând din secolele IX-XII. La Consfătuirea pe țară a arheologilor din România ținută în 1951 se includea în programul privind obiectivele viitoare ale arheologiei medievale românești, sarcina "săpării unei stațiuni arheologice din perioada feudală", în colaborare cu Secția de Istorie medie a Institutului de Istorie și Filosofie din București al Academiei.

Este contextul în care se deschidea, în 1952, Șantierul arheologic de la Suceava, având ca responsabili pe Bucur Mitrea și Ion Nestor, între membrii colectivului de șantier aflându-se și Virgil Vătășianu, transferat aici după două campanii de săpături efectuate la Garvăn-Dinogetia în anii 1950 și 1951. Sunt săpăturile arheologice din punctul Bisericuța (satul Garvăn), unde în vara anului 1951 (între 15 iunie - 15 septembrie) au fost cercetate complexul arheologic din jurul cetății romane și ruinele biseriței de piatră situată la cca 40 m. de poarta de sud a cetății, biserica aparținând necropolei din secolele X-XII⁹. În anul următor, 1951 (în lunile mai - septembrie), săpăturile au continuat la așezare și cimitir, în jurul biseriței dezvelite în campania din 1951, precum și la zidurile curtinei dintre turnurile 10 și 11 ale cetății¹⁰.

Principala participare pe un șantier arheologic a profesorului Virgil Vătășianu s-a consumat însă pe cel de la Cetatea de Scaun a Sucevei. Aici cercetările arheologice sistematice și de amploare au demarat în vara anului 1951, în organizarea Academiei Române, prin Institutul de istorie din București. Responsabili de șantier erau Bucur Mitrea și Ion Nestor, acesta din urmă specializat în arheologie în Germania, la Universitatea din Marburg, unde își luase doctoratul în 1933 cu o teză privind stadiul cercetărilor preistorice din România. Ambii erau îndreptățiți să pună bazele arheologiei medievale românești, Șantierul arheologic de la Suceava-Cetatea de Scaun având și rostul unui șantier-pilot în arheologie medievală, de șantier-școală, unde să se formeze cei care trebuiau apoi să continue cercetările la alte complexe istorico-arheologice medievale din România.

Virgil Vătășianu s-a alăturat colectivului de șantier de la Suceava, așadar, în al doilea an de săpături, în 1952¹¹, cercetând în principal capela de lemn și necropola de pe Câmpul Șanțurilor. S-a păstrat în Arhiva Institutului de Arheologie "V. Pârvan" din București *Carnetul de șantier* întocmit de Virgil Vătășianu cu acest prilej, jurnalul de săpătură cu observațiile sale din perioada 8 iulie-25 septembrie 1952¹². În

⁹ Gh. Ștefan, I. Barnea, B. Mitrea, D. Protase, V. Vătășianu, *Săpăturile de la Garvăn (Dinogetia) raionul Măcin (Galați)*, în "SCIV", II, 1951, nr. 1, p. 19-49.

¹⁰ *Șantierul Garvăn (Dinogetia)*, în "SCIV", III, 1952, p. 349-421 (Colectivul de șantier: I. Barnea, Eugen Comșa, Ștefan Constantinescu, N. Covaci, Gr. Florescu, Bucur Mitrea, Dumitru Protase, Gh. Ștefan (responsabil), Virgil Vătășianu și 9 studenți).

¹¹ B. Mitrea-responsabil, I. Nestor-responsabil, I. Casan, B. Cămpina, D. Constantinescu, Gh. Diaconu, I. Dimian, Gr. Foit, V. O. Ionescu, Z. Székely, V. Vătășianu, *Șantierul Suceava*, în "SCIV", IV, 1953, nr. 1-2, p. 335-393.

¹² Paraschiva-Victoria Batariuc, *op. cit.*

1953 a supravegheat săpăturile în spațiul dreptunghiular din zona intrării de pe latura de răsărit a cetății, care avea rostul unei "capcane" pentru atacator și fusese amenajată de Ștefan cel Mare¹³.

Urmează o întrerupere în participarea Istoricului la săpăturile de la Suceava în anii 1954-1957, Virgil Vătășianu revenind la Cetatea de Scaun a Moldovei în 1958, ca responsabil al colectivului de șantier, alături de profesorul ieșean Mircea Petrescu-Dâmbovița. Această responsabilitate a avut-o și în anii 1959 și 1960¹⁴, când însă n-a participat personal la săpăturile arheologice întreprinse¹⁵.

Ca șantier-școală, Șantierul arheologic de la Suceava-Cetatea de Scaun, urmărea să asigure participarea la săpături a unor tineri absolvenți și cercetători, a studenților în istorie, care să se formeze astfel în ramura arheologiei medievale. Aceștia erau selecționați din cele trei mari centre universitare și de cercetare științifică ale țării (din București, Iași și Cluj), unii începând prin a-și efectua aici practica de specialitate. Înregistrarea informațiilor istorico-arheologice obținute în timpul săpăturilor, descrierea parcursului cercetării, a materialelor descoperite, clasarea lor, înfățișarea problemelor de datare, atribuire și interpretarea întregului material documentar-istoric constituiau obiect de dezbateră la marginea secțiunilor trasate și ulterior, tinerii studenți și cercetători învățând de la magiștrii lor. Colectivele de șantier erau alcătuite de responsabili, membri și studenți, numele tuturor fiind specificate în rapoartele de săpătură întocmite și publicate în "Studii și Cercetări de Istorie Veche" și "Materiale și Cercetări Arheologice".

În cursul anului 1955 Virgil Vătășianu se găsea pe Șantierul arheologic de la Rodna, unde trebuia lămurit faptul dacă sub actuala ruină, probabil de la sfârșitul sec. XIII, se găseau urmele așezării devastate de tătari în 1241. Au fost identificate atunci ruinele unei clădiri de zid, care probabil aparțineau bisericii de piatră de pe la sfârșitul secolului al XII-lea, cu cimitirul din jur¹⁶.

Iar în anul 1957 participa la cercetările arheologice de la mănăstirea Brâncoveni-Slatina (săpături efectuate între 11 septembrie - 4 octombrie 1957), mănăstire ridicată în vremea lui Matei Basarab. Interesau aici etapele construcției mănăstirii și a caselor egumenești de până în secolul al XVIII-lea, aflate în ruină, precum și elementele planimetrice necesare restaurării și reconstruirii parțiale a complexului. Era expus, în final, un proiect judicios în vederea renovării mănăstirii¹⁷.

¹³ B. Mîrea, B. Cămpina, Gh. Diaconu (Comitetul de conducere); Al. Andronic, L. Bârzu, D. Constantinescu, Gr. Foit, T. Martinovici, M. Mircea, M. Ochinciuc, Șt. Olteanu, Z. Székely, Șt. Ștefănescu, M. Turbatu, V. Vătășianu (membri), *Șantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului (r. Suceava, reg. Suceava)*, în "SCIV", V, 1954, nr. 1-2, p. 257-324.

¹⁴ *Șantierul arheologic Suceava. Cetatea de Scaun*, în "MCA", VII, 1961, p. 617-621.

¹⁵ Paraschiva-Victoria Batariuc, *op. cit.*

¹⁶ Virgil Vătășianu, Dumitru Protase, Mircea Rusu, *Șantierul arheologic Rodna. Raport 1955*, în "MCA", IV, 1957, p. 211-218.

¹⁷ Virgil Vătășianu, N. Constantinescu și Mircea Rusu, *Cercetările arheologice de la Mănăstirea Brâncoveni (r. Slatina, reg. Pitești)*, în "MCA", VI, 1959, p. 747-755.

Cei care au pus bazele arheologiei medievale în România postbelică, venind din alte ramuri ale acesteia și domenii ale științelor istorice (Bucur Mitrea, Ion Nestor și Mircea Petrescu-Dâmbovița dinspre Arheologia preistorică, Virgil Vătășianu și alții dinspre Istoria artei, a arhitecturii în general) au continuat să fie preocupați și de evoluția ulterioară a acestei ramuri a Arheologiei. Prin 1968-1969, când s-au iscat unele discuții în jurul Culturii Dridu, am putut asista pe Șantierul arheologic de la Dăbâca, de lângă Cluj), la o elegantă dezbateră științifică asupra chestiunii; participau Ion Nestor, venit special de la București să viziteze săpăturile, Virgil Vătășianu, Mircea Rusu și alții. Săpăturile arheologice întreprinse începând cu anul 1964 la Dăbâca deschideau ele însele seria cercetărilor arheologice medievale de amploare din spațiul intracarpatin, în baza experienței științifice acumulate în deceniul anterior la complexele istorico-arheologice de pe linia Dunării și de la Cetatea de scaun a Sucevei.

Participarea profesorului Virgil Vătășianu pe șantierele arheologice organizate în anii '50 ai secolului trecut la mari complexe istorico-artistice și monumente bisericesti devenea benefică pentru lucrările sale științifice, pentru studiile sale de istoria artei elaborate și publicate în următoarele două decenii. În primul rând *Istoriei artei feudale țările române* apărută la sfârșitul deceniului său arheologic. Aceasta debuta cu o surprinzătoare pentru unii introducere intitulată *Considerații asupra culturii materiale din perioada prefeudală* (p.1-20), care prezenta problematica secolelor IV-X masiv pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice întreprinse până atunci. Recursul la argumentul arheologic întărea concluziile mai vechi ale dezbaterii, bazată până atunci doar pe izvoarele scrise de care se dispunea și mai ales "pe simple considerații logice".

Apoi, fenomenul istorico-artistic al trecerii de la arhitectura (în principal a bisericilor) de lemn la cea de piatră era judecat acum și în lumina argumentelor de ordin arheologic, fapt vizibil și în topirea observațiilor sale mai vechi din teza de doctorat din 1927 (publicată în 1930) privitoare la vechile biserici de piatră din Hunedoara-Hațeg în ampla sinteză din 1959.

Se observă apoi, în dezbateră privind planul cetăților moldovene, plasarea originii acestuia de către Virgil Vătășianu în zona polono-baltică, în baza concluziilor rezultate din analiza concretă făcută la Cetatea de Scaun a Sucevei, la cetățile de la Șcheia și Neamț, la investigarea cărora - prin săpături arheologice - participase personal. Cahlele decorate în stil gotic descoperite în număr mare în perimetrul Cetății de Scaun a Sucevei îi permiteau concluzia privind originea meșterilor sobari din aceleași regiuni baltice și luxul existent în încăperile cetății domnești¹⁸.

---

¹⁸ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale Țările române*, I, București, 1959, p. 727-729.

În cuprinsul mării sale sinteze, monumentele istorico-artistice prezentate într-o succesiune logică, structurală și bazată pe filiația constructivă, erau văzute deopotrivă cu ochiul arheologului. Pentru istoric arhitectura constituia elementul de bază, de susținere a celorlalte forme de manifestare artistică, analiza începând cu aceasta și ei îi rezerva spațiu de tratare corespondent. Iar cercetarea la teren a monumentului sau ruinelor sale, printr-o amplă periegeză, era socotită drept prima fază, după care trebuia să urmeze săpătura arheologică sistematică.

*

Deși n-a urmat studii universitare în Istorie, și nici în Arheologie, Virgil Vătășianu a așezat, treptat, investigațiile sale de Istoria artei deopotrivă sub semnul acestor științe. A incitat la tratarea riguroasă și la prezentarea concluziilor fără înfloriturile și limbajul încărcat cu prețiozități care erau adesea transferate din domeniul criticii de artă în cel al istoriei artei. Introducerea argumentului arheologic în dezbaterile de istoria artei era de altfel un principiu de bază în concepția Savantului, și un mijloc totodată de asanare a limbajului din textul expunerii de efuziuni lirice și fantezii peisagistice, de improvizație și impresionism, la urma urmei de înlăturare a diletantismului calofil din câmpul disciplinei. S-a observat, chiar în propriul caz, evoluția în această direcție, când a preluat observațiile sale din textul tezei de doctorat publicată în 1930 privind *Vechile biserici de piatră din județul Hunedoara*, în sinteza sa istorică din 1959, că erau eliminate cele câteva note emoționale din prima lucrare, înlocuindu-le pe acestea cu argumentația riguroasă adusă dinspre Arheologie. Și-a îndemnat în permanență elevii să trateze monumentele de istoria artei cu multă atenție și limpezime, într-un limbaj precis, sancționându-i prompt pe cei înclinați spre elucubrații verbale prin care era golit de conținut textul unor atari preținse cercetări și se masca de fapt necunoașterea problemei. Totul trebuia abordat cu seriozitate și rafinament, în temeiul cadrului istoric existent și al documentației istorice de care se dispunea.

Investigația arheologică era apreciată de Istoric ca absolut necesară studiului monumentelor istorico-artistice mai vechi, ruinate, care de altfel nici nu pot fi cunoscute în afara metodelor și tehnicilor Arheologiei.

Este contextul mai amplu - informațional, documentar-istoric, metodologic și al scriiturii textului - în care istoricul de artă român a fundamentat la noi legătura dintre Istoria artei și Arheologie, așezând temeiurile solide disciplinei pe care a ilustrat-o în cel mai înalt grad tocmai atunci când era mai mare trebuința de aceasta.

Atenția pe care Virgil Vătășianu a acordat-o arheologiei medievale se regăsește și în trei dintre lucrările sale rămase în manuscris, intitulate *Cercetările arheologice recente în Transilvania privind epoca feudală* (manuscris nedatat, cca 1960), *Cercetările arheologiei feudale românești în anii regimului democrat-popular* (1964)

și *Arheologia* (1976); primele două aveau un caracter istoric, ultima mai mult teoretic. Publicarea lor chiar și acum, după patru decenii, sau după un sfert de veac, încă ar aduce puncte de referință istoriei arheologiei medievale românești, cu observațiile atât de riguroase ale unui participant activ la săpăturile întreprinse la începuturile sistematice ale noii ramuri arheologice, participant de talia și calitatea celui care a scris aceste texte de natură istoriografică.